

**Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj
Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií**

vol. 15/1

1

Populačné štúdie Slovenska

volume 15

**Filozofická fakulta
Univerzita sv. Cyrila a Metoda**

Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj
Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave

volume 15, 2022

ISSN 2730-0269

Populačné
štúdie
Slovenska 1

ÜCM

© **Populačné štúdie Slovenska, vol. 15, no. 1**
(Studies in the Population of Slovakia, vol. 15, no. 1)

Redakčná rada časopisu/Editorial board:

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. (predseda), Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovensko) a Masarykova univerzita (Česká republika); doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D., Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovensko); prof. PhDr. Peter Mičko, PhD., Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici (Slovensko); Mgr. Pavol Krajčovič, PhD., Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovensko), Mgr. Peter Vanek, PhD., Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave (Slovensko)

Redaktori/Editors:

Mgr. Pavol Krajčovič, PhD.
doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D.

Výkonný redaktor/Executive Editor:

Prof. Dr. Pavol Tišliar, PhD

Redakcia/Editorial Office:

e-mail: populacne.studie.slovenska@gmail.com
<http://khist.ff.ucm.sk/sk/domov/>

Periodicita/Frequency:

2x ročne/Semianual

ISSN 2730-0269

Vydavateľ/Published:

Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj
a Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií
Filozofická fakulta
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava

OBSAH

Dávid Jablonský – Tat'ána Součková: <i>Obraz mesta Šahy v zrkadle vybraných historických a historicko-demografických prameňov</i>	5
Pavol Krajčovič: <i>Special Features of German Ethnographic Research of German Speaking Lumberjacks – huncokars</i>	21
Barbora Sekerášová: <i>Jazyk a etnická identita Goralov na hornej Orave (na príklade goralských obcí Novot' a Oravská Polhora)</i>	43
Peter Vanek: <i>Nezamestnanosť a starostlivosť o nezamestnaných v okrese Žilina v roku 1935</i>	61
Eva Škorvanková: <i>Anketa Živeny z roku 1947. Staré názory v novej realite?</i>	79
Viera Pilinská: <i>Demografická charakteristika otcov detí narodených mimo manželstva</i>	99

CONTENT

- Dávid Jablonský – Tat'ána Součková:
*The image of the town of Šaby in the mirror of selected
historical and historical-demographic sources* 5
- Pavol Krajčovič:
*Special Features of German Ethnographic Research
of German Speaking Lumberjacks – huncokars* 21
- Barbora Sekerášová:
*The language and ethnic identity of the Gorals
in Upper Orava (on the example of Goral villages
Novot' and Oravská Polhora)* 43
- Peter Vanek:
*The Unemployment and Welfare Work
for the Unemployed in the Žilina District in 1935* 61
- Eva Škorvanková:
*Živena's survey from 1947.
Old views in a new reality?* 79
- Viera Pilinská:
*Demographic characteristics of fathers
of children born out of wedlock* 99

Obraz mesta Šahy v zrkadle vybraných historických a historicko-demografických prameňov¹

Dávid Jablonský – Taťána Součková

Mgr. Dávid Jablonský, PhD.
University of Ss. Cyril and Methodius
Faculty of Arts
Department of Historical Sciences and Central European Studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
e-mail: david.jablonsky@ucm.sk
<https://orcid.org/0000-0001-9535-3682>

Mgr. Taťána Součková, PhD.
University of Ss. Cyril and Methodius
Faculty of Arts
Department of Historical Sciences and Central European Studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
e-mail: tatana.souckova@ucm.sk
<https://orcid.org/0000-0001-5225-0368>

Populačné štúdie Slovenska 15:1:5-20

The image of the town of Šahy in the mirror of selected historical and historical-demographic sources

The image of the town of Šahy in the mirror of the works of Nicolaus Istanfius, Matthias Belius, Ignaz Aurelius Fessler, András Vályi, Elek Fényes and Samu Borovszky points out that the first written records in the preserved documents were mentioned in the first half of the 13th century and the history of the town was closely connected with the Hunt-Poznan family or the local Premonstratensian convent. The activities of the Premonstratensian monks, the gradual acquisition of various city rights and the increase in population during the High and Late Middle Ages strengthened the strategic importance of the town step by step. However, this positive trend disrupted the Ottoman invasion. Its devastating effects along with events of 1552 led to an escape of the inhabitants, to burning of the town or to relocation of the convent archives. The town has long been suffering from the negative effects of the Ottoman presence and the political or religious fragmentation of the Kingdom of Hungary, even after the expulsion of the Ottomans from the country. The 19th century contributed to the effective modernization of the town. As Šahy became the administrative center of the Hont county, new institutions and various associations were established and intellectual milieu was stimulated. However, the 19th century also had its downsides. Despite advancing health education and improving health care, the fight against

¹ Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu APVV-18-0196: *Vedomosti Nitrianskej stolice M. Bela (interpretácia a aplikácia)*.

infectious diseases has often been futile, causing people to experience family tragedies. This is evidenced by the information extracted from the registries used in the study in connection with the cholera pandemic.

Keywords: Šahy, Hont, county, regional history, registry, cholera

Úvod

Trend vedeckého mapovania a opisu bývalých uhorských stolíc či s nimi spätých relevantných lokalít vykazoval v slovenskej historiografii dlhé roky nesystematický prístup. V dôsledku toho sa mnohé mestá, dediny či dokonca celistvé stolice – častokrát s významným dobovým statusom – dostali z pohľadu histórie na pokraj vedeckého i laického záujmu. Toho príkladom je aj Hontianska stolica a predovšetkým mesto Šahy. Šahy pritom oplývali významným postavením už v období stredoveku a počas ich existencie ich postihli mnohé politické, vojenské, náboženské, hospodárske, sociálne či demografické zmeny. Cieľom tejto štúdie je aspoň nepatrným spôsobom vykresliť rozmanitosť mesta v premenách času a poskytnúť stručný výpočet významných udalostí v dejinnom priereze od 13. do začiatku 20. storočia, s exkurzom zameraným na pandémiu cholery v 19. storočí a jej dopadom na mestskú komunitu. Historická zložka pritom čerpá z poznatkov predostretých primárne Mikulášom Ištvánfím, Matejom Belom, Ignáčom Aurelom Fesslerom, Andrásom Vályim, Elekom Fényesom či Samuelom Borovským, čiže skupinou významných uhorských dejepiscov, encyklopedistov alebo pedagógov. Hoci menovaní autori žili a tvorili v širokom časovom rozpätí – od 16. až po začiatok 20. storočia, spoločnými menovateľmi ich tvorby boli erudícia, záujem o uhorské dejiny a snaha o komplexný opis Uhorska. Pri koncipovaní štúdie boli okrem vybraných diel autorov použité aj digitalizované matriky zomrelých, ktoré sú dostupné online na portáli FamilySearch. Tam zverejnené rímskokatolícke matriky zo Šiah končia rokom 1895, pričom v rámci analýzy jednotlivých vln epidémie cholery boli excerptované matričné zápisy z rokov 1830 až 1873. Tieto údaje odzrkadľujú iba situáciu medzi rímskokatolíckymi obyvateľmi Šiah, je ale dosť pravdepodobné, že celková úmrtnosť na cholera bola vyššia, keďže v meste žila aj židovská komunita a taktiež menší počet evanjelikov augsburského vyznania. Matriky, ktoré by zachytávali informácie o zomrelých z týchto komunít však v online prostredí nie sú dostupné. Z administratívneho hľadiska matriky reflektujú situáciu vo farnosti Šahy vrátane obce Tešmák, ktorá je dnes šahanskou mestskou časťou. Výskum digitalizovaných matričných kníh je sondou do danej problematiky, ktorá si, vzhľadom na obmedzený prístup k archívnym materiálom, nekladie nárok na úplnosť. Poskytuje však množstvo zaujímavého materiálu, ktorého spracovanie prináša základ pre budúce rozšírenie bádania o regionálnom rozmere cholerovej nákazy, ako aj o každodennom živote obyvateľov mesta Šahy v 19. storočí.

Šahy v zrkadle poznatkov Mikuláša Ištvánfiho, Mateja Bela, Ignáca Aurela Fesslerera, Andrása Vályiho, Eleka Fényesa a Samuela Borovského

Mesto Šahy, z hľadiska aktuálneho územnosprávneho členenia krajiny ležiace v okrese Levice v Nitrianskom kraji, kedysi oplývalo významným statusom, bohatou históriou a v priebehu storočí sa neubránilo ani viacerým zmenám. Toho svedectvom sú aj zmienky či širšie poznatky o meste v novovekých uhorských dielach, zameraných či už výhradne na uhorské dejiny alebo na širšiu historicko-geografickú charakteristiku jednotlivých regiónov Uhorska. Na základe údajov, ktoré nám v súvislosti so Šahami poskytol Matej Bel vo štvrtom zväzku svojho diela *Notitia...*, sa dejiny mesta vynímali predovšetkým v dvoch kľúčových rovinách. Najznamenitejším bodom v histórii Šiah bol bez pochyb vznik a aktivity premonštrátskeho prepošstva Blahoslavenej Panny Márie. Bel uviedol, že niekdajší konvent disponoval statusom hodnoverného miesta a zachovalo sa viacero listín, ktoré tam mali byť overené. V poznámke pod textom odkázal na to, že na existenciu prepošstva upozornil aj ostrihomský arcibiskup Peter Pázmaň v diele *Acta et decreta...*, zameranom na publikovanie nariadení Trnavskej diecéznej synody z roku 1629.² Hoci v druhej prílohe Pázmaňovej edície figuruje viacero premonštrátskych prepoštstiev s uvedením roku ich vzniku či osoby, ktorá sa pričínala o fundáciu, pri šahanskom sa dozvedáme len toľko, že bolo zasvätené Blahoslavenej Panne Márii.³ Bel pod textom upozornil aj na meno šahanského prepošta Mateja Pokloštoího. Jeho osobu považoval za dôležitú zrejme preto, že v čase zabratia kláštora Osmanmi v roku 1552 stál Pokloštoí na čele šahanského prepošstva, pričom sa mu s tamojšími premonštrátmi podarilo utiecť a presídliť ich archív do Hronského Beňadika.⁴ Bel v súvislosti so zriadením prepošstva vyzdvihol

² BELIUS, Matthias. *Notitia Hungariae Novae historico-geographica, divisa in partes quattuor, quarum prima Hungariam Cis-Danubianam, altera Trans-Danubianam, tertia Cis-Tibiscanam, quarta Trans-Tibiscana: Univer- sim XLVIII comitibus designatam, expromit regionis situs, terminos, montes, campos, fluvios, locus, thermas, coeli solique ingenium, naturae munera et prodigia, incolae variarum gentium atque harum mores, provinciarum magistratus, illustres familias, urbes, arces, oppida et vicus propemodum omnes, singulorum preterea, ortus et incrementa, belli pacisque conversiones et presentem habitum fide optima, adcuratione summa explicat. Opus hucusque desideratum et in commune utile Sacratissimis Auspiciis Caroli VI. Caesaris et Regis Indulgentissimi elaboravit Matthias Bel. Acedunt Samuelis Mikovini mappae singulorum comitatum methodo astronomico-geometrica concinatae. Tomus IV. Viennae: Typis Johannis Petri Van Ghelen, 1742, s. 696-697.*

³ PAZMANY, Petrus. *Acta et decreta synodi dioeceseanae, Strigoniensis. Autoritate illustrissimi ac reverendissimi Domini, Petri Pazmany, archiepiscopi Strigoniensis. Celebratae Tyrnaviae, Anno Domini M.DC.XXIX. die IV. Octobris & sequentibus. Jussu ejusdem illustrissimi archiepiscopi, pro commoditate Parochum Typis edita. Posonii: in Aede Archiepiscopali, 1629, s. 109.*

⁴ FÜLÖP, László. (Ipoly)Ság és vára 1550. In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2012, roč. 14, č. 1, s. 145. Rod Pokloštoí (v maďarčine Poklostoy či Poklostói; v latinčine aj Poklostay) bol z pohľadu Uhorska priam neznámy. Aj Iván Nagy spomína ako jeho jediného predstaviteľa práve Mateja, a to vo funkcii prepošta šahanského konventu. NAGY, Iván. *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Kilenczedik kötet*. Pest: Kiadja Ráth Mór, 1862, s. 395.

rod Hunt-Poznanovcov, pričom v texte operoval s rokom 1268.⁵ Niektorí súčasní výskumníci sa domnievajú, že prepoštvstvo mohlo byť založené v 30. rokoch 13. storočia bánom Martinom z rodu Hunt-Poznanovcov, ktorý nemal deti a svoj majetok venoval kláštoru.⁶

Význam a aktivity šahanského konventu podľa Bela prekvtivali do obdobia, kým boje Uhrov s Osmanmi neprenikli aj do tohto regiónu. Práve prítomnosť Osmanov predstavuje druhú rovinu, v prepojení s ktorou Šahy vo svojich prácach spomínajú aj mnohí iní autori. Mesto aj príslušný kláštor mali byť z popudu Eunucha Aliho zasiahnuté viacerými porážkami a priam zahubené. Stat' sa tak malo v roku 1552, po tom, ako už za obeť pustošenia padol hrad Drégeľ, Sečany, Bušince, Šalgov, Holovka či Buják. Bel si v texte prepožičal aj slová z diela Mikuláša Ištvánfiho, v zmysle, že Šahy, i sídlo Balašovcov v znamení mestečka (Balážske) Ďarmoty,⁷ boli po útokoch úplne vypálené. Mnohých obyvateľov z pevností buď vyhnali nepriatelia, alebo ich pohltil oheň. Bel v súlade s Ištvánfim upozornil z okruhu šahanských hradných kapitánov na meno Juraja Thuryho, ktorý sa v predošlých bojoch s Osmanmi už vyznamenal.⁸ Mikuláš Ištvánfi ho vyzdvihol v súvislosti s rokom 1544, kedy malo jeho vojsko v spolupráci s vojakmi Františka Ňáriho poraziť Osmanov, vracajúcich sa z neúspešného pokusu o dobytie Levíc, pri lokalite Salka.⁹ Od roku 1550 sa na poste šahanského hradného kapitána spomínal aj František Jakušith.¹⁰ Podľa Bela sa však už Šahy v roku 1552 nepodarilo ubrániť nikomu a prítomnosť Osmanov postihla okolitý región na dlhú dobu. Mesto bolo úplne oslobodené až po spätnom dobytí Budína,¹¹ svoj pôvodný status ale už nedosiahlo nikdy. Bel ho považoval za oslabené dokonca ešte aj v čase koncipovania príslušného zväzku svojich *Vedomostí*, vďaka jarmokom sa ale postupne zaľudňovalo. Jeho príľahlú pôdu hodnotil ako priaznivú a nechýbala u neho zmienka ani o trávnatých lúkach. Okolité prírodné podmienky však neboli dostatočne využívané na sedliacky spôsob života. Mesto malo toho času spadnúť pod cirkevnú správu banskobystrických jezuitov.¹² Na

⁵ BELIUS, Notitia..., Tomus IV, s. 697.

⁶ PATERKA, Pál – PÁLINKÁS, Tibor. *Az ipolysági Boldogságos Szűz Mária Prépostság története*. B. m.: b. v., b. r., b. s., [online 7. júna 2022] https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/sk/museum_hungaricum_2/pages/003_Az_Ipolysagi_boldogsagos.htm

⁷ Dnešné maďarské mesto Balassagyarmat.

⁸ BELIUS, Notitia..., Tomus IV, s. 697.

⁹ ISTHUANFFI, Nicolavs. *Regni Hungarici Historia. Post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini Regis XXXIV. Quo Apostolicum hoc Regnum Turcarum potissimum armis barbore invasum, Libris XXXIV. Coloniae Agrippinae: Apud Ioannem Wilhelmvm Friessem Bibliopolam, 1685, s. 179.* Salka je slovenská obec v okrese Nové Zámky.

¹⁰ FÜLÖP, (Ipoly)Ság..., s. 144.

¹¹ Malo sa tak stať v roku 1686. Pozri KÁROLYI, Árpád. *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*. Budapest: Hornyánszky Ny., 1886, 437 s.

¹² BELIUS, Notitia..., Tomus IV, s. 697.

chybné označenie šahanského kláštora ako benediktínskeho v Ištvánfiho diele¹³ upozornil aj Matej Bel.¹⁴ Zmienka o dobytí Šiah figurovala aj v diele Ignáca Aurela Fesslera. Útoky Osmanov na už zmienené hrady, mestečká či dediny spomenul súhrnne pri udalostiach, ktoré sa odohrali okolo 9. júla 1552. Pri zabratí Šiah a (Balážskych) Ďarmôt uviedol, že posádky brániace hrady považovali často za prospesnejšie utiecť, než sa snažiť odolávať prevahe nepriateľa. Aj tieto dve mestečká mal preto nájsť nepriateľ úplne opustené.¹⁵

Modernejšie opisy mesta, prekračujúce rámeček existencie prepošstva a bojov Uhrov s Osmanmi, nachádzame v dielach Andrása Vályiho, Eleka Fényesa a Samuela Borovského. V stručnej charakteristike Andrása Vályiho sú Šahy spomenuté ako poľnohospodárske mestečko v Hontianskej stolici, nad ktorým svoju právomoc užívajú predstavitelia Rožňavskej a Banskobystrickej kapituly. Mesto ležalo vedľa rieky Ipeľ, cez ktorú viedol kamenný most. Obyvatelia boli prevažne katolíci. Mesto disponovalo soľným domom aj poštou. Pôda bola kvalitná a majetky rôznorodé a významné. Šahy boli od obce Hont vzdialené pol (uhorskej) míle.¹⁶ O niečo obsiahlejší opis poskytol Elek Fényes. Šahy uviedol ako sídelné mesto Hontianskej stolice, vzdialené päť (uhorských) míľ severozápadne od Vacova a situované pri pravom brehu rieky Ipeľ, nad ktorou boli vybudované tri kamenné mosty. Domy nachádzajúce sa v meste boli podľa autora nízke, ale pekné. V Šahách nechýbal katolícky kostol, budova stoličného sídla, pošta, lekáreň, panské domy ani obchody. Mesto v čase opisu obývalo 1 370 katolíkov, 21 evanjelikov a 8 pravoslávnych, ktorí sa živili prevažne z remesiel či obilnej a vínnej produkcie. Okolitá pôda bola veľmi kvalitná a okrem obilia sa darilo aj pestovaniu tabaku, melónov alebo kukurice. Vinohrady poskytovali kvalitný vinič a v lesoch dominoval dub. Majetky niekdajšieho prepošstva boli v držbe Bystrickej a Rožňavskej kapituly.¹⁷

Z edície Samuela Borovského, v ktorej opis Šiah vypracoval Benő Ságghi,¹⁸ dostávame o meste najobširnejší a najmodernejší obraz. Z hľadiska polohy sú tu Šahy charakterizované ako mesto rozprestierajúce sa na oboch brehoch rieky Ipeľ, s úrodnou pôdou. Mesto sa spomína nielen ako administratívne centrum Hontu, ale aj ako spoločenský, politický či kultúrny stredobod stolice. Šahy sa stali

¹³ ISTHUANFFI, Regni Hungarici..., s. 215.

¹⁴ BELIUS, Notitia..., Tomus IV, s. 697.

¹⁵ FESSLER, Ignatius Aurelius. *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Sechster Theil: Ungarn's Fall*. Leipzig: Johann Friedrich Gleditsch, 1823, s. 764.

¹⁶ VÁLYI, András. *Magyar Országának leírása. III. kötet*. Buda: A Királyi Universitásnak Betüivel, 1799, s. 221-222.

¹⁷ FÉNYES, Elek. *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betürendben körül-ményesen leiratik*. Pest: Kiadta Fényes Elek, nyomtatott Kozma Vazulnál, 1851, *heslo* *Ipoly-Ságh*, [online 7. júna 2022], <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-elek-BABC3/s-BCE9A/ipyly-sagh-BCE9F/>

¹⁸ Na iných miestach vystupuje jeho priezvisko aj v tvare Ságghy.

sídelným mestom Hontianskej stolice na základe stoličného nariadenia v roku 1806, po tom, ako budovu predošlého sídla v obci Kamenica,¹⁹ postavenej ešte v roku 1751, postihol požiar. Za zdroj prvej zmienky o meste je považovaná listina Bela IV. vydaná vo Zvolene v roku 1237, v ktorej panovník potvrdil Ostrihomskej diecéze držbu majetku o rozsahu dva a pol poplužia na území Šiah, patriacich k hradu Hont, ako aj vlastníctvo pozemku, na ktorom stál mlyn. Šahy figurovali aj v listine Vacovskej kapituly z roku 1245, na základe ktorej získal šahanskú zem Rugasov syn Egyed. Egyed sa ako šahanský šľachtic spomína v súvislosti s deleníím majetkov aj v listine Ostrihomskeho križiackeho konventu z roku 1254. Na základe listiny z roku 1256 si Belo IV. vyžiadaval od hontianskeho hradného jobagióna Petra z Vyškoviec jeho vyškovský majetok, a to výmenou za polovicu šahanskej zeme, pričom Petra vymanol z radu hradných jobagiónov a ustanovil ho kráľovským sluhom. Autor opisu spomína v spojitosti so Šahami či so šahanským konventom aj Belove listiny z rokov 1258, 1259, 1264, 1265, 1266 či 1268, ako aj ich opätovné potvrdenie jeho synom Štefanom V. z roku 1270. Väčšina z týchto prameňov mala byť po ich zhabaní jezuitom uschovaná v krajinskom archíve. Niektoré z nich však v zrkadle majetkov a právomocí pripisovaných šahanskému konventu vykazujú znaky fálz. V spojitosti s Ladislavom IV. a rokom 1275 sa vynára aj poznatok, že v dôsledku neustálych bojov ušetril Šahanov od platenia daní a nutnosti poskytovania ubytovania pre vojakov.²⁰

Počiatky šahanského premonštrátskeho prepoštvá sú podľa autora v dôsledku absencie zakladacej listiny hmlisté. Jeho založenie pripisuje rodu Huntovcov niekedy v prvej polovici 12. storočia, čoho svedectvom by mohol byť zachovaný kostolný portál, stavaný v románskom slohu z 12. storočia. Konvent sa po období mongolského vpádu²¹ zaslúžil o všeobecnú úctu a jeho majetky sa rozširovali aj za hranicami stolice. Z roku 1266 sa vynára zmienka o tom, že konvent nadobudol právo výberu mýta na príľahlom moste cez Ipeľ. V roku 1405 získal trhové právo a v roku 1407 aj hrdelné právo. Osobitnou etapou v dejinách Šiah bolo obdobie po vpáde Osmanov do Uhorska. Na základe zákonného článku č. 44 z roku 1546 muselo byť mesto na štátne náklady posilnené proti nepriateľovi. Prvým kapitánom kláštora prebudovaného na hrad sa stal Juraj Thury. Budín, Vacov, Ostrihom či Levice už boli roky dobyté, keď v roku 1552 nadišiel rad na Drégel a Šahy. Premonštrátom sa podarilo zachrániť aspoň obsah svojho archívu, ktorý so sebou premiestnili do kláštora v Hronskom Beňadiku. Mesto bolo pod nadvládou Osmanov medzi rokmi 1552 až 1595 a napokon aj od roku 1626 po definitívne vytrhnutie Budína z osmanských rúk. Portálny súpis evidoval od roku

¹⁹ Dnešná maďarská obec Kemence, nachádzajúca sa v Peštianskej župe v obvode Szob.

²⁰ SÁGHI, Benő. Ipolyság. Irta – Hőke Lajos adatai nyomán – id. Sági Benő. In: BOROVSKÝ, Samu (ed.). *Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája*. Budapest: Országos Monografia Társaság, 1906, s. 72-74.

²¹ V staršej literatúre označovaného ako „tatársky vpád“ z rokov 1241 – 1242.

1626 šesnástich gazdov so štvrtinovými usadlosťami, ktorí súhrnne disponovali s ôsmimi koňmi a štyridsiatimi volmi. Dikálny (daňový) súpis registroval 33 otcov rodín a 238 dít.²²

Pôvodná pečať mestečka, zobrazujúca prepošta s mitrou a berlou, pochádzala z roku 1665 a mestské matriky sa začali evidovať od roku 1675. V súvislosti s rokom 1688 figuruje zmienka o darovaní majetkov, prinavrátených z osmanských rúk, Leopoldom I. pre jezuitov. Po vyhnaní jezuitov panovníčka Mária Terézia v roku 1776 Šahy podriadila pod cirkevnú správu Rožňavskej kapituly. Pri roku 1704 sa spomína, že František II. Rákoci prijal sedmohradskú delegáciu so správou o jeho zvoľení za knieža práve v Šahách. Na ruinách pôvodného premonštrátskeho kláštora a kostola si Šahania postavili obytný a hospodársky dom, ako aj kostol (1736), ten však v roku 1832 postihol požiar.²³

Rozloha mesta dosahovala v čase opisu 3 630 katastrálnych jutár, ktoré sa kedysi delili na 69 poddanských usadlostí. Počet obyvateľov sa vyšplhal na 4 000, pričom väčšina z nich bola rímsko-katolíckeho vyznania. V roku 1867 sa v Šahách nachádzalo 282 domov, ktorých počet sa do publikovania patričného zväzku zvýšil na 501. V roku 1898 bola postavená budova pošty a telegrafického úradu, ktorú v roku 1900 nasledovala výstavba finančného paláca a nájomných domov pre úradníkov. V edícii je obsiahnutá aj krátka zmienka o založení banky z roku 1867, ktorá v čase svojho vzniku disponovala s finančným kapitálom o výške 60 000 korún. Svoj počiatkový vklad zhodnotila na sumu 400 000 korún a disponovala aj s penzijným fondom v hodnote 60 000 korún. Cenné papiere ponúkané pôvodne o výške 100 korún dosahovali cenu 1 000 korún. V roku 1903 vznikla v Šahách aj druhá finančná inštitúcia v podobe Hontianskej ľudovej banky, ktorej počiatkový kapitál dosahoval výšku 200 000 korún a ktorá sa primárne špecializovala na obchod so zmenkami. S mestom bol úzko spätý aj spolok Hontianske kasíno založený v roku 1834. Jeho sídlom sa stala budova postavená na pozemku darovanom Rožňavskou kapitulou a situovanom v tesnom susedstve veľkého hostinca. Keďže hostinec po čase zmenil majiteľa, v súlade so zmluvnými podmienkami muselo byť presťahované aj kasíno. Spolok preto odkúpil od štátu časť budovy bývalého soľného domu a na jeho pozemku nechal vybudovať novú stavbu. Počas revolučných rokov (1848 – 1849) kasíno obývali uhorskí i rakúski vojaci, ktorí zdevastovali jeho miestnosti i nábytok. Veľké škody utrpela aj knižnica kasína, keďže v tomto období prišla o približne 1 500 výtlačkov. Po utíchnutí revolučných udalostí sa kasíno v roku 1852 obnovilo a stalo sa centrom miestnej inteligencie. Tá okrem iného vyberala finančné príspevky na podporu kultúrnych inštitúcií či Uhorskej akadémie vied. Podľa posledných údajov premietnutých do Borovského edície knižnica kasína disponovala s 3 000 dielami. Z roku 1902 sa vynára zmienka

²² SÁGHI, Ipolyság..., s. 72-74.

²³ SÁGHI, Ipolyság..., s. 74.

aj o založení športového klubu, ktorý sa okrem telovýchovy zameriaval na streľbu či dostihy. Jeho členovia si mohli spestriť svoj voľný čas aj prostredníctvom dvoch tenisových ihrísk, kolkárne či reštaurácie.²⁴

Šahy v zrkadle pandémie cholery v 19. storočí

V Šahách sa 19. storočie nieslo nielen v znamení rozvoja a modernizácie, ale zapísalo sa do dejín mesta aj opakovanými vlnami epidémie cholery. Toto nové infekčné ochorenie sa po prvý raz objavilo na území dnešného Slovenska na počiatku 30. rokov 19. storočia. Cholera, ktorá sa pôvodne vyskytovala v Indii, bola do tejto doby v Európe neznáma. Jej rozšírenie z Ázie smerom na európsky kontinent malo súvis s rozvojom obchodných stykov a prispela k tomu aj prítomnosť anglického vojska v Indii. Cholera bola spôsobovaná bacilom *Vibrio cholerae*, ktorý sa ľahko prenášal prostredníctvom kontaminovanej vody, potravín a priamym kontaktom.²⁵

Z klinického hľadiska ide o ochorenie prejavujúce sa bolesťami brucha spojenými s ťažkými vodnatými hnačkami a zvracaním, ktoré vedie k dehydratácii. Môže sa rozvinúť až šok. Existuje aj „suchá forma“, teda bez hnačiek, kedy dochádza k hromadeniu tekutín v čreve, pričom k úmrtiu môže dôjsť pred rozvinutím hnačky. Inkubačná doba cholery je spravidla jeden až tri dni. V súčasnosti sa ochorenie lieči podaním antibiotík, dôležitou prevenciou je dodržovanie hygienických pravidiel, dezinfekcia a prevarenie vody.²⁶

V odbornej literatúre sa tradične uvádza, že cholera sa v júni a v júli 1831 najprv rozšírila v severovýchodných oblastiach Uhorska, kam sa dostala z Haliče. Zavliekli ju tam ruské vojenské jednotky, ktoré pôvodne operovali v Ázii a do oblasti Haliče boli cárskou vládou poslané, aby potlačili nepokoje vyvolané poľskými povstalcami.²⁷

V kontexte počiatkov výskytu cholery v Uhorsku však nájdeme zaujímavý údaj práve v matrikách šahanskej farnosti. Jedna obeť ochorenia tu bola zaznamenaná už v septembri 1830, išlo o deväťročného chlapca Jána, roľníckeho syna rodičov Jozefa Eleka a Márie, rodenej Lukačovej (Lukacs). Ako príčina úmrtia je v matrike uvedené „*ex cholera morbo*“.²⁸ Ide síce o výnimočný prípad, je však zaujímavým príspevkom k mapovaniu prvých doložených výskytov cholery v Uhorsku.

Nákaza sa šírila predovšetkým medzi vidieckym obyvateľstvom, avšak ušetrené

²⁴ SÁGHI, Ipolyság..., s. 75-76.

²⁵ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Bratislava: Osveta, 1989, s. 19.

²⁶ *Veľký lekárskej slovník, beslo cholera*, sprístupnené 25. máj, 2022, <https://lekarske.slovniky.cz/pojem/cholera>

²⁷ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Dejiny zdravotníctva..., s. 19-20; LIŠKA, Anton. *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v prešovskej eparhii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2012, s. 18.

²⁸ *Matrika zomrelých 1823 – 1849, rímskokatolícka farnosť Šahy*, s. 49, [online 2. júna 2022], <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9TMF-9QM1?i=26&wc=9P31-6Y3%3A107654301%2C109468701%2C109468702%2C137702501&cc=1554443>

nezostávali ani mestá a mestečká. Cholera bola typická najmä pre nižšie sociálne vrstvy žijúce v nevyhovujúcich hygienických podmienkach, za obeť jej padali často zdravotne menej odolní ľudia.²⁹

Napriek tomu, že boli takmer okamžite zavádzané ochranné opatrenia, ktoré mali zamedziť prenášaníu či opätovnému zavlečeniu choroby, prepukali epidémie cholery opakovane. Na území dnešného Slovenska išlo o regionálne či lokálne vlny rôznej intenzity zhruba v rokoch 1836, 1844 – 1851, 1855, 1856, 1866, 1868.³⁰ Masívne sa v celej krajine epidémia cholery rozšírila naposledy v rokoch 1872 – 1873, a to aj napriek skúsenostiam a preventívnym opatreniam, ktoré boli v súvislosti s nákazou vždy znova prijímané.³¹ Za ich realizáciu zodpovedali krajinští proticholeroví komisári, ktorých bolo v celom Uhorsku celkovo dvadsať, pričom územie dnešného Slovenska malo na starosti sedem z nich.³²

Z administratívno-organizačného hľadiska sa opatrenia týkali stráženia hraníc jednotlivých žúp, kedy boli kontrolovaní prichádzajúci a odchádzajúci obyvatelia, ako aj tovar. Obmedzenia sa ďalej týkali zhromažďovania osôb. Bolo zakazované konanie rôznych podujatí, kde by sa mohli ľudia hromadne stretávať, napríklad trhov alebo jarmokov. V zasiahnutých obciach boli zatvárané obchody, školy či krčmy.³³ Ohrozeným obyvateľom boli preventívne podávané dezinfekčné prostriedky, predovšetkým roztok octu, chlórové vápno, soľ a sanitra (dusičnan draselný). Bolo odporúčané napríklad aj „vydymovanie“ osôb, obydlí i tovaru.³⁴

Jedným z bežných hygienických opatrení počas epidémií cholery bolo zriaďovanie zvláštnych cintorínov s hromadnými hrobmi.³⁵ To sa však netýkalo Šiah a Tešmáku, kde zosnulých pochovávali na miestnych cintorínoch.³⁶

V snahe vysporiadať sa s ničivou epidémiou boli viaceré opatrenia realizované napriek protestom obyvateľstva, ktoré si neraz konanie proticholeroých komisárov vysvetľovalo ako útok a poškodzovanie. Zároveň s choleroou sa tak medzi ľuďmi šírili aj správy o tom, že napríklad sypanie chlórového vápna do studní má naopak nemoc spôsobovať, alebo že ich chce týmto spôsobom vrchnosť otráviť.³⁷

V lokálnom meradle sú jedným zo základných historických prameňov pre

²⁹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Dejiny zdravotníctva..., s. 19-20.

³⁰ TIŠLIAR, Pavol. Stručný prehľad výskytu infekčných chorôb na Slovensku do 1. polovice 20. storočia. In: *Slovenská štatistika a demografia*, 2021, roč. 31, č. 4, s. 11, 13.

³¹ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Dejiny zdravotníctva..., s. 81.

³² Napríklad v roku 1831 zodpovedal za Hontiansku stolicu Ján Révai. LIŠKA, Choleroová epidémia..., s. 18-19.

³³ TIŠLIAR, Stručný prehľad výskytu..., s. 13.

³⁴ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Dejiny zdravotníctva..., s. 20.

³⁵ TIŠLIAR, Stručný prehľad výskytu..., s. 13.

³⁶ Matrika zomrelých 1823 – 1849..., s. 49n.

³⁷ JUNAS, Ján. *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*. Bratislava: Osveta, 1990, s. 15. V tomto kontexte je známe najmä roľnícke (cholerové) povstanie v oblasti dnešného východného Slovenska v lete roku 1831. TIŠLIAR, Stručný prehľad výskytu..., s. 13.

zist'ovanie počtu zosnulých (nielen) na cholery cirkevné matriky. Z obecného pohľadu ide o priebežne vedené cirkevné (neskôr štátne) knihy, v ktorých sú zachytené najdôležitejšie životné (a zároveň administratívne) medzníky života každého jedinca; teda krst, respektíve narodenie, sobáš a úmrtie. Matričné údaje sú cenným zdrojom informácií predovšetkým v konkrétnom regionálnom výskume, nakoľko náročnosť ich spracovania de facto vylučuje ich kompletné vyťaženie na celokrajinskej úrovni.³⁸

Analyzované šahanské matriky zachytávajú epidémiu cholery v rokoch 1830 – 1831, 1849, 1855, 1872 – 1873. Pre rok 1866 nie je matrika zomrelých v Šahách v online priestore dostupná. Na základe matričných údajov z okolitých obcí (napr. Hrkovce, Veľké Turovce, Horné Turovce, Tupá či Vyškovce nad Ipľom) je však možné predpokladať, že v roku 1866 nenadobudla nákaza v danej oblasti masový charakter.

V prehľadovej štúdií k dejinám mesta z pera Františka Danisa sa nepresne uvádza, že sa v Šahách objavila nákaza už v roku 1796, kedy jej malo padnúť za obeť až dve sto tunajších obyvateľov.³⁹ S najväčšou pravdepodobnosťou sa jedná o omyl či preklep, pretože ako bolo vyššie spomenuté, v roku 1796 sa ešte cholera v Uhorsku vôbec nevyškytovala.

Podľa dostupných štatistických údajov, a to napriek cyklickým vlnám epidémií cholery a ďalších ochorení (napríklad kiahne či týfus), počet obyvateľov mesta postupne narastal. V roku 1828 tu žilo 2 584 osôb, v roku 1880 až 4 025 osôb a v roku 1900 mali Šahy 5 103 obyvateľov.⁴⁰

V nasledujúcom prehľade sú znázornené počty zomrelých na cholery v spomínaných rokoch.⁴¹ Zosnutí sú rozdelení podľa pohlavia a veku. Do celkových počtov boli zahrnuté záznamy, pri ktorých bola v matrikách ako príčina úmrtia jednoznačne uvedená cholera. Je však nutné dodať, že pri množstve zosnulých jedincov v dojčenskom či detskom veku nebol zapísaný presný dôvod úmrtia. Veľmi pravdepodobne bol tým pádom počet obetí ešte vyšší, než bolo v matričných knihách zachytené.

³⁸ TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, s. 10-11.

³⁹ DANIS, František. *Šahy, pohraničné mesto – Ipolyás, a batármenti város*. Komárno: Vydavateľstvo KT, 1997, s. 14.

⁴⁰ TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav et al. *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, s. 338.

⁴¹ Za konzultácie a cenné rady ohľadom analýzy matričných údajov autori štúdie ďakujú PhDr. Jane Volfovej.

Tab. č. 1: *Počty úmrtí na cholery v roku 1830*

vek	muži	ženy	celkovo
0 – 14	1	-	1
15 – 49	-	-	-
50 – 64	-	-	-
65 a viac	-	-	-

Tab. č. 2: *Počty úmrtí na cholery v roku 1830 podľa mesiacov*

mesiac	muži	ženy	celkovo
September	1	-	1

Celkovo v roku 1830 zomrelo 124 ľudí, z toho na cholery 1. Zomrelí na cholery tvorili 0,81% z celkového počtu úmrtí.

Tab. č. 3: *Počty úmrtí na cholery v roku 1831*

vek	muži	ženy	celkovo
0 – 14	6	4	10
15 – 49	22	21	43
50 – 64	11	11	22
65 a viac	9	8	17

Tab. č. 4: *Počty úmrtí na cholery v roku 1831 podľa mesiacov*

mesiac	muži	ženy	celkovo
August	42	38	80
September	5	5	10
Október	1	-	1
December	-	1	1

Celkovo v roku 1831 zomrelo 203 ľudí, z toho na cholery 92. Zomrelí na cholery tvorili 45,32% z celkového počtu úmrtí.

Od 3. augusta 1831 zomieralo denne 2 – 6 ľudí, pričom epidémia dosiahla vrchol dňa 21. augusta. V tento deň zomrelo 7 ľudí. Zmiernenie nastalo až po 6. septembri, kedy sa počty úmrtí začali postupne znižovať. Obecne sa dá konštatovať, že počty zomrelých mužov a žien boli takmer rovnaké. Závažným zistením je, že najviac životov si ochorenie vyžiadalo v skupine ľudí v produktívnom veku, čiže od 15 do 49 rokov.⁴²

Matričné údaje odhaľujú viaceré tragické príbehy. Jedným z nich je i prípad rodiny Horvátovcov (Horváth) z Tešmáku. 4. augusta cholere podľahla trojročná Agnes, dcéra Jána Horváta a jeho ženy Anny, rodenej Šezěň (Sezěny). O dva dni neskôr, 6. augusta, zomrel štyridsaťročný otec rodiny aj staršia dcéra, vtedy

⁴² Matrika zomrelých 1823 – 1849..., s. 55n.

päťročná Katarína. Na ďalší deň zomrela matka Jána Horváta, vdova Katarína. Nakoniec cholera neprežila ani Anna, ktorá zomrela rovnako, ako jej muž, vo veku štyridsať rokov, a to dňa 10. augusta. V priebehu piatich dní si tak ochorenie vyžiadalo životy piatich členov rodiny Horvátovcov.⁴³

Tab. č. 5: *Počty úmrtí na cholera v roku 1848*

vek	muži	ženy	celkovo
0 – 14	-	-	-
15 – 49	1	1	2
50 – 64	-	-	-
65 a viac	-	-	-

Tab. č. 6: *Počty úmrtí na cholera v roku 1848 podľa mesiacov*

mesiac	muži	ženy	celkovo
Október	-	1	1
November	1	-	1

Celkovo v roku 1848 zomrelo 107 ľudí, z toho na cholera 2. Zomrelí na cholera tvorili 1,87% z celkového počtu úmrtí.

V roku 1848 sa cholera v Šahách a Tešmáku prejavila vyslovene sporadicky, padli jej za obeť dvaja ľudia.⁴⁴

Tab. č. 7: *Počty úmrtí na cholera v roku 1849*

vek	muži	ženy	celkovo
0 – 14	10	2	12
15 – 49	30	2	32
50 – 64	8	-	8
65 a viac	-	-	-

Tab. č. 8: *Počty úmrtí na cholera v roku 1849 podľa mesiacov*

mesiac	muži	ženy	celkovo
Apríl	39	4	43
Máj	6	-	6
Jún	2	-	2
Júl	1	-	1

Celkovo v roku 1849 zomrelo 228 ľudí, z toho na cholera 52. Zomrelí na cholera tvorili 22,81% z celkového počtu úmrtí.

⁴³ Matrika zomrelých 1823 – 1849..., s. 56-57.

⁴⁴ Matrika zomrelých 1823 – 1849..., s. 229-230.

V roku 1849 malo šírenie cholery v Šahách súvis s revolučnými udalosťami, kedy sa v meste nachádzali vojenské jednotky.⁴⁵ V období od 16. apríla do 21. apríla sa tu vyskytlo 20 úmrtí na cholera, pričom išlo iba o vojakov. Už 23. apríla však medzi obeťami ochorenia matrika zaznamenáva Juraja Radoša (Rados) a jeho ženu Máriu, rodenú Ottmarovú (Ottmar). Manželov nasledoval o deň neskôr ich štvorročný syn Juraj.⁴⁶

Súhrne je na základe uvedených počtov zomrelých možné konštatovať, že výrazne prevažovali muži v produktívnom veku.

Tab. č. 9: *Počty úmrtí na cholera v roku 1855*

vek	muži	ženy	celkovo
0 – 14	-	-	-
15 – 49	2	3	5
50 – 64	1	2	3
65 a viac	-	-	-

Tab. č. 10: *Počty úmrtí na cholera v roku 1855 podľa mesiacov*

mesiac	muži	ženy	celkovo
August	1	1	2
September	2	4	6

Celkovo v roku 1855 zomrelo 74 ľudí, z toho na cholera 8. Zomrelí na cholera tvorili 10,81% z celkového počtu úmrtí.

V roku 1855 sa síce cholera v Šahách objavila, ale neudrela zďaleka tak silno, ako pri predchádzajúcich vlnách epidémie. V priebehu mesiacov august a september zomrelo osem obyvateľov mesta, pomer žien a mužov bol relatívne vyrovnaný.⁴⁷

Tab. č. 11: *Počty úmrtí na cholera v rokoch 1872 – 1873*

vek	muži	ženy	celkovo
0 – 14	6	-	6
15 – 49	10	10	20
50 – 64	5	1	6
65 a viac	1	1	1

⁴⁵ DANIS, Šahy..., s. 15-16.

⁴⁶ Matrika zomrelých 1823 – 1849..., s. 247-251.

⁴⁷ *Matrika zomrelých 1850 – 1870, rímskokatolícka farnosť Šahy*, [online 2. júna 2022], <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTMF-9S57?i=83&wc=9P31-6YM%3A107654301%2C109468701%2C109468702%2C137722501&cc=1554443>

Tab. č. 12: *Počty úmrtí na cholery v rokoch 1872 – 1873 podľa mesiacov*

mesiac	muži	ženy	celkovo
Júl 1872	1	-	1
Jún 1873	-	1	1
Júl	5	5	10
August	6	2	8
September	9	1	10
Október	1	2	3

Celkovo v roku 1872 zomrelo 90 ľudí, z toho na cholery 1. V roku 1873 zomrelo 217 ľudí, na cholery 33. Za celé dva roky celkovo zomrelo 307 ľudí, na cholery 33. Zomrelí na cholery tvorili súhrnne za obidva roky 10,75% z celkového počtu úmrtí.

V rokoch 1872 – 1873 sa Uhorskom prehnala posledná silná epidémia cholery.⁴⁸ V roku 1872 jej v Šahách podľahol iba jeden človek a v nasledujúcom roku sa nákaza vzhľadom k celkovému počtu zomrelých prejavila menej výrazne, ako tomu bolo pri jej prvom prepuknutí v roku 1831.⁴⁹

Záver

Obraz mesta Šahy, ktorý bolo možné vyskladať na základe poznatkov predostretých v dielach Mikuláša Ištvánfiho, Mateja Bela, Ignáca Aurela Fesslera, Andrása Vályiho, Eleka Fényesa či Samuela Borovského poukazuje na to, že prvé písomné zmienky sa v zachovalých listinách skloňovali od 1. polovice 13. storočia a história mesta bola úzko spätá s rodom Hunt-Poznanovcov či príslušným premonštrátskym konventom. Aktivity premonštrátov, postupné nadobúdanie rozličných mestských práv a nárast počtu obyvateľov v priebehu vrcholného a neskorého obdobia stredoveku krok po kroku upevňovali strategický význam mesta. Tento pozitívny trend potom, podobne ako aj v prípade iných uhorských miest, narušil osmanský vpád a jeho devastačné účinky. Osmanmi mesto napadli v roku 1552 a viedlo to k úteku mnohých obyvateľov, vypáleniu mesta či k nútenému presídleniu archívu konventu. Mesto sa z negatívnych dopadov osmanskej prítomnosti či všeobecnej uhorskej roztrieštenosti v zrkadle vnútorných nepokojov – podmienených politickými i náboženskými konfliktmi – dlhodobo spamätávalo ešte aj po definitívnej porážke a vyhnaní Osmanov koncom 17. storočia. Disponovalo pritom výhodnou polohou a klimatickými podmienkami. Výrazný pozitívny impulz priniesla až modernizácia v 19. storočí, a to v duchu rozvoja infraštruktúry či povýšenia mesta na administratívne sídlo Hontianskej stolice. Vznikali rozličné inštitúcie a spolky, ktoré podporovali formovanie

⁴⁸ BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Dejiny zdravotníctva..., s. 81.

⁴⁹ *Matrika zomrelých 1871 – 1895, rímskokatolícka farnosť Šahy*, [online 2. júna 2022], <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-L115-672?wc=9PQQ-DPG%3A107654301%2C109468701%2C109468702%2C137745501&cc=1554443>

sebavedomia mestských elít. 19. storočie však malo aj svoje tienisté stránky a napriek postupujúcej zdravotníckej osvete a zlepšovaniu zdravotníckej starostlivosti bol boj s nákazlivými chorobami častokrát márný, kvôli čomu ľudia zažívali veľké rodinné tragédie.

Vďaka doplneniu naratívnych prameňov o historicko-demografickú sondu ohľadom pandémie cholery v zrkadle použitých matrik tak môžeme byť svedkami nielen strohých počtov obetí ochorenia, ale aj konkrétnych ľudských príbehov spojených s vyčítaním cholery. Štúdia tak prináša základ pre možné rozšírenie výskumu o dopade nákazy cholery v meradle regiónu, ktorý v porovnaní s inými slovenskými či bývalými uhorskými administratívnymi jednotkami nedostal v rámci slovenskej historiografie patričný priestor a stále prináša možnosti pre výskum a mapovanie života ľudí spätých s mestom či okolitým regiónom.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene (digitalizované cirkevné matriky)

Matrika zomrelých 1823 – 1849, rímskokatolícka farnosť Šahy

Matrika zomrelých 1850 – 1870, rímskokatolícka farnosť Šahy

Matrika zomrelých 1871 – 1895, rímskokatolícka farnosť Šahy

Literatúra

BELIUS, Matthias (1742). *Notitia Hungariae Novae historico-geographica...*, Tomus IV. Viennae: Typis Johannis Petri Van Ghelen.

BOKESOVÁ-UHEROVÁ, Mária (1989). *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Bratislava: Osveta. ISBN 80-217-0004-1.

DANIS, František (1997). *Šahy, pohraničné mesto – Ipolytság, a határmenti város*. Komárno: Vydavateľstvo KT. ISBN 80-8056-057-9.

FESSLER, Ignatius Aurelius (1823). *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen. Sechster Theil: Ungarn's Fall*. Leipzig: Johann Friedrich Gleditsch.

FÜLÖP, László. (Ipoly)Ság és vára 1550 (2012). In: *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, roč. 14, č. 1. ISSN 1335-4361.

ISTHUANFFI, Nicolavs (1685). *Regni Hungarici Historia. Post obitum gloriosissimi Matthiae Corvini Regis XXXIV. Quo Apostolicum hoc Regnum Turcarum potissimum armis barbaramente invasum, Libris XXXIV*. Coloniae Agrippinae: Apud Ioannem Wilhelmvm Friessem Bibliopolam.

JUNAS, Ján (1990). *Lekári a spoločnosť v 19. storočí na Slovensku*. Bratislava: Osveta. ISBN 80-217-0122-6.

KÁROLYI, Árpád (1886). *Buda és Pest visszavívása 1686-ban*. Budapest: Hornyánszky Ny.

LIŠKA, Anton (2012). *Cholerová epidémia z roku 1831 a jej priebeh v prešovskej eparchii*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. ISBN 978-80-555-0691-3.

NAGY, Iván (1862). *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. Kélczédik kötet*. Pest: Kiadja Ráth Mór.

PAZMANY, Petrus (1629). *Acta et decreta synodi dioecessanae, Strigoniensis. Auctoritate illustrissimi ac reverendissimi Domini, Petri Pazmany, archiepiscopi Strigoniensis. Celebratae Tyrnaviae, Anno Domini M.DC.XXIX. die IV. Octobris & sequentibus. Jussu ejusdem illustrissimi archiepiscopi, pro commoditate Parochum Typis edita*. Posonii: in Aede Archiepiscopali.

SÁGHI, Benő (1906). Ipolyság. Irta – Hőke Lajos adatai nyomán – id. Sági Benő. In: BOROVSZKY, Samu (ed.). *Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája*. Budapest: Országos Monografia Társaság.

TIŠLIAR, Pavol (2021). Stručný prehľad výskytu infekčných chorôb na Slovensku do 1. polovice 20. storočia. In: *Slovenská štatistika a demografia*, roč. 31, č. 4, s. 7-19. ISSN 1339-6854.

TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav (2017). *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo. ISBN 978-80-89881-08-6.

TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav et al. (2016). *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo. ISBN 978-80-89881-04-8.

VÁLYI, András (1799). *Magyar Országának leírása. III. kötet*. Buda: A Királyi Universitásnak Betűivel.

Internetové zdroje

FÉNYES, Elek (1851). *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik*. Pest: Kiadta Fényes Elek, sprístupnené 7. jún, 2022, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-feny-es-telek-BABC3/s-BCE9A/ipoly-sagh-BCE9F/>

PATERKA, Pál – PÁLINKÁS, Tibor (b. r.). *Az ipolysági Boldogság Szűz Mária Prépostság története*. B. m.: b. v., sprístupnené 7. jún, 2022, https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/sk/museum_hungaricum_2/pages/003_Az_Ipolysagi_boldogsagos.htm

Velký lékařský slovník, beslo cholera, sprístupnené 25. máj, 2022, <https://lekarske.slovníky.cz/pojem/cholera>

Special Features of German Ethnographic Research of German Speaking Lumberjacks – huncokars

Pavol Krajčovič

Mgr. Pavol Krajčovič, PhD.
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Department of Historical Sciences and Central European Studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
e-mail: pavol.krajcovic@ucm.sk
<https://orcid.org/0000-0002-8027-1841>

Populačné štúdie Slovenska 15:1:21-42

Special Features of German Ethnographic Research of German Speaking Lumberjacks – huncokars

This study is devoted to the special features of the ethnographic research of German speaking lumberjacks – *huncokars* (pronounced hoont-so-cars) which took place from the 1920s to the 1940s and was conducted by researchers working in German and Sudeten German ethnographic organizations. At that time, the lay and expert public were increasingly interested in the living conditions, customs and traditions and culture of the German population that lived beyond the borders of the Weimar Republic and later the Third Reich. The *huncokars* were particularly interesting for researchers because of the fact that they lived apart from the majority (Slovak) population in forested regions of western Slovakia. They were an endogamous and ethnically closed community. The main goal of my study is to identify and analyze the most frequent topics of German and Sudeten German research related to the *huncokar* population.

Keywords: Slovakia, huncokars, German minority, Third Reich, ethnographic research, lumberjacks, forest environment

Introduction

The national minorities and ethnic groups living in the First Czechoslovak Republic included the three million-strong German minority. The German population living in Slovakia had its own features which were different from those of the Germans living in Czechia, Moravia and Silesia. They even differed from each other culturally, confessionally, linguistically (they spoke different dialects), economically and politically.¹ The research articles mention three main areas populated by Germans: 1. Bratislava (Pressburg) and its vicinity 2. the Kremnica-

¹ ĎURKOVSKÁ, Mária. Proces maďarizácie spíšských Nemcov a ich postoj ku vzniku Československej republiky. In: *Slezský sborník*, 2009, vol. 107, no. 1, pp. 1-14.

Pravno region (Hauerland) situated in the surroundings of the mining towns 3. Spiš (Zips), which was divided into Upper Spiš (Ober Zips) and Lower Spiš (Unter Zips). The detached basin of the Bodva River (Bodwatal) is also part of the Spiš region.²

The German minority in Czechoslovakia had numerous possibilities related to cultural development, education in their mother tongue and community activities. Members of several Sudeten German national-educational institutes were the main protagonists of cultural and educational activities from the early 1920s.³ They also continuously visited Slovakia, specifically the regions with German populations. Their main activities included historical and ethnographic research and organizing lectures devoted to the history of the German nation, customs and folk traditions. In addition to research, these trips also served to politically influence the Slovak Germans.⁴

The Sudeten German Homeland Research Institute (Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung) and the *Sudeten German Institute for Research of the Land and People (Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung)* were among the most famous Sudeten German institutions which also had a significant impact on the Slovak territory. The events of the 1930s marked a significant milestone in the activities of all Sudeten German associations and institutions, as they were strongly influenced by the Nazi ideology from the Third Reich (1933 – 1945).⁵

Experts in the Weimar Republic (1918 – 1933) were keenly aware of the importance of the cultural and educational development of the German diaspora and they established several cultural and national organizations. The *German Foreign Institute (Deutsches Ausland Institut – DAI)*, whose primary role was to collect and compile information concerning the German population living abroad, was founded in Stuttgart in 1917.⁶

In the early 1930s, *German Research Foundations (Volksdeutsche Forschungsgemeinschaften)* were among the leading institutions focusing on the research of the German diaspora. Two their subordinate organizations, the *Southeast German Research*

² KÁRPÁTY, Peter. Karpatskí Nemci a nemecká otázka na Slovensku. In: *Folia geographica*, 2002, vol. 38, no. 6, pp. 41-53.

³ HORVÁTHOVÁ, Margaréta. *Nemci na Slovensku: etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odierania*. Komárno : Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002, p. 109; KRAJČOVIČ, Pavol. Vedecko-výskumná činnosť manželov Beranekovcov na Slovensku v prvej polovici 20. storočia so zameraním na komunitu nemecky hovoriacich drevorubačov – huncokárov. In: *Populačné štúdie Slovenska*, 2021, vol. 14, no. 1, pp. 27-52.

⁴ ZÜCKERT, Martin. Veda a riadenie identity. Sudetonemeckí etnografi a ich vzťah k Slovensku na príklade časopisu Karpathenland (1928 – 1938). In: *Historický časopis*, 2008, vol. 56, no. 1, pp. 147-160.

⁵ JOSEFOVIČOVÁ, Milena. *Německé vědecké instituce v Liberci 1923 - 1945: od vlastivědy k nacistickému bádání o zemi a lidu*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, pp. 12-13.

⁶ KOVÁČ, Dušan. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945)*. Bratislava : Veda, 1991, pp. 37-49.

Foundation (*Süddeutsche Forschungsgemeinschaft - SOFG*) in Vienna and the *Northeast Research Foundation (Nord- und Ostdeutsche Forschungsgemeinschaft - NOFG)* in Berlin gradually launched their activities in Czechoslovakia. The SOFG was responsible for Slovakia, Moravia and southern Bohemia and the NOFG covered the rest of the Czech lands.⁷

The *Kursell Office*, an unofficial and secret section of the German Ministry of Foreign Affairs, was established in 1935. Its principal role was to transfer the influence of the Nazi party and SS into activities related to the German diaspora. In addition to others, this office directly managed the political activities of the *Sudeten German Party (Sudetendeutsche Partei – SdP)*.⁸ However, it was later transformed into the *Center for the Support of Ethnic Germans (Volksdeutsche Mittelstelle – VoMi)*. VoMi's task was to centralize and supervise all of the institutions and associations related to the German minority abroad within the German sphere of influence. The management of this organization included members of the Nazi party (the NSDAP) and the *protection squadron (Schutzstaffel -SS)*.⁹

The *Institute for Homeland Research (Institut für Heimatforschung – IHF)* was established to fulfill the tasks established by VoMi in Slovakia and Kežmarok (Käsmark), which is situated in northeast Slovakia, was its official seat. This institute was designed as an instrument for the cultural and political centralization of Slovak Germans. Some of its basic tasks included the creation of archives and a collection of photographic materials, the publication of ethnographic works (journals, monographs) and establishing cooperation with organizations with a similar orientation.¹⁰

The systematic ethnographic research of the German speaking community of lumberjacks – *huncokars* was also launched in the 1920s.¹¹ They arrived in the

⁷ KONRÁD, Ota. *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918 – 1945*. Praha : Karolinum, 2011, p. 73.

⁸ KOVÁČ, Nemecko..., p. 101.

⁹ SCHMALTZ, Eric. The „Long Trek“: The SS Population Transfer of Ukrainian Germans to the Polish Warthegau and Its Consequences, 1943-1944. In: *Journal of the American Historical Society of Germans from Russia*, 2008, vol. 31, no. 3, pp. 1-23.

¹⁰ FAHLBUSCH, Michael et al. *Handbuch der völkischen Wissenschaften: Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme*. Berlin : Walter de Gruyter, 2017, pp. 1421-1427; SCHVARC, Michal. „Kulturraub“ alebo záchrana kultúrneho dedičstva? Evakuácia archívov a kultúrnych pamiatok nemeckými orgánmi zo Slovenska koncom 2. svetovej vojny. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, vol. 1, no. 1, pp. 75-82.

¹¹ The term *huncokar* (hoontsokar) was derived from the German name for the lumberjack profession (*Holzacker* and *Holzfüller*). This term was also used to refer to this community by the majority, predominantly Slovak population of Little Carpathian villages and is used in contemporary ethnological and historical literature. See: HABÁŇOVÁ, Gabriela. K niektorým problémom hodnotových orientácií skupiny horských drevorubačov Huncokárov v Malých Karpatoch. In: RATICIA, Dušan. *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1991, pp. 81-89; BOŤÍK, Ján. *Etnická história Slovenska: K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava : Lúč, 2007, p. 92.

territory of present-day Slovakia in the first half of the 18th century and established their settlements in the Little Carpathian Mountain Range.¹² Their arrival was primarily related to the private colonization of the Hungarian aristocratic Pálffy family, the largest landowner in what was then Bratislava (Pressburg) county in the 18th century.¹³ Some *huncokars* moved to different mountain regions in the first half of the 19th century primarily due to the overpopulation of the settlements in the Little Carpathians. According to current academic research, these lumberjack families gradually settled in the Strážovské Hills and the Považský Inovec, Tribeč and Pohronský Inovec mountain ranges.¹⁴

Most of the studies and articles dedicated to this specific group were carried out by Sudeten German and German authors. The main goal of my study is to identify and analyze the most frequent topics of their research related to the *huncokar* population. The titles of individual chapters also correspond with my intention. The methodological process for acquiring and classifying historical sources and information, their subsequent critical analysis and interpretation is primarily heuristic. Critical analysis is crucial in studying objective historical reality within my research. The majority of work was carried out by Sudeten German and

¹² KANTEK, Karol. Život späť s lesom: Osudy zabudnutej nemeckej komunity v Malých Karpatoch. In: *História*, 2008, vol. 8, no. 6, pp. 33-35; PÖSS, Ondrej - FIEO, Rastislav. *Huncokári - Ťudia z našich hôr: sprievodca po expozícii*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2017, p. 5; RAINER, Rudolf et al. *Pressburger Land und Leute: Deutsche Siedlungsgeschichte des Pressburgerlandes, Bilder von Alt-Pressburg*. Wien : Verlag der Karpathendeutschen Landsmannschaft, 1985, pp. 48-49; According to research articles, the Alpine regions of Austria and Germany are among the most frequently cited countries of origin of German speaking lumberjacks from the Little Carpathian region. See: SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína - KRAJČOVIČ, Pavol. Rozšírenie kultu sv. Vincenta na Slovensku a v Rakúsku ako výsledok migrácií alpských drevorubačov v priebehu 18. Storočia. In: *Slovenský národopis*, 2020, vol. 68, no. 1, pp. 7-28; GRAF PÁLFFY VON ERDŐD, Paul. *Abschied von Vorgestern und Gestern*. Stuttgart : Schuler Verlag, 1961, p. 57; JEDLICSKA, Pál. *Kiskárpáti emlékek. Vöröskútól-Szomolányig: Hely és művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest : Nyomtatott a Hunyadi Mátyás Intézetben, 1882, pp. 317-318.

¹³ SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína. Partnerský a erotický život v špecificky izolovanom horskom prostredí. In: ČÍHAL, Petr et al. *Erotika v lidové kultúre*. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 2017, pp. 67-80; POSPECHOVÁ, Petra. Huncokári – Ťudia lesov. In: *Pezinčan*, 2013, vol. 46, no. 6, p. 8.

¹⁴ KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In: *Etnologické rozpravy*, 2020, vol. 27, no. 2, pp. 49-75; *Šajtári* (shaitars) was the term used for the *huncokars* living in the region of Považský Inovec. This ethnonym was derived from the German word *das Scheit* meaning *log* in English. See: MRVA, Ivan. *Hrádok nad Váhom*. Bratislava : Alfa-press, 1996, pp. 104-105.

German authors and was distinctively colored by Nazi ideology elements.¹⁵

Origin

Research of the *buncokar* population frequently focused on their origin. Eugen Lemberg, a Sudeten German historian and sociologist, was the first to express his opinion concerning this issue in 1926. In his short article entitled *Ethnographic Overview (Volkskundliche Übersicht)* he stated that the group of lumberjacks and rangers who lived in the forest environment of the Little Carpathians originally came from northern Moravia, Silesia and central Germany. Lemberg also indicated that some researchers believed that this community could have been related to the German speaking *Heanzens* (Hienzen, Hüenzen).¹⁶ However, he did not concur.¹⁷ Gustav Fochler-Hauke, the Sudeten German geographer, shared Lemberg's opinion regarding the Moravian and Silesian origin of the *buncokars*.¹⁸

During a short trip to Slovakia, in 1929, Austrian historian Wilhelm Bier visited some *buncokars* settlements in the Little Carpathians. When conversing with members of these communities he was told that their predecessors were from the Alpine regions of Styria and Upper Austria. They also spoke about the individual colonization phases. According to them, the first newcomers were so impressed by the living conditions in the Little Carpathians that they reported it to their relatives. However, since Bier lacked access to the vital records of the relevant parishes and the Pálffy family archives, he could not confirm this information.¹⁹

German historian and ethnographer Walter Kuhn had a different hypothesis concerning the *buncokars*' origin; however, his study from 1933 was strongly influenced by Nazi ideology. He claimed that the German tribes of Baiuvarii or Bavarians and Alamanni were the predecessors of the *buncokars*. According

¹⁵ According to several experts, the work of Sudeten German and German ethnographers served as a tool for the legitimization of the Nazi worldview. No academic discipline was as interlinked with the Nazi visions of the Third Reich as ethnography and folklore (*Volkskunde*). See: KURLANDER, Eric. *Hitler's Monsters: A Supernatural History of the Third Reich*. New Haven – Connecticut : Yale University Press, 2017, p. 199; GERNDT, Helge. Folklore and national socialism: Questions for further investigation. In: DOW, James R. et al. *The Nazification of an Academic Discipline: Folklore in the Third Reich*. Bloomington : Indiana University Press, 1994, pp. 1-10; WEINREICH, Max. *Hitler's Professors: The Role of Scholarship in Germany's Crimes Against the Jewish People*. New York : Yiddish Scientific Institute-YIVO, 1946, pp. 175-177.

¹⁶ Heanzens lived in the territory of present-day Burgenland, Austria. DACHLER, Anton. Die Heanzens. In: *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, 1910, vol. 16, no. 1, pp. 28-38.

¹⁷ LEMBERG, Eugen. Volkskundliche Übersicht. In: WINTER, Eduard et al. *Die Deutschen in der Slowakei und in Karpatenrußland*. Münster : Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1926, pp. 41-43.

¹⁸ FOCHLER-HAUKE Gustav. *Deutscher Volksboden und Deutsches Volkstum in der Tschechoslowakei: Eine geographisch-geopolitisch Zusammenschau*. Heidelberg : Kurt Vowinkel Verlag, 1937, p. 174.

¹⁹ BIER, Wilhelm. Von deutschen Holzfällern in den Kleinen Karpathen. In: *Der Auslandsdeutsche*, 1930, vol. 13, no. 1, pp. 8-9; BIER, Wilhelm. Von den deutschen Holzfällern in den Kleinen Karpathen. In: *Karpatenland*, 1930, vol. 3, no. 1, pp. 28-30.

to Kuhn, their Germanism was preserved thanks to the influence of the forest environment.²⁰

However, in his later work of 1941, Kuhn presented a more realistic explanation for the origin of *buncokars*, according to which, they came from the borderline mountain regions of Bohemia such as *Cheb* and *Šumava (Egerland und Böhmerwald)*²¹ while some colonists also came from *the Eastern Alps (Ostalpen)*, specifically Styria and Salzkammergut.²² The Styrian origin of individual *buncokar* families was also mentioned by German historian Hans Kaser and Austrian cartographer, Walter Neunteuff.²³

Sudeten German linguist Franz Josef Beranek carried out the most extensive research of the *buncokar* community. In 1930, he published a second article entitled *German Lumberjacks in the Little Carpathians (Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen)*, which included information concerning their origin.²⁴ This research included the study of family names in order to identify the origin of individual families. For example, in his opinion the Langer family was probably of Silesian origin. The Reisenauer family came from Moravia, and the Hirners and Hofers came from Tyrol. Beranek also wrote about the *buncokar* tradition which was preserved by most of the members of their community. They believed that their predecessors had fled from Styria due to the conflicts between Austro-Hungarian Empress Maria Theresa and the King Frederick Great of Prussia.²⁵ However, in his later works, Beranek issued a retraction of this hypothesis; he also thought that some *buncokar* families came from the Lower Austria regions.²⁶

²⁰ KUHN, Walter. Die Bedeutung der geographischen Schutzlage für Kremnitz, Deutsch-Proben und andere deutsche Sprachinseln. In: *Geographischer Jahresbericht aus Österreich*, 1933, vol. 17, no. 6-7, pp. 8-26; The topic of forests in combination with the German ethnic group and German tribes was attractive for several ethnographers in the first half of the 20th century. Some even claimed that the racial difference between Germanic people and Germans was related to the fact that forests played a significant role in their everyday lives. See: SCHAMA, Simon. *Landscape and Memory*. New York : Vintage Books, 1995, pp. 118-119.

²¹ The arrival of lumberjack families from German speaking regions of the Czech lands is also discussed in Slovak literature. See: NEMČOVSKÝ, Alexander. Dutá lipa. In: *Devín*, 1936, vol. 5, no. 1, pp. 99-100; DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Krvavý bostinec a iné povesti*. Prešov : Kultura, 1922, pp. 15-16.

²² KUHN, Walter. *Die deutschen Siedlungswellen im Osten*. Posen : Karl Jacob Papierdruck, 1941, p. 24.

²³ KASER, Hans. *Der Volks- und Kulturboden des Slowakeideutschtums: Beiträge zur Siedlungsgeographie*. Breslau : Verlag Priebatsch's Buchhandlung, 1934, p. 47; NEUNTEUFFL, Walter. *Das Deutschtum im Pressburger Raum: mit drei Karten, drei Schaubildern und einem Ortsverzeichnis*. Graz : Südostdeutsches Institut Graz, 1944, p. 14.

²⁴ BERANEK, Franz J. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Neues Pressburger Tagblatt*, 1930, vol. 1, no. 17, pp. 3-4.

²⁵ *Ibid.*, pp. 3-4.

²⁶ BERANEK, Franz J. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Volksdienst*, 1937, vol. 6, no. 20, pp. 3-5; BERANEK, Franz J. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München : Max Schick Verlag, 1941, p. 87.

Hertha Wolf-Beranek, Beranek's wife and a Sudeten German folklorist, also studied the *huncokar* community in the 1940s. In the periodical entitled *German Voices (Deutsche Stimmen)* she published an article in which she claimed that the *huncokars* in Slovakia were primarily from the *Lower Danube-Styria border region (niederdonauisch-steirischen Grenzgebiete)* and the Sudetenland with a few members from *Bavarian-Austrian families (bairisch-österreichischen Stammes)*.²⁷

Threat of Slovakization

Several Sudeten German and German theoreticians who were interested in the *assimilation (Umwolkung)* and *denationalization or degermanization (Entvolkung)* of the German population living outside the German Reich attributed the assimilation process to *mixed marriages (Mischheiraten)*.²⁸ This trend ultimately had a negative impact especially on the demographic and biological situation of the German diaspora which included the *huncokars*.²⁹

Wilhelm Bier, the first one to comment on the threat of assimilation of the *huncokars* with the majority Slovak population,³⁰ believed it was particularly caused by the fact that the German lumberjacks were no longer permitted to have *itinerant*

²⁷ WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 7, pp. 3-4; Wolf-Beranek also presented the same opinion on the Lower Danube-Styria origin of *huncokars* in her article entitled *Folklore from German Salzburg (Volkskundliches aus Deutsch-Salzburg)*. See: WOLF-BERANEK, Hertha. *Volkskundliches aus Deutsch-Salzburg*. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 28, p. 4.

²⁸ KONRÁD, Ota. *Dějepisectví...*, p. 236; The issue of mixed marriages was one of the most important topics of Nazi *nationality policy (Volksstumspolitik)*. Egon Leuschner, a prominent Nazi ideologist, can serve as an example. Leuschner warned the German population about marriages with persons of different races in order to maintain biological purity. Germans were encouraged to marry among their compatriots. See: LEUSCHNER, Egon. *Nationalsozialistische Fremdwolkpolitik*. Berlin : Rassenpolitischen Amt der NSDAP, 1942, p. 18.

²⁹ According to Walter Kuhn's definition, the German *diaspora* was created by short-term German immigrants without any historical or family bonds to their place of residence. It meant that closed German enclaves or language islands were missing in the region where such Germans lived. At the same time, Kuhn did not consider the dispersed Germans to be a part of the *German Volk essential substrate (Volksboden)*. Their cultural life was also problematic since they frequently had to travel to distant towns and villages to experience it. See: KUHN, Walter. *Deutsche Sprachinselforschung: Geschichte, Aufgaben, Verfahren*. Plauen im Vogtland : Verlag Günther Wolff, 1934, p. 30.

³⁰ Slovak teacher Ferdinand Dúbravský noted this gradual assimilation as early as 1910. In his opinion although *huncokars* were Germans, they were already Slovakized. See: DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Malé Karpáty a Biela Hora. Turistická úprava po juhozápadnej časti prebudeneho Slovenska*. Olomouc : Romuald Promberger, 1910, p. 27.

teachers (*Wanderlehrer*)³¹ educate their children (this practice was prohibited by the Czechoslovak authorities after WWI) and the children of *huncokars* were forced to attend Slovak schools. As a result, the younger generation of the *huncokar* communities was not able to sufficiently communicate in German. Bier was convinced that the language could be saved if the *huncokars* would be allowed to open a German school in the settlement of Na Piesku.³²

However, Hugo Grothe, the German geographer and orientalist who mentioned the *huncokars* in his publication of 1943, had a different opinion. According to him, only the part of this population which lacked funds to pay for an itinerant teacher and were exposed to the *Slovak element (Slowakentum)* faced assimilation. In keeping with his allegiance to Nazi ideology, he noted that the *national care (völkischer Betreuung)* of these *dispersed Germans (Streudeutschtums)* was not launched until 1933.³³

Other authors stressed the threat of assimilation due to the absence of a German school. In her work entitled *Pressburg and Its Vicinity: Location, Economy and Germanity (Pressburg und Umgebung: Lage, Wirtschaft und Deutschtum)* German ethnographer Ilona Schewitz expressed concern regarding the fate of the *huncokars*. She felt that the entire community was heading towards *complete Slovakization (völlige Slowakisierung)*. In addition to the absence of a German school, she mentioned mixed marriages as a cause of gradual assimilation and stated that certain *lumberjack (huncokar) settlements had completely perished (holzhauergemeinden völlig verloren gegangen)* because of that.³⁴

Franz Josef Beranek also paid great attention to the assimilation processes. However, as opposed to his colleagues, he approached this issue ambiguously. In his article of 1929, he expressed concerns regarding the gradual Slovakization of all groups of Germans living in western Slovakia and wondered if the forests of the Little Carpathians (where the *huncokars* lived) were the last refuge from gradual assimilation.³⁵

In an emotional appeal, he called upon the expert and lay public and asked

³¹ The first reports on this form of education of *huncokar* children are from the second half of the 19th century. However, it is probable that it had existed in the 18th century. Itinerant teachers visited individual *huncokar* families in the course of the year and remained in each of the settlements for several days depending on the number of children in individual households. They were remunerated in the form of room and board. See: THULNER, Emil. Eine wanderung in der Kleinen Karpathen. In: *Österreichische Touristenzeitung*, 1887, vol. 7, no. 22, pp. 257-258; GRAF PÁLFFY VON ERDÓD, Paul. Abschied..., pp. 57-58.

³² BIER, Wilhelm. Von deutschen Holzfällern..., pp. 8-9; BIER, Wilhelm. Von den deutschen..., pp. 28-30.

³³ GROTHE, Hugo. *Das Deutsche Volkstum der Slowakei in Vergangenheit und Gegenwart*. München : Verlag Dr. Hugo Grothe, 1943, p. 44.

³⁴ SCHEWITZ, Ilona. *Pressburg und Umgebung: Lage, Wirtschaft und Deutschtum*. Tübingen : Günthers Buchdruckerei, 1932, p. 80.

³⁵ BERANEK, Franz J. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Tagesbote*, 1929, vol. 79, no. 156, pp. 3-4.

them if they felt that the fate of lumberjacks, who were under the threat of the loss of their German identity in a Slovak sea, was truly important for them. On the other hand, he felt that the *huncokars* continued to hold on to pure German characteristics thanks to the mountain environment which protected them from the Slovak cultural influence. Nazi ideology found its way into the conclusion of Beranek's article. He wrote that the *huncokars* had left a *pure German imprint (rein deutsches Gepräge)* on the Little Carpathians, which he considered to be the role that the German speaking lumberjacks fulfilled within the framework of the *German mission to the East (deutsche Ostsendung)*.³⁶ Presumably this referred to the gradual Germanization of Eastern Europe.³⁷

A year later in an article with the identical title Beranek explained why the *huncokars* were not assimilated. They preserved their German identity because they were a *closed (boxed-like) (kastenartigen)* community, which even in the 18th century did not accept any mixed marriages.³⁸ According to Beranek, love affairs between the Slovak and *huncokar* populations were exceptional even at the time when he wrote this article. This was despite the fact that part of this community faced assimilation, particularly the lumberjack families living in the northeast section of the Little Carpathians.³⁹ In Beranek's opinion this was also caused by that fact that children of *huncokars* had to attend Slovak schools. *huncokars* living in the southwest section of the Little Carpathians had better conditions, as a new German school was opened in 1929 in Na Piesku and private schooling also took place in other *huncokar* settlements. According to Beranek, Slovakization was also caused by the fact that their settlements in the northeastern section were not as dense as those in the southern and central sections of the mountain range. This gradually led to greater contact with the Slovak population in the northeast than with members of their own community.⁴⁰

This article ends with emotive interview with an older *huncokar* who told him that she did not like how the German language had been treated. Presumably she was referring to the decreased use of German within the community. Beranek added with a certain pathos that the words of this woman sounded like a scream

³⁶ Ibid., pp. 3-4.

³⁷ The Germanization of the Eastern Europe was one of the plans of Nazi ideology that had been many years in the making. It featured specific measures and promoted ethnic-racial objectives, such as evictions, deportations and the annihilation of entire groups of the population. See: HIRSCHFELD, Gerhard. Formy nacionálno-socialistickej okupačnej politiky v období druhej svetovej vojny. In: GLETTLER, Monika et al. *Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2002, pp. 11-24.

³⁸ *Huncokars* also frequently avoided contact with other groups of Germans and were reprimanded by German authorities for their isolation since they needed them in order to achieve their political goals. See: Kreis Pressburg-Land: Modern am Sand. In: *Deutsche Stimmen*, 1941, vol. 8, no. 31, p. 4.

³⁹ BERANEK, Franz J. *Deutsche Holzhaecker...*, p. 3-4.

⁴⁰ Ibid., pp. 3-4.

from the deepest soul of the people, which wanted to live on and yet was oblivious of the imminent danger (Slovakization).⁴¹ His article of 1937 noted the opposite trend. According to him the *buncokars* had Germanized several Slovak families (Czermak, Jurisch, Matejovitsch, Okruhliža)⁴² thanks to their admirable powers of assimilation.⁴³

Beranek commented on the possible assimilation of the *buncokar* population again in the 1940s. In 1941, he published a monograph entitled *German Colonization of Pressburg County (Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus)* in which he expressed concerns regarding the future existence of the *buncokar* community and suggested that they might have the same destiny as the German-speaking habans. He wrote that the only vestiges were some family names and three relatively autonomous haban settlements (Sobotište, Moravský Svätý Ján, Veľké Leváre).⁴⁴ According to Beranek, the gradual Slovakization coming from the northern side of the Little Carpathians was the greatest threat for the *buncokars*. On the contrary, in the southern regions, the *opposite (gegenteil)*, i.e. Germanization of certain Slovak families was taking place.⁴⁵

In his study of 1943, Beranek also mentioned the gradual Slovakization of the *buncokars* living within the territory of the Považský Inovec Mountain Range.⁴⁶ Lumberjacks in the vicinity of the town of Myjava were also endangered, but the newly established German schools were expected to halt the assimilation process. According to Beranek, the schools would ensure that *not a single drop (nicht ein Tropfen verlorenebe)* would be lost *from the blood (vom Blute)* of this *very small, fragmented*

⁴¹ Ibid., pp. 3-4.

⁴² The Germanization of some originally Slovak lumberjack families was also mentioned by Ferdinand Dúbravský. See: DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. Malé Karpáty..., p. 36.

⁴³ BERANEK, Franz J. Deutsche Holzhacker..., p. 3-5.

⁴⁴ BERANEK, Franz J. Die deutsche Besiedlung..., p. 85.

⁴⁵ Ibid., p. 88.

⁴⁶ The assimilation of lumberjacks in the Považský Inovec Mountains was also caused by the fact that in the second half of the 19th century several of them had already acquired land that was not in the mountain region. Thus, they came into closer contact with the non-German population and gradually assimilated with them. See: WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz..., pp. 3-4.

group (*winzigen Splittergruppe*).⁴⁷ On the other hand, he highlighted the vitality and power of the German speaking lumberjacks who frequently Germanized their Slovak counterparts.⁴⁸ He described the *huncokars* as among the *strongest* (*kraftsvollen*) and *healthiest* (*gesündesten*) and *most interesting* (*interessanten*), groups of the German nation.⁴⁹ However these statements must be taken with a grain of salt since Beranek held a management position at the IHF in the 1940s⁵⁰ and gave several lectures attended by prominent Nazi leaders.⁵¹

The gradual assimilation of *huncokars* in the Považský Inovec Mountains was also noted in 1937 in an article by an unknown author published in the periodical *German Voices* (*Deutsche Stimmen*). In the article entitled *Declining Language Island* (*Untergebende Sprachinsel*) it was stated that the *huncokars* were first affected by *Magyarization* (*Magyarentum*) which took place in the days of the Austro-Hungarian

⁴⁷ BERANEK, Franz J. Die deutsche Besiedlung der Westslowakei. In: BERANEK, Franz J. (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Käsark : Roland-Verlag, 1943, pp. 56-77; The use of the word blood in the text is due to the influence of Nazi racial doctrine. This word appeared in many texts of authors then active in all scientific branches. The word blood was mainly used in phrase the *German blood* (*deutsches Blut*). This expression was perceived in the genealogical and hereditary (genetic) sense. See: LIST, Berta. Aufgaben und Arbeitsweisen der sippenkundlichen Forschung mit besonderer Berücksichtigung der Slowakei. In: BERANEK, Franz J. (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Käsark : Roland-Verlag, 1944, pp. 78-89; BERANEK, Franz J. Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel bei Pardubitz in Ostböhmen. In: *Schlesisches Jahrbuch*, 1939, vol. 11, no. 1, pp. 153-167; LOZOVÍUK, Petr. *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století: příspěvek intelektuální a českých zemí ke studiu kolektivních identit*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, pp. 30-31.

⁴⁸ *Ibid.*, pp. 56-77.

⁴⁹ *Ibid.*, pp. 56-77; The reference to *huncokar* health issues could be connected to Beranek's article of 1929 in which he claimed that they were *wiry* (*sehniger*) and *fair* (*lichter*). By fairness he was probably referring to their blond hair. See: BERANEK, Franz J. *Deutsche Holzhacker...*, pp. 3-4; According to the classification of races based on the ideas of the German racial scientist Hans Friedrich Karl Günther, *huncokars* were part of (Beranek's description) *Nordic* (*nordisch*) or *Dalic* (*fälisch*) race. See: GÜNTHER, Hans F. K. *Rassenkunde Europas: mit besonderer Berücksichtigung der Rassengeschichte der Hauptvölker indogermanischer Sprache*. München : J. F. Lehmann Verlag, 1929, pp. 9 and 63.

⁵⁰ MORRISEY, Christof. Ethnic Politics and Scholarly Legitimation: The German Institut für Heimatforschung in Slovakia, 1941 – 1944. In: HAAR, Ingo (ed.). *German Scholars and Ethnic Cleansing, 1919 – 1945*. New York – Oxford : Berghahn Books, 2005, pp. 100-110; When he worked for the IHF, Beranek and his wife closely cooperated with the Nazi organization *Ancestral Heritage* (*Ahnenerbe*). See: STEINWEIS, Alan E. *Studying the Jew. Scholarly Antisemitism in Nazi Germany*. Cambridge – Massachusetts : Harvard University Press, 2008, p. 155; HUTTON, Christopher M. *Linguistics and the Third Reich: Mother-tongue fascism, race and the science of language*. London – New York : Routledge, 1999, p. 213.

⁵¹ BERANEK, Franz J. Die Sprache der Habaner in der Westslowakei. In: *Karpatenland*, 1942, vol. 13, no. 3-4, pp. 139-149; Was brachte uns die Hochschulwoche? Rückblick und neue Aufgabengebiete unserer Volkstumsarbeit. In: *Deutsche Stimmen*, 1942, vol. 9, no. 40, p. 6.

Empire.⁵² According to the author, when he wrote this article, only a few *purely German (rein deutsch)* families lived in the lumberjack settlement of Stará Hora, while *mixed (Vermischung)* German and Slovak families lived in Biela Bukovina and the young generation considered themselves to be part of the Slovak nation.⁵³

Folk Tales

Collecting folk tales was an essential feature of Sudeten German and German ethnographic research. Prominent ethnographers working in the 1930s and 1940s in Slovakia considered the *folk tales (Volksagen)* to be part of the *genetic makeup/genotype (Erbgut)* of the German population. According to them, it was passed down from generation to generation and represented a kind of connection of the German population living abroad with the homeland of their predecessors.⁵⁴

Folk tales were also the subject of research of the *huncokar* community. Walter Kuhn was the first to begin to record them. In 1932, he visited *German lumberjack hamlets (deutschen Holzfäller-Einzelhöfen)* during a short research trip through the Little Carpathians. In addition to others, he collected several *huncokar* folk tales and superstitions. Unfortunately, the notes from all of his trips, including the notes on these folk tales were lost in 1945.⁵⁵

However, before they were lost, some of the folk tales were published by Franz Josef Beranek in the first part of his two-part study entitled *Contributions to Getting to Know the Character of German Lumberjacks in the Little Carpathians (Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpathen)*. Beranek did not publish the stories in *huncokar* dialect, but in *standard German (Hochdeutsch)*. They were divided thematically as follows: 1. *Witches and Sorcerers (Hexen und Zauberere)* 2. *Elves (Heinspiegel)* 3. *Buried Treasure (Vergrabene Schätze)* 4. *Punished Crimes (Verstrafte Frevel)* 5. *Ghosts and Boogeymen (Geister und Totenspuk)*.⁵⁶

⁵² The Magyarization of Slovak Germans was not uncommon. Germans living in the Spiš region experienced it in the times of the Austro-Hungarian Empire. See: ĎURKOVSKÁ, Mária. Proces maďarizácie..., pp. 1-14.

⁵³ Untergehende Sprachinsel. In: *Deutsche Stimmen*, 1937, vol. 4, no. 22, p. 9.

⁵⁴ DUBETZKY, Eugen. Die Entstehung der deutschen Siedlung von Unter-Derschkowetz. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 25, p. 4; ZEISEL, Richard. Wie Sagen entstehen. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 12, p. 4; Several German and Sudeten German authors searched for the remains of Ancient German religion in folk customs and tales. Such efforts were evident prior to the WWI. See: Altgermanisches in unserer Volksüberlieferung. In: *Tagesbote*, 1940, vol. 90, no. 53, p. 2; SPREEN, Friedrich. Deutsche Kinderspiele. Altgermanisches im Sommertreiben der Kleinen. In: *Tagesbote*, 1913, vol. 63, no. 372, p. 12; WOLF-BERANEK, Hertha. Vom weihnachtlichen Brauchtum der Deutschen in der Slowakei. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 52, pp. 11-12.

⁵⁵ CAMANN, Alfred – KARASEK, Alfred. *Volks Erzählung der Karpatendeutschen – Slowakei. Teil I*. Marburg : N. G. Elwert Verlag, 1981, p. 42.

⁵⁶ BERANEK, Franz J. Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Karpatenland*, 1941, vol. 12, no. 2, pp. 148-155.

The motifs of the folk tales are similar to generally shared motifs in the Central European tradition. Although they are local variations of superstitious tales which are known in the environment of the Slovak ethnic group, *buncokar* life and customs are incorporated in them.⁵⁷

Tales about witches and sorcerers illustrate period stereotypes in inter-ethnic relations.⁵⁸ The ability to cast a spell on cows to prevent them from giving milk, which was attributed to witches, is the central motif of this story. After ploughing a field for a lumberjack, a Slovak asked for half a liter of milk which he intended to give to his wife. The lumberjack did not have that much, but at least he gave him three deciliters. The next day the lumberjack was not able to get milk from any of his cows. It was later revealed that the Slovak's wife was a witch, and she had cast a spell on the cows.⁵⁹

According to legend, an *elf* (*Heinspiegel*) is a supernatural creature who acts for the benefit of his owner.⁶⁰ *Elves* could be acquired from a black hen's egg. However, the egg also had to be the first that the hen laid on the night of a full moon. A person who wanted an elf to hatch from that egg, had to comply with several procedures. He had to carry the egg under his armpit for nine days; he was not allowed to eat anything but bread and could not pray. If the individual complied with all this, on the ninth day an elf in the form of a dog hatched. But there was one last obligation - the owner was not allowed to pray ever again; otherwise this dog would attack and kill him. An elf was able to carry out any type of work for its owner, however the owner paid a steep price for this – his soul. The folk tale also included ethnic stereotypes. If a lumberjack wanted to get rid of the elf, he was advised to allow it to be stolen. Moishe, the local Jew was always the thief.⁶¹

Tales of buried treasure warn about the consequences of dishonest enrichment. According to the legend, money was buried somewhere above the *buncokar*

⁵⁷ PANCZOVÁ, Zuzana. Zaniknutý svet malokarpatských Huncokarov v odraze poverových rozprávání. In: BUDAY, Peter (ed.). *Zaostrené na kultúrne dedičstvo. Prierez starostlivosťou o kultúrne dedičstvo malokarpatského regiónu. Zborník príspevkov odborného seminára*. Svätý Jur : Academia Istropolitana Nova, 2011, pp. 14-21.

⁵⁸ Witchcraft was one of the most important topics of German ethnography in the times of the Third Reich. Austrian Germanist and folklorist Otto Höfler is a good example. According to him, witches represented German warriors fighting against demonic powers. See: RABINBACH, Anson – GILMAN, Sander L. *The Third Reich Sourcebook*. Berkeley - Los Angeles – London : University of California Press, 2013, p. 108.

⁵⁹ BERANEK, Franz J. Beiträge..., pp. 148-155; A similar example of period stereotypes was recorded by the Slovak German Samuel Sandtner. In his work on folk tales of the German population living in the vicinity of the town of Limbach in the Little Carpathians, a Roma woman is described as a witch. See: SANDTNER, Samuel. Sagen und Märlein aus Limbach bei Pressburg. In: *Karpathenland*, 1934, vol. 7, no. 2, pp. 51-56.

⁶⁰ PANCZOVÁ, Zuzana. Zaniknutý svet..., pp. 14-21.

⁶¹ BERANEK, Franz J. Beiträge..., pp. 148-155.

settlement of *Panský dom/Manor (Herrenhaus)*. One day a man who claimed to be a miller asked *huncokar* Josef Czermak, for lodging and a pickaxe. Both were provided. Shortly before midnight, the man went into the forest, but he never returned. Sometime later, the pickaxe was found along with scattered pieces of the miller's clothing. According to the tale, he was torn apart by an evil ghost.⁶² This story served as a lesson that even supernatural and dark powers are guided by certain moral principles. Any dishonest effort to get rich comes with a price.⁶³

Disrespecting God was the theme of the tale on punished crime. A cow was stolen from a young man from the village of Píla. When he went to look for her, he stopped by a crucifix and prayed. The young man said that if God existed he had to know where he should look for his cow. But when the figure of Christ on the cross did not respond, the young man took a rock and throw it at the *Savior (Heiland)*. After this act the young man's legs were stricken and he limped for the rest of his life.⁶⁴

Death is the central theme of tales about ghosts and boogeymen. The belief that the dead try to establish contact with the living has been documented all over the world. Physical expressions of the deceased which directly endanger the living accompany the phenomenon of such contacts. This was particularly true in the case of the souls of people who died a violent or premature death.⁶⁵ Lumberjacks regularly face the risk of injuries, some of which can be fatal. This situation was also recorded in the tale of the lumberjack Mitschneider, who accidentally killed his friend Weber while working. However, the soul of the deceased did not find peace since his widow could hear him calling Ulte every night between eleven and twelve.⁶⁶

According to *huncokar* tradition, cemeteries were also places where supernatural events took place. The tale of the chapel called Altar, situated near *Kolársky vrch/ Cartwright Hill (Wagnerberg)* is a good example. Miners who used to work in the *gold mine (Goldbergwerk)* were buried there, and according to the tale, people who passed by this place of reverence were usually spooked by one or two ghosts of the deceased miners.⁶⁷

Hertha Wolf-Beranek was also interested in *huncokar* folk tales and she conducted research on the folk tales of lumberjacks living in the Považský Inovec Mountains. The tales which Wolf-Beranek published in the periodical *German Voices (Deutsche Stimmen)*, can be divided as follows: 1. *Witches (Hexe)* 2. *Elves (Heinspiegel)* 3. *Dogs*

⁶² Ibid., pp. 148-155.

⁶³ PANCZOVÁ, Zuzana. *Zaniknutý svet...*, pp. 14-21.

⁶⁴ BERANEK, Franz J. *Beiträge...*, pp. 148-155.

⁶⁵ PANCZOVÁ, Zuzana. *Zaniknutý svet...*, pp. 14-21.

⁶⁶ BERANEK, Franz J. *Beiträge...*, pp. 148-155.

⁶⁷ Ibid., pp. 148-155.

with glowing eyes (*Hund mit grossen glühenden Augen*) 4. *Ghosts/boogeymen (Gespenstern)*.⁶⁸

The witch tale is about a woman who wanted to learn how cast spells and began to take lessons from a man. She had barely started her training when a black dog kept jumping into her house through a closed window. This scared the people who lived with her and they all fled. Even the beginner witch got spooked and left to see her teacher in the village of Hrádok. Meanwhile, her husband, who was not aware of her activities, was visiting a man in Moravia. This Moravian man informed him that his wife would soon become a witch. The story ends when the man returned home and beat his wife for practicing magic.⁶⁹

Lumberjacks living in the Považský Inovec Mountains were also aware of the character of *elves*. Wolf-Beranek noted that she found out from a trustworthy source that *elves* were the devil's servants. An elf is short and able to hide in unexpected places.⁷⁰ This particular tale is about a horse who from one day to the next, stopped obeying his owner – a coachman. No matter what the coachman did, he could not keep the horse from going in the completely opposite direction. Eventually, the coachman lost his patience, and he tried to find out what was happening. He found out that an elf had settled in the horse's ear and was leading him astray.⁷¹

Wolf-Beranek acquired the story of a dog with glowing eyes directly from lumberjacks whom she visited in a clearing during their lunch break. They described how they were lying down one day and were suddenly approached by a big black dog with large glowing eyes and a furry tail. The lumberjacks jumped up and fled.⁷² Tales of such creature (a big black dog with glowing eyes) are known worldwide.⁷³ Some authors think that it has some connection with the devil and is a herald of coming death.⁷⁴

A ghost/boogeyman is the main character of the final tale that Wolf-Beranek recorded. One day, two young men went from the village of Hrádok to the

⁶⁸ WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz..., pp. 3-4.

⁶⁹ Ibid., pp. 3-4.

⁷⁰ A short supernatural creature that did bad things to people was also common in the folk tales of the Germans from the vicinity of the Slovak village of Tužiana (Schmiedshau). See: ZEISEL, Richard. Wie Sagen entstehen..., p. 4.

⁷¹ Ibid., pp. 3-4.

⁷² Ibid., pp. 3-4.

⁷³ STONE, Alby. Infernal Watchdogs, Soul Hunters and Corpse Eaters. In: TRUBSHAW, Bob (ed.). *Explore Phantom Black Dogs*. Loughborough : Heart of Albion Press, 2005, pp. 36-56; Stories of large black dogs with glowing eyes were also recorded by several Sudeten German ethnographers during their field research. This theme was spread throughout the German population living in the territory of former Czechoslovakia. See: ALTRICHTER, Anton. Aus dem Iglauer Sagenbuche. In: Neues Pressburger Tagblatt, 1931, vol. 2, no. 325, p. 4; PEUCKERT, Will E. Siedlungskunde. In: *Der Wanderer im Riesengebirge*, 1928, vol. 48, no. 9, p. 139.

⁷⁴ SIMPSON, Jacqueline – ROUD, Steve. *Oxford Dictionary of English Folklore*. Oxford : Oxford University Press, 2000, p. 25.

lumberjack settlement of Biela Bukovina. Along the way, an old woman with a white scarf on her head mysteriously appeared in front of them. Her figure suddenly changed. First she was thirty meters tall and then suddenly she was short.⁷⁵ This cycle repeated three times. The young men had been told that if they ever met a boogeyman, they should not step off the road. They decided to continue on their journey, but the boogeyman did not disappear. Suddenly the young men felt ice cold and received a two-finger punch in the nose. When they eventually pulled themselves together, the horrible ghost was gone.⁷⁶

Conclusion

This analysis of the ethnographic works of Sudeten German and German authors has delivered several findings. According to the topics of the individual chapters of my study it is apparent that the researchers of the *buncokar* communities in the period from the 1920s up to 1940s focused on the issues of their origin, the threat of Slovakization and the collection of folk tales.

Researchers lacked clear agreement on the origin of these German speaking lumberjacks. However, in his article of 1930, Franz J. Beranek's conclusion that the origin of individual *buncokar* families differed due to the origin of their predecessors appears to be logical. He implied that *buncokar* identity was not derived from a single specific homeland, but from their profession (lumberjacks), mother tongue and life in a forest environment.

Slovakization was a significant topic of the ethnographic research. Researchers in fact agreed that part of the *buncokar* population had succumbed to assimilation with the majority population. This was primarily attributed to the insufficient education of lumberjack children in their mother tongue. This is due to the fact that language is an important ethno-identification element and the preservation of the identity of individual national minorities and ethnic groups depends on the extent of its use. Several researchers believed that the cessation of Slovakization was important for ideological reasons. They considered *buncokars* to be part of the Germanization process which should have led to the Nazi Germanization of the Eastern Europe.

The collection of folk tales also forms an inseparable part of ethnographic

⁷⁵ The existence of a spooky creature is also recorded in Slovak folklore from the Little Carpathians. Slovak writer Fraňo Ondriáš gave it the name *mátoba* (ghost) in his article entitled *Tri rozprávky z okolia Lozorna* (Three Fairy Tales from the Vicinity of Lozorno). In his opinion, this character was a personification of the devil. See: ONDRIÁŠ, Fraňo. *Tri rozprávky z okolia Lozorna*. In: *Devín*, 1935, vol. 3, no. 9-10, pp. 157-158; An old woman also appears in folk tales from the vicinity of the town of Pernek in the Little Carpathians published by Ján Pecháč. An old woman appeared to a man walking in the forest and asked him to free her from an oak tree in which she was trapped as a result of a spell. See: PECHÁČ, Ján. *Tri rozprávky z okolia Lozorna*. In: *Devín*, 1934, vol. 3, no. 5, pp. 78-79.

⁷⁶ WOLF-BERANEK, Hertha. *Aus dem Sagenschatz...*, pp. 3-4.

research. Sudeten German and German ethnographers considered folk tales to be an intangible legacy of the German population which connected them directly with the countries of origin of their predecessors. Several elements in the individual *huncokar* tales were recorded and written down by the Beraneks. Certain supranatural characters which are presented in lumberjack stories (an old woman, a big black dog with glowing eyes) can also be found in folklore from around the world. The tales are frequently instructive and reflect interethnic relations.

Sources

- Altgermanisches in unserer Volksüberlieferung. In: *Tagesbote*, 1940, vol. 90, no. 53, p. 2.
- ALTRICHTER, Anton. Aus dem Iglauer Sagenbuche. In: *Neues Pressburger Tagblatt*, 1931, vol. 2, no. 325, p. 4.
- BERANEK, Franz J. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Tagesbote*, 1929, vol. 79, no. 156, pp. 3-4.
- BERANEK, Franz J. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Neues Pressburger Tagblatt*, 1930, vol. 1, no. 17, pp. 3-4.
- BERANEK, Franz J. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Volksdienst*, 1937, vol. 6, no. 20, pp. 3-5.
- BERANEK, Franz J. Geschichte der untergegangenen schlesisch-glätzschen Volksinsel bei Pardubitz in Ostböhmen. In: *Schlesisches Jahrbuch*, 1939, vol. 11, no. 1, pp. 153-167.
- BERANEK, Franz J. Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Karpatenland*, 1941, vol. 12, no. 2, pp. 148-155.
- BERANEK, Franz J. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München : Max Schick Verlag, 1941, 91 p.
- BERANEK, Franz J. Die Sprache der Habaner in der Westslowakei. In: *Karpatenland*, 1942, vol. 13, no. 3-4, pp. 139-149.
- BERANEK, Franz J. Die deutsche Besiedlung der Westslowakei. In: BERANEK, Franz J. (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Käsarmark : Roland-Verlag, 1943, pp. 56-77.
- BIER, Wilhelm. Von deutschen Holzfällern in den Kleinen Karpathen. In: *Der Auslandsdeutsche*, 1930, vol. 13, no. 1, pp. 8-9.
- BIER, Wilhelm. Von den deutschen Holzfällern in den Kleinen Karpathen. In: *Karpatenland*, 1930, vol. 3, no. 1, pp. 28-30.
- BOTÍK, Ján. *Etnická história Slovenska: K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava : Lúč, 2007, 231 p. ISBN 978-80-7114-650-6.

- CAMANN, Alfred – KARASEK, Alfred. *Volksersählung der Karpatendeutschen – Slowakei. Teil I.* Marburg : N. G. Elwert Verlag, 1981, 503 p. ISBN 3-7708-0703-0.
- DACHLER, Anton. Die Heanzen. In: *Zeitschrift für österreichische Volkskunde*, 1910, vol. 16, no. 1, pp. 28-38.
- DUBETZKY, Eugen. Die Entstehung der deutschen Siedlung von Unterderschowitz. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 25, p. 4.
- DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Malé Karpáty a Bielá Hora. Turistická úprava po juhozápadnej časti prebudeného Slovenska.* Olomouc : Romuald Promberger, 1910, 44 p.
- DÚBRAVSKÝ, Ferdinand. *Krvavý hostinec a iné povesti.* Prešov : Kultura, 1922, 128 p.
- ĎURKOVSKÁ, Mária. Proces maďarizácie spišských Nemcov a ich postoj ku vzniku Československej republiky. In: *Slezský sborník*, 2009, vol. 107, no. 1, pp. 1-14. ISSN 0037-6833.
- FAHLBUSCH, Michael et al. *Handbuch der völkischen Wissenschaften: Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme.* Berlin : Walter de Gruyter, 2017, 2289 p. ISBN 978-3-11-043891-8.
- FOCHLER-HAUKE Gustav. *Deutscher Volksboden und Deutsches Volkstum in der Tschechoslowakei: Eine geographisch-geopolitisch Zusammenschau.* Heidelberg : Kurt Vowinckel Verlag, 1937, 324 p.
- GERNDT, Helge. Folklore and national socialism: Questions for further investigation. In: DOW, James R. et al. *The Nazification of an Academic Discipline: Folklore in the Third Reich.* Bloomington : Indiana University Press, 1994, pp. 1-10. ISBN 978-0253318213.
- GRAF PÁLFFY VON ERDÖD, Paul. *Abschied von Vorgestern und Gestern.* Stuttgart : Schuler Verlag, 1961, 288 p.
- GROTHER, Hugo. *Das Deutsche Volkstum der Slowakei in Vergangenheit und Gegenwart.* München : Verlag Dr. Hugo Grothe, 1943, 127 p.
- GÜNTHER, Hans F. K. *Rassenkunde Europas: mit besonderer Berücksichtigung der Rassengeschichte der Hauptvölker indogermanischer Sprache.* München : J. F. Lehmann Verlag, 1929, 342 p.
- HABÁŇOVÁ, Gabriela. K niektorým problémom hodnotových orientácií skupiny horských drevorubačov Huncokárov v Malých Karpatoch. In: RATICA, Dušan. *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry.* Bratislava : Národopisný ústav SAV, 1991, pp. 81-89.
- HIRSCHFELD, Gerhard. Formy nacionálno-socialistickej okupačnej politiky v období druhej svetovej vojny. In: GLETTLER, Monika et al. *Nacionálno-socialistický systém vlády. Ríšska župa Sudety. Protektorát Čechy a Morava. Slovensko.* Bratislava : Academic Electronic Press, 2002, pp. 11-24. ISBN 80-88880-52-1.

- HORVÁTHOVÁ, Margaréta. *Nemci na Slovensku: etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno : Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002, 123 p. ISBN 80-8062-152-7.
- HUTTON, Christopher M. *Linguistics and the Third Reich: Mother-tongue fascism, race and the science of language*. London – New York : Routledge, 1999, 416 p. ISBN 0-415-18954-3.
- JEDLICKSKA, Pál. *Kiskárpáti emlékek. Vöröskötöl-Szomolányig: Hely és művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest : Nyomtatott a Hunyadi Mátyás Intézetben, 1882, 343 p.
- JOSEFOVIČOVÁ, Milena. *Německé vědecké instituce v Liberci 1923 - 1945: od vlastivědy k nacistickému bádání o zemi a lidu*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2014, 248 p. ISBN 978-80-87782-38-5.
- KANTEK, Karol. Život späť s lesom: Osudy zabudnutej nemeckej komunity v Malých Karpatoch. In: *História*, 2008, vol. 8, no. 6, pp. 33-35. ISSN 1335-8316.
- KÁRPÁTY, Peter. Karpatskí Nemci a nemecká otázka na Slovensku. In: *Folia geographica*, 2002, vol. 38, no. 6, pp. 41-53. ISBN 80-8068-270-4.
- KASER, Hans. *Der Volks- und Kulturboden des Slowakeideutschtums: Beiträge zur Siedlungsgeographie*. Breslau : Verlag Priebatsch's Buchhandlung, 1934, 196 p.
- KONRÁD, Ota. *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918 – 1945*. Praha : Karolinum, 2011, 360 p. ISBN 978-80-246-1949-1.
- KOVÁČ, Dušan. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945)*. Bratislava : Veda, 1991, 240 p. ISBN 80-224-0155-2.
- KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In: *Etnologické rozpravy*, 2020, vol. 27, no. 2, pp. 49-75. ISSN 1335-5074.
- KRAJČOVIČ, Pavol. Vedecko-výskumná činnosť manželov Beranekovcov na Slovensku v prvej polovici 20. storočia so zameraním na komunitu nemecky hovoriacich drevorubačov – huncokárov. In: *Populačné štúdie Slovenska*, 2021, vol. 14, no. 1, pp. 27-52. ISBN 978-572-0216-5.
- Kreis Pressburg-Land: Modern am Sand. In: *Deutsche Stimmen*, 1941, vol. 8, no. 31, p. 4.
- KUHN, Walter. Die Bedeutung der geographischen Schutzlage für Kremnitz, Deutsch-Proben und andere deutsche Sprachinseln. In: *Geographischer Jahresbericht aus Österreich*, 1933, vol. 17, no. 6-7, pp. 8-26.
- KUHN, Walter. *Deutsche Sprachinselforschung: Geschichte, Aufgaben, Verfahren*. Plauen im Vogtland : Verlag Günther Wolff, 1934, 407 p.
- KUHN, Walter. *Die deutschen Siedlungswellen im Osten*. Posen : Karl Jacob Papierdruck, 1941, 36 p.
- KURLANDER, Eric. *Hitler's Monsters: A Supernatural History of the Third Reich*. New Haven – Connecticut : Yale University Press, 2017, 198 p. ISBN 978-0300189452.

- LEMBERG, Eugen. Volkskundliche Übersicht. In: WINTER, Eduard et al. *Die Deutschen in der Slowakei und in Karpathorussland*. Münster : Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1926, pp. 41-43.
- LEUSCHNER, Egon. *Nationalsozialistische Fremdvolkpolitik*. Berlin : Rassenpolitischen Amt der NSDAP, 1942, 40 p.
- LIST, Berta. Aufgaben und Arbeitsweisen der sippenkundlichen Forschung mit besonderer Berücksichtigung der Slowakei. In: BERANEK, Franz J. (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Käsmark : Roland-Verlag, 1944, pp. 78-89.
- LOZOVIUK, Petr. *Etnicita a nacionalismus v diskurzju 20. století: příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, 242 p. ISBN 978-80-7325-283-0.
- MORRISEY, Christof. Ethnic Politics and Scholarly Legitimation: The German Institut für Heimatforschung in Slovakia, 1941 – 1944. In: HAAR, Ingo (ed.). *German Scholars and Ethnic Cleansing, 1919 – 1945*. New York – Oxford : Berghahn Books, 2005, pp. 100-110. ISBN 1-57181-435-3.
- MRVA, Ivan. *Hrádok nad Váhom*. Bratislava : Alfa-press, 1996, 145 p. ISBN 80-88811-48-1.
- NEMČOVSKÝ, Alexander. Dutá lipa. In: *Devín*, 1936, vol. 5, no. 1, pp. 99-100.
- NEUNTEUFL, Walter. *Das Deutschtum im Pressburger Raum: mit drei Karten, drei Schaubildern und einem Ortsverzeichnis*. Graz : Südostdeutsches Institut Graz, 1944, 25 p.
- ONDRIÁŠ, Fraňo. Tri rozprávky z okolia Lozorna. In: *Devín*, 1935, vol. 3, no. 9-10, pp. 157-158.
- PANCZOVÁ, Zuzana. Zaniknutý svet malokarpatských Huncokarov v odraze poverových rozprávání. In: BUDAY, Peter (ed.). *Zaostrené na kultúrne dedičstvo. Priereč starostlivosťou o kultúrne dedičstvo malokarpatského regiónu. Zborník príspevkov odborného seminára*. Svätý Jur : Academia Istropolitana Nova, 2011, pp. 14-21.
- PECHÁČ, Ján. Tri rozprávky z okolia Lozorna. In: *Devín*, 1934, vol. 3, no. 5, pp. 78-79.
- PEUCKERT, Will E. Siedlungskunde. In: *Der Wanderer im Riesengebirge*, 1928, vol. 48, no. 9, p. 139.
- POSPECHOVÁ, Petra. Huncokári – ľudia lesov. In: *Pezinčan*, 2013, vol. 46, no. 6, p. 8. ISSN 1338-1857.
- PÖSS, Ondrej - FILO, Rastislav. *Huncokári - ľudia z našich hôr: sprievodca po expozícií*. Bratislava : Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2017, 99 p. ISBN 978-80-8060-416-5.
- RABINBACH, Anson – GILMAN, Sander L. *The Third Reich Sourcebook*. Berkeley - Los Angeles – London : University of California Press, 2013, 923 p. ISBN 978-0520276833.

- RAINER, Rudolf et al. *Pressburger Land und Leute: Deutsche Siedlungsgeschichte des Pressburgerlandes, Bilder von Alt-Pressburg*. Wien : Verlag der Karpathendeutschen Landsmannschaft, 1985, 156 p.
- SANDTNER, Samuel. Sagen und Märlein aus Limbach bei Pressburg. In: *Karpathenland*, 1934, vol. 7, no. 2, pp. 51-56.
- SCHAMA, Simon. *Landscape and Memory*. New York : Vintage Books, 1995, 672 p. ISBN 978-0679735120.
- SCHEWITZ, Ilona. *Pressburg und Umgebung: Lage, Wirtschaft und Deutschum*. Tübingen : Günthers Buchdruckerei, 1932, 107 p.
- SCHMALTZ, Eric. The „Long Trek“: The SS Population Transfer of Ukrainian Germans to the Polish Warthegau and Its Consequences, 1943-1944. In: *Journal of the American Historical Society of Germans from Russia*, 2008, vol. 31, no. 3, pp. 1-23. ISSN 0162-8283.
- SCHVARC, Michal. „Kulturraub“ alebo záchrana kultúrneho dedičstva? Evakuácia archívov a kultúrnych pamiatok nemeckými orgánmi zo Slovenska koncom 2. svetovej vojny. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, vol. 1, no. 1, pp. 75-82. ISSN 1339-2204.
- SIMPSON, Jacqueline – ROUD, Steve. *Oxford Dictionary of English Folklore*. Oxford : Oxford University Press, 2000, 411 p. ISBN 0-19-860766-0.
- SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína. Partnerský a erotický život v špecificky izolovanom horskom prostredí. In: ČÍHAL, Petr et al. *Erotika v lidové kultúre*. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum, 2017, pp. 67-80. ISBN 978-80-87671-33-7.
- SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína - KRAJČOVIČ, Pavol. Rozšírenie kultu sv. Vincenta na Slovensku a v Rakúsku ako výsledok migrácií alpských drevorubačov v priebehu 18. Storočia. In: *Slovenský národopis*, 2020, vol. 68, no. 1, pp. 7-28. ISSN 1339-9357.
- SPREEN, Friedrich. Deutsche Kinderspiele. Altgermanisches im Sommertreiben der Kleinen. In: *Tagesbote*, 1913, vol. 63, no. 372, p. 12.
- STEINWEIS, Alan E. *Studying the Jew. Scholarly Antisemitism in Nazi Germany*. Cambridge – Massachusetts : Harvard University Press, 2008, 203 p. ISBN 978-0-674-02205-8.
- STONE, Alby. Infernal Watchdogs, Soul Hunters and Corpse Eaters. In: TRUBSHAW, Bob (ed.). *Explore Phantom Black Dogs*. Loughborough : Heart of Albion Press, 2005, pp. 36-56. ISBN 1-872883-78-8.
- THULNER, Emil. Eine wanderung in der Kleinen Karpathen. In: *Österreichische Touristenzeitung*, 1887, vol. 7, no. 22, pp. 257-258.
- Untergehende Sprachinsel. In: *Deutsche Stimmen*, 1937, vol. 4, no. 22, p. 9.
- Was brachte uns die Hochschulwoche? Rückblick und neue Aufgabengebiete unserer Volkstumsarbeit. In: *Deutsche Stimmen*, 1942, vol. 9, no. 40, p. 6.

- WEINREICH, Max. *Hitler's Professors: The Role of Scholarship in Germany's Crimes Against the Jewish People*. New York : Yiddish Scientific Institute-YIVO, 1946, 287 p.
- WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 7, pp. 3-4.
- WOLF-BERANEK, Hertha. Vom weihnachtlichen Brauchtum der Deutschen in der Slowakei. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 52, pp. 11-12.
- WOLF-BERANEK, Hertha. Volkskundliches aus Deutsch-Salzburg. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 28, p. 4.
- ZEISEL, Richard. Wie Sagen entstehen. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, vol. 10, no. 12, p. 4.
- ZÜCKERT, Martin. Veda a riadenie identity. Sudetonemeckí etnografi a ich vzt'ah k Slovensku na príklade časopisu Karpathenland (1928 – 1938). In: *Historický časopis*, 2008, vol. 56, no. 1, pp. 147-160. ISSN 0018-2575.

Jazyk a etnická identita Goralov na hornej Orave (na príklade goralských obcí Novot' a Oravská Polhora)

Barbora Sekerášová

Mgr. Barbora Sekerášová
University of Ss. Cyril and Methodius
Faculty of Arts
Department of Ethnology and non-European Studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
e-mail: sekerasova1@ucm.sk
<https://orcid.org/0000-0003-0692-7184>

Populačné štúdie Slovenska 15:1:43-60

The language and ethnic identity of the Gorals in Upper Orava (on the example of Goral villages Novot' and Oravská Polhora)

Language is frequently identified as one of the key ethnicity's components. When it comes to researching ethnic minorities, researchers very often point their attention to the language itself. This study analyzes the relationship between identity and language of Goral people living near Polish borders. The research was carried out in two Goral villages called Novot' and Oravská Polhora. The primary group of respondents were young people from this area. This research aims to resolve questions of ethno-identification and ethno-linguistic situation such as: Do Goral people consider the Goral dialect to be their mother language? Do residents of the area consider themselves to be Gorals? Is the Goral dialect their sole ethno-identification characteristic?

Keywords: language and identity, Gorals, mother tongue, Goral dialect

Úvod

Predkladaný text štúdie prináša sondu do vzťahu identity a jazyka (materinského jazyka) Goralov obývajúcich región hornej Oravy, v konkrétnych dvoch lokalitách, a to v goralských obciach Novot' a Oravská Polhora. Goralia začali túto oblasť osídľovať v 16. až 18. storočí prostredníctvom kolonizačnej činnosti pánov Oravského hradu. Väčšinu týchto hornooravských osád postavili Turzovci na základe tzv. valašského práva. Jeho nositeľmi boli pastieri, ktorí pôvodne obývali západnú časť dnešných rumunských Karpát, odkiaľ sa v 14. storočí pohli pod vplyvom tureckej invázie, ale taktiež aj za novými pastvinami smerom do východnej

a strednej Európy.¹ So sebou si priniesli svoju kultúru a architektúru, no prostredie hôr ich do istej miery izolovalo. To spôsobilo, že sa ich kultúra vyvíjala iným spôsobom ako v okolitých poľských regiónoch.²

Slovenská etnológia a príbuzné vedné disciplíny sa goralskému osídleniu v severných územiach Slovenska doposiaľ nevenovali tak komplexne, ako by sa očakávalo. V relevantných starších etnografických prácach sa Goralí označujú ako subetnická skupina, etnografická skupina, alebo ako etnokultúrna a jazyková skupina.³ Pociťoval sa problém presnejšieho zaradenia Goralov do etnických schém. Príčinu netreba hľadať len vo vedeckom uznaní alebo neuznaní označenia Goral za etnonym, ktorého existencia sa chápala ako rozlišujúci indikátor medzi subetnickou a etnografickou skupinou. Dovtedy sa skúmali len niektoré vonkajšie kultúrne osobitosti, ale nepoznala sa celá štruktúra spoločných a špecifických kultúrnych prvkov, ktoré sa považovali za kľúčové. Takto sa v 70. – 80. rokoch 20. storočia orientovali prvé systematickejšie etnografické výskumy Goralov. Odlišujúca funkcia jazyka sa nepremietla do kultúrnej diferenciacie v takom rozsahu, ako sa očakávalo a omnoho dôležitejším sa ukázal byť problém identity.⁴ Už koncom 19. a začiatkom 20. storočia sa problematike goralských nárečí venoval napríklad Štefan Mišík (Slovenské pohľady 1903). Jeho národopisný, historický a jazykový výskum ho privedol k názoru, že problematika etnicity nesúvisí len s jazykovou otázkou. Národná príslušnosť obyvateľov severných stolíc sa podľa neho dá určiť len na základe toho, k akej národnosti sa jednotlivci sami prihlásia.

¹ Obyvateľstvo, ktoré rozpráva tzv. goralským dialektom, obýva na Orave dediny ležiace v severnej časti tohto regiónu, ktorý je dnes rozdelený medzi dva susedné štáty: Slovensko a Poľsko. Na Slovensku sa nachádzajú obce: Hladovka, Oravská Lesná, Oravská Polhora, Oravské Veselé, Rabča, Rabčice, Mútne, Novot', Sihelné, Suchá Hora a Zákamenné. V Poľsku od roku 1920 Bukovina (Bukowina), Podsklie (Podszkle), Harkabúz (Harkabuz), Chyžné (Chyżne), Dolná Lipnica (Lipnica Wielka), Horná Lipnica (Lipnica Mała), Dolná Zubrica (Zubrzyca Dolna), Horná Zubrica (Zubrzyca Górna), Jablonka (Jablonka), Orávka (Orawka), Pekelník (Pekielnik), Podvilk (Podwillk) a Srnie (Podsarnie). Pozri: MAJERNIKOVÁ-MILITORIS, Milica. (ed). *Goralí na Orave*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava, 2013, s. 12-15.

² LAUČÍKOVÁ, Katarína. Mýtus gorala a nemýtus horala v literatúre o Tatrách. In: *Studia Moravica V. Symposiana*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, s. 225; Horské prostredie zohráva významnú úlohu pri zachovávaní etnickej identity. Príkladom toho sú okrem Goralov, napríklad nemecký hovoriaci drevorubači – huncokári, ktorým životným priestorom boli viaceré pohoria juhozápadného Slovenska. Pozri: KRAJČOVIČ, Pavol. *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2021, s. 6 a 82.

³ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Teoreticko-metodologické východiská a niektoré výsledky výskumu subetnickej goralskej skupiny. In: *Národopisné informácie*, 1984, č. 3, s. 25.

⁴ LUTHER, Daniel. Etnologické poznatky o goraloch na Slovensku. In: *Hory a goralí v dejinách a kultúre poľsko-slovenského pohraničia (Podhalie, Spiš, Orava, Gorce, Pieniny)*. Nowy Targ: Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, 2005, s. 105.

Rozhodujúce by teda malo byť individuálne deklarovanie etnicity.⁵

V súčasnosti sa goralskej problematike už niekoľko rokov venuje rodáčka zo Ždiaru, Júlia Dudášová-Kriššáková⁶, ktorá hovorí, že goralské nárečia sa nevyvíjali izolovane od slovenských nárečí, s ktorými bezprostredne teritoriálne súviseli, ba naopak, vyvíjali sa v tesných kontaktoch s nimi. Preto aj otázku formovania slovenského národného povedomia goralského obyvateľstva na Slovensku a v priľahlých častiach Oravy a Spiša v Poľsku, treba skúmať v kontexte dejín slovenského národa. Tieto osobitné historické okolnosti vývinu goralských regiónov viedli k tomu, že goralské obyvateľstvo má slovenské národné povedomie, hoci ich nárečie má viditeľný poľský základ.⁷

Goralská kultúra sa líši určitými znakmi tak ako od slovenskej, tak aj od tej poľskej. Vo vzťahu k Slovensku sú najvýraznejšie rozdiely v oblasti jazyka a to v ich osobitnom goralskom nárečí, ktoré ako už bolo spomenuté, je podľa názoru slovenských i poľských dialektológov svojím pôvodom poľského typu s presahom slovenských prvkov. Samotní Goralí (na Slovensku) odlišujú svoje nárečie od slovenčiny aj od poľštiny - „*u nas še gvaři, v Poľsku še godó*“.⁸

Príspevok sa zaoberá etnojazykovou situáciou a etnoidentifikáciou Goralov na hornej Orave. Pokladajú Goralí goralčinu⁹ za svoj materinský jazyk? Identifikujú sa obyvatelia skúmaných lokalít ako Goralí a môžeme goralčinu pokladať za ich jediný etnoidentifikačný znak? Cieľom predmetného príspevku je odpovedať na dané otázky na základe získaných poznatkov z terénneho výskumu vo vybraných lokalitách.¹⁰ K záverom prispeli aj poznatky čerpané z iných podobne orientovaných sociolingvistických výskumov. Pri výskume sme sa zamerali najmä

⁵ ANDRÁŠ, Matej. Zápas o severné hranice Československa v rokoch 1945 – 1947. In: Vladimír Clementis – politik a diplomat. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií v Bratislave, 2002. s. 65.

⁶ Viac o problematike goralských nárečí pozri napr: DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2016, 248 s.; DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Goralské nárečia (Odraž slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*. Bratislava: Veda, 1993, 169 s.

⁷ ANDRÁŠ, Matej. Zápas o severné hranice Československa v rokoch 1945 – 1947. In: *Vladimír Clementis – politik a diplomat*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií v Bratislave, 2002. s. 66-67.

⁸ JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Výskum goralských oblastí Oravy a Kysúc z hľadiska etnického povedomia a svadobných obyčajov. In: *Národopisné informácie*, 1983, č. 1, s. 32.

⁹ Slová: goralčina, goralský jazyk, goralské nárečie a goralský dialekt chápeme v tejto práci ako synonymá.

¹⁰ Terénny výskum bol realizovaný v roku 2020 ako súčasť diplomovej práce. Výskum bol uskutočnený v hornooravských goralských obciach Novot' a Oravská Polhora. Zámerom výskumu bolo za pomoci sociolingvistického dotazníka a rozhovorov s respondentmi získať kvalitatívne a kvantitatívne „pevné dáta“, o ktoré by sa v budúcnosti mohli opierať aj iné výskumy. Viac o výskume etnojazykovej situácie Goralov na hornej Orave pozri: SEKERÁŠOVÁ, Barbora. *Etnojazyková situácia Goralov na Hornej Orave*. Diplomová práca. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2020, 107 s.

na mladšiu generáciu respondentov vo vekovom rozhraní 9-25 rokov. Túto vekovú kategóriu sme zvolili predovšetkým preto, že podľa našich hypotéz sa goralčina, ako jazyk bežnej komunikácie, v súčasnosti nachádza v prelomovom období. Z toho usudzujeme, že dáta zistené na základe odpovedí detí a dospievajúcich mladých respondentov, môžu slúžiť ako skutočný terajší stav vitality a perspektív goralského dialektu v skúmanej oblasti. Pre prehľadnejšie spracovanie dát sme respondentov rozdelili do nasledujúcich vekových kategórií. Výskumu sa zúčastnili žiaci 5. a 9. ročníka základných škôl a respondenti vo vekovom rozhraní od 20 – 25 rokov a 25 a viac rokov.

(Materinský) jazyk Goralov

Jazyk (obzvlášť v európskom kontexte) býva najčastejšie označovaný za hlavný znak etnicity a je považovaný aj za „kultúrny kapitál“ etnika. V tejto súvislosti je rola jazyka úzko prepojená aj s ideológiami a politickými snahami, resp. s dejinami ľudstva ako takými.¹¹ Jazyk je taktiež pokladaný za vonkajší prejav národných mentalít a ľudí, ktorí používajú jeden a ten istý jazyk, vytvárajú podobnú subjektívnosť či svetonázor.¹² Bez jazyka, jedného z najvýznamnejších komponentov etnicity, sa etnické procesy ani nedajú skúmať. Preto je pochopiteľné, že v prípade skúmania etnických menšín sa odborníci orientujú prevažne na jazykové hľadisko. V poslednom období, v súvislosti s posunom k jazykovému aspektu, prichádzame do styku aj s novým terminologickým vymedzením, kedy pojem „etnické menšiny“ chápeme ako ekvivalent pojmu „jazykové menšiny“. V rámci tohto vymedzenia hovoríme o „malých“, „menej používaných“ alebo o „regionálnych“ jazykoch.¹³

Jednoznačná väzba etnicity a jazyka však nie je ani v európskych podmienkach absolútna. Napríklad, Íri sú nepochybne národom aj keď írčina hrá v životoch Írska skôr len symbolickú hodnotu. Jazyk hral a stále hrá vo väčšine prípadov mimoriadne silnú (aj emočnú) rolu. Preto sa niekedy v danej súvislosti hovorí aj o „etnicky definovanom jazyku.“¹⁴

¹¹ ŠATAVA, Leoš. *Etnicita a jazyk. Teorie, praxe, trendy: čítanka textů*. Brno: Tribun EU, 2013, s. 36.

¹² KRUPA, Viktor. Revitalizácia jazykov vo vzťahu k etnickej identite. In: *Človek a spoločnosť*, 2007, roč. 10, č. 1, s. 42.

¹³ HOMIŠINOVÁ, Mária. *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku*. Košice: SvÚ SAV, 2009. s. 5. Špecifické problémy etnických minorít (samozrejme nielen ich) sa do popredia dostali súběžne s globalizačnými trendmi prebiehajúcimi koncom 20. storočia, a to v celom rade európskych krajin, vrátane Slovenska. Na mnohých územiach dochádza k etnickému znovuoživeniu (ethnic revival), a to na teoretickej aj praktickej úrovni. Pre integrujúcu sa Európu sú príznačné decentralizačné programy, dochádza k posilňovaniu regionálnej identity a lokálnych právomocí. Znamenávame príklon od extenzívnych a unifikáčnych tendencií a koncepcií k jedinečnému, osobitnému, individuálnemu. Výrazné zmeny nastávajú aj v zákonodarnej oblasti – na medzinárodných aj národných úrovniach. Viac pozri: ŠATAVA, Leoš., *Jazyk a identita etnických menšín. Možnosti zachovania a revitalizácie*. Praha: Slon, 2009, s. 46-50.

¹⁴ ŠATAVA, Leoš. *Etnicita a jazyk...*, s. 36.

Pri skúmaní jazyka danej etnografickej skupiny sa stretávame s pomyselnou hranicou medzi jazykom a nárečím/dialektom (resp. etnolektom a spisovným jazykom väčšiny). Táto pomyselná hranica medzi nimi je veľmi vágna, flexibilná a častokrát podlieha dobovým politickým, kultúrnym, lingvistickým a ďalším kontextom a súvislostiam.¹⁵ Pri výskume problematiky jazyka (v kontexte s etnografickými skupinami) nesmieme zabúdať na pojmy ako jazyková asimilácia, či „jazykový posun“ (language shift). V druhej polovici 20. storočia sa trend „jazykového posunu“, v chápaní prerušenia medzigeneračnej „štafety“ odovzdávania jazyka najmladším generáciám, na veľa miestach sveta mimoriadne rozšíril a urýchlil. Táto skutočnosť sa postupne odzrkadlila nie len v odborných publikáciách, ale vzhľadom k úzkemu prepojeniu jazykového a etnického fenoménu ju môžeme pozorovať aj v súvislosti so zvyšujúcim sa záujmom o národnostnú a menštinovú problematiku a s rôznorodými aktivitami na tomto poli.¹⁶ V tejto súvislosti by sme nemali opomenúť ani problematiku týkajúcu sa tzv. jazykových kontaktov. Teória jazykových kontaktov bola rozpracovaná na základe synchronného výskumu spisovných jazykov. Práve ona môže byť dobrým východiskom pri skúmaní interferencie na úrovni vzťahov medzi nárečiami v synchronickom, ale aj v diachronickom priereze.¹⁷ Vývin jazyka závisí od rozličných, či už vonkajších (mimojazykových) alebo vnútorných (jazykových) činiteľov, ktorými boli po celé storočia formované. Tieto činitele vplývali aj na vývin jazyka na slovensko-poľskom pohraničí, kde sú takéto jazykové kontakty pozorované aj v goralčine. Pôsobenie jazykových kontaktov sa prejavuje vo všetkých jazykových plánoch, predovšetkým však v lexikálnom, ale aj v gramatickom a najmä v hláskoslovnom a tvaroslovnom systéme.¹⁸

Pri problematike jazyka sa stretávame aj s prípadom, kedy sa na jednom území miešajú viaceré jazyky. Tu hovoríme o tzv. *code-switching* (prepínanie kódov), pri

¹⁵ ŠATAVA, Leoš. *Jazyk a identita...*, s. 38.

¹⁶ ŠATAVA, Leoš. *Etnicita a jazyk...*, s. 37. Asimilačné procesy intenzívne pôsobia vo všetkých kútoch sveta a ich tempo je naozaj mimoriadne vysoké. Následkom tohto neodvratiteľného procesu je, že počet jazykov sa v súčasnosti znižuje a viac ako desatina jazykov sveta sa momentálne nachádza v poslednej fáze svojej existencie a ďalších cca 80 % z nich je vplyvom *language shift* odsúdená na zánik. L. Šatava poznamenáva, že jazykové asimilačné procesy môžu vyústiť do niekoľkých situácií, kedy jazyk: 1. Môže vymiznúť a byť nahradený jazykom kultúrne agresívnejšej populácie; 2. Môže byť vyhostený do kultúrne podradných a nevýznamných rolí a funkcií alebo v niektorých prípadoch môže byť využívaný len pri špeciálnych príležitostiach; 3. Môže byť silne ovplyvnený hlavne v slovnnej zásobe a do istej miery aj v štruktúre jazykom kultúrne agresívnejšej populácie; 4. Stratí radu svojich charakteristických rysov vychádzajúcich z tradičnej kultúry užívateľov jazyka a stane sa do značnej miery imitáciou jazyka kultúrne agresívnejšej populácie. Viac pozri: ŠATAVA, Leoš. *Jazyk a identita...*, s. 41-45.

¹⁷ DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia., *Goralské nárečia (Odraž...*, s. 11.

¹⁸ KAPIČÁKOVÁ-SZEZERBOVÁ, Marcela. Oravské goralské nárečia vo svetle kolonizácií a teórie jazykových kontaktov. In: *VARLA XX*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, 2012, s. 273.

ktorom sa miešajú dva alebo viaceré jazyky naraz alebo medzi týmito jazykmi dochádza k voľnému prechádzaniu počas konverzácie. Tento fenomén sa vyskytuje v mnohých krajinách sveta.¹⁹ Vzhľadom na fakt, že väčšina obyvateľov sveta je minimálne dvojazyčná, tak všade vo svete, teda aj na území Slovenska sa stretávame s jazykovými situáciami, v ktorých dochádza nielen ku kontaktom jazykov, ale zároveň aj k denno-dennému „prepínaniu kódov“, k prechodom a transferom z jedného jazyka do druhého, prípadne z jednej jazykovej variety do druhej.²⁰

Tento fenomén môžeme pozorovať aj v jazyku Goralov, kde sme takéto „miešanie“ dvoch jazykov (slovenčiny a goralčiny) zaznamenali najmä u respondentov vo vekovom rozmedzí 15-25 rokov. Zaznamenali sme dve najčastejšie situácie miešania jazykov: a) používanie špecifických goralských slov v slovenských vetách: „*Mne sa niekedy stáva, že do slovenských viet pridávam goralské slová. Napríklad, že sa mamy neopýtam, že kde dala ten hrniec, ale že kde dala ten „gorceček“... Alebo, že nepoviem, že idem už do postele, ale že idem už „do vrka.“ A je veľa takých slov, ktoré takto používam, ale hlavne doma iba...“*²¹

b) plynulé prechádzanie z goralčiny do slovenčiny v rámci jedného rozhovoru: „*...niekedy sa mi stane, že keď som v skupine kamarátov, v ktorej niektorí hovoria po goralsky a iní nie, tak sa pristihnem pri tom, ako v polovici vety prepnem na goralčinu. Že začnem vetu po slovensky a dokončím ju po goralsky, pretože som sa počas rozprávania pozrela na kamaráta, s ktorým hovorím po goralsky. Je to také automatické, že to vôbec nevnímam. Je to akoby o zvyku... že s kým som po akom zvyknutá rozprávať. Ak s niekým celý život hovorím po goralsky, tak je mi to až také čudné, ak by som mu mala niečo povedať po slovensky...“*²²

Napriek tomu, že respondenti ako bilingvisti výborne ovládajú spisovnú slovenčinu aj goralské nárečie a zreteľne ich od seba odlišujú, v niektorých prehovoroch jedného jazyka sa môžu vyskytnúť slová, výrazy alebo konštrukcie prevzaté z druhého jazyka/nárečia, tak ako sme to mohli vidieť vo vyššie uvedených výpovediach respondentov. Takéto alternatívne používanie dvoch jazykov odborníci nazývajú alternácia kódov. Poznáme dva základné druhy alternácie kódov, a to už spomínané prepínanie (code-switching) a miešanie kódov (code-mixing). Spôsob, ale aj frekvencia zapojenia týchto jazykov bývajú rôzne

¹⁹ ŠATAVA, Leoš. *Etnicita a jazyk...*, s. 39.

²⁰ TÝROVÁ, Zuzana. *Slovensko-srbský bilingvizmus vo Vojvodine*. Dizertačná práca. Nový Sad: Univerzita v Novom Sade, 2016, s. 127-128.

²¹ Respondent – žena, 23 rokov, Novot’.

²² Respondent – žena, 25 rokov, Novot’.

a závisia od viacerých faktorov.²³ Z výskumov J. Dudášovej – Kriššákovskej vyplýva, že pre najstaršie a najnovšie obdobie slovensko-poľských jazykových kontaktov bol a je charakteristický jednotný typ bilingvizmu. Pre najstaršie obdobie predpokladá čiastočný bilingvizmus, ktorý sa v jednej časti goralských nárečových oblastí udržal až do nedávneho obdobia, kým v druhej časti veľmi skoro prerástol v úplný bilingvizmus. V oblastiach, v ktorých si goralské nárečia zachovali všetky výrazné črty poľského základu, sa najdlhšie udržal čiastočný bilingvizmus. Do úplného bilingvizmu prerástol až po roku 1918, kedy vznikali slovenské školy.²⁴

Vnímanie goralčiny ako materinského jazyka

Jazyková problematika patrí k významným aspektom ďalšieho vývoja každej minority. Materinský jazyk ako jedno z kritérií definovania etnicity, zaradujeme k základným etnointegrujúcim prvkom, na základe ktorého každá menšina buduje svoju identitu. Je preto prirodzené, že problematika uchovávaní a reprodukcie materinského jazyka sa chápe ako rozhodujúca pre ďalšiu existenciu a fungovanie každého etnika.²⁵

M. Homišinová definuje materinský jazyk ako jazyk, ktorým sa človek naučil hovoriť ako prvým, v ktorom obyčajne, prevažne myslí a najradšej ho používa vo svojej rodine a svojom súkromí, pretože mu je najbližší. Materinský jazyk označuje tiež pojmom „materská reč,“ čo nasvedčuje tomu, že jazykové spoločenstvo má k svojmu jazyku nielen racionálny vzťah (ako k účinnému nástroju myslenia a dorozumievania sa), ale aj citový vzťah. Materinský jazyk je ďalej považovaný za spoluurčujúci alebo určujúci znak etnickej príslušnosti, ktorý identifikuje príslušnosť k určitej kultúre, čo sa prejavuje aj pocitmi spolupatričnosti k ľuďom s rovnakým materinským jazykom v cudzom alebo zmiešanom jazykovom prostredí. Na základe materinského jazyka zvyčajne prebieha prvotná socializácia a interiorizácia hodnôt a noriem danej kultúry a zároveň je sám hodnotou, väčšinou spätou s hodnotou pôvodného domova alebo vlasti.²⁶ Pri výskume, ktorý sa týka problematiky materinského jazyka sa stretávame s mnohými teoretickými

²³ V určitých prípadoch bilingvista v komunikácii s iným bilingvistom, respektíve s osobou, ovládajúcou iba jeden jazyk býva frekvencia striedania kódov minimálna, resp. žiadna. Býva to hlavne vtedy, keď si bilingvista uvedomuje, že by mohlo dôjsť ku komunikačnému skratu, k nedorozumeniu, a preto sa usiluje stále používať iba jeden jazyk. V prípade komunikácie dvoch (v našom prípade slovensko-goralských) bilingvistov - ak obaja ovládajú na približne rovnakej úrovni dva jazyky, frekvencia striedania jazykov býva zreteľne vyššia. Striedanie sa môže uskutočňovať v použití iba jedného slova z iného jazyka a pokračovania v pôvodnom jazyku, alebo môže ísť o celý výraz, konštrukciu, frázu či vetu. Existujú aj prípady, keď bilingvista úplne prepne do druhého kódu a už pokračuje iba v tomto jazyku. Pozri: TÝROVÁ, Zuzana. *Slovensko-srbský...*, s. 128.

²⁴ KAPICÁKOVÁ-SZEZERBOVÁ, Marcela. *Oravské goralské nárečia...*, s. 277.; DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Goralské nárečia. (Odraž...*, 176 s.

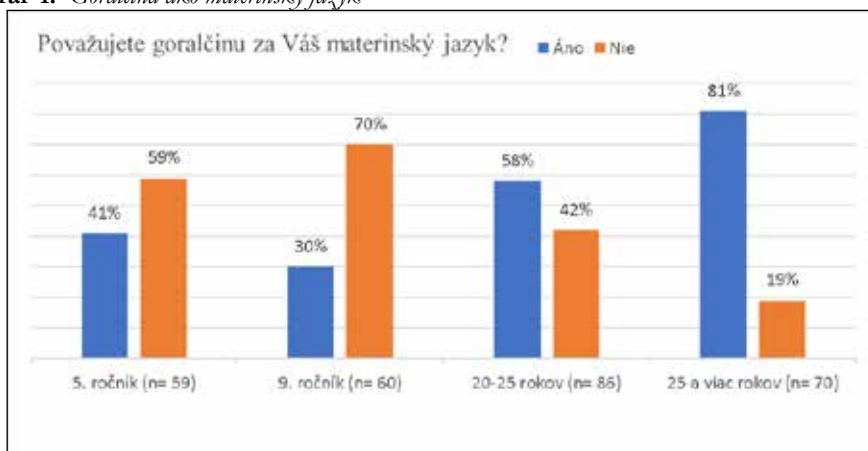
²⁵ HOMIŠINOVÁ, Mária. *Výskum hovorenej...*, s. 5.

²⁶ HOMIŠINOVÁ, Mária. *Výskum hovorenej...*, s. 5-6.

a metodologickými prístupmi. Už pri samotnom definovaní materinského jazyka môžeme naraziť na rôzne odchýlky. Vo všeobecnosti poznáme štyri prijateľné kritériá jeho definovania: pôvod (jazyk, ktorý sa človek naučil ako prvý), kompetencia (jazyk, ktorý človek ovláda najlepšie), funkcia (jazyk, ktorý človek používa najviac) a identifikácia (vlastná – jazyk, s ktorým sa človek sám identifikuje; iných – jazyk človeka, ktorého považujú za rodného používateľa).²⁷

Jedna zo základných otázok v dotazníku sa dotýkala materinského jazyka. Predovšetkým sme chceli zistiť, či respondenti považujú goralčinu za svoj materinský jazyk a či môžeme goralské nárečie definovať ako jeden z materinských jazykov obyvateľov hornej Oravy. Na položenú otázku mohli respondenti odpovedať možnosťou „áno“ alebo „nie“. Z odpovedí sme zostavili graf, ktorý zobrazuje percentuálne výsledky odpovedí opýtaných respondentov. *Považujete goralčinu za Váš materinský jazyk?* Výsledky rozdelené podľa daných vekových kategórií si môžeme porovnať v nasledujúcom Grafe 1.

Graf 1: *Goralčina ako materinský jazyk*²⁸

Goralčinu ako materinský jazyk uviedlo 81 % opýtaných vo veku nad 25 rokov a 58% respondentov vo vekovej kategórii 20-25 rokov. Žiaci 9. ročníka sa viac priklonili k možnosti, že goralčinu za svoj materinský jazyk nepovažujú – možnosť

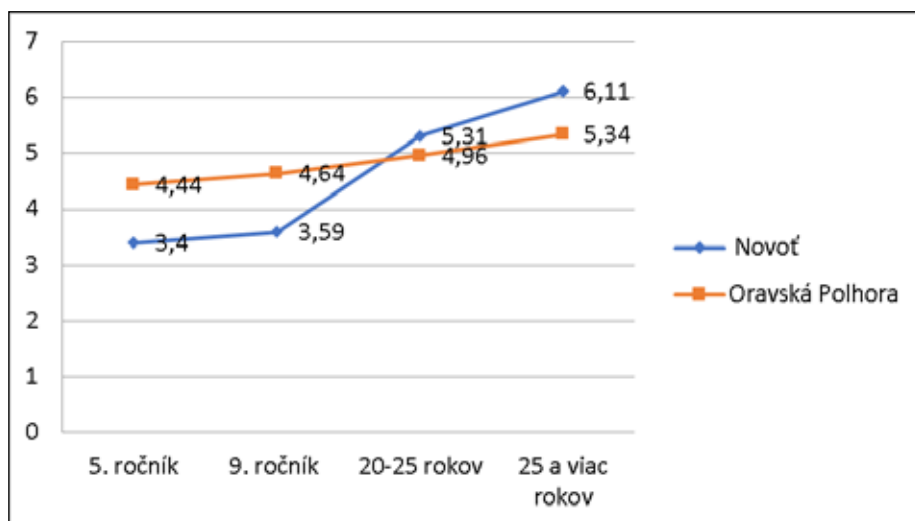
²⁷ Tamže, s. 6.; Problematike materinského jazyka sa venuje napr. fínska lingvistka Skutnabb-Kangas, ktorá vo svojom diele „Menšina, jazyk a rasizmus“ uvádza, že ho môžeme ho definovať z mnohých hľadísk. Rôzne definície nám napomôžu pochopiť, že materinský jazyk nie je v priebehu života nemenný. Objasňuje skutočnosť, že človek môže mať počas života aj dva materinské jazyky a môžeme nadobudnúť klamný predpoklad, že jazyk ktorý sme sa naučili ako deti zostáva v nemennej pozícii jediného jazyka, ktorý najlepšie ovládame, či sa v ňom vieme najlepšie vyjadrovať. Viac pozri: SKUTNABB-KANGAS, Tove. *Menšina, jazyk, rasizmus*. Bratislava: Kalligram, 2000, s. 62.

²⁸ Vlastné spracovanie.

„áno“ označilo 30% z nich. O niečo vyššie hodnoty uviedli žiaci 5. ročníka, kde možnosť „áno“ označilo 41 % respondentov. Goralčina je v dnešnej dobe najviac používaná v súkromných a rodinných sférach, kde môžeme zaradiť komunikáciu s rodičmi, súrodencami, príbuznými, blízkymi priateľmi, či poľnohospodárskymi zvieratami. Jej komunikačná funkcia sa vytratila z úradnej sféry, ako napríklad komunikácia v goralčine v obchodoch, úradoch, či pohostinstvách.²⁹

V rámci snahy zistiť subjektívne hodnotenie znalosti goralčiny u respondentov, sme uviedli v dotazníku otázku: *Ako hodnotíte Vaše vedomosti goralčiny?* Respondenti mali v dotazníku ohodnotiť, aká je ich momentálna znalosť goralčiny. Táto otázka bola hodnotená sedembodovou škálou, pričom hodnota 1 označuje minimálne/nulové goralské vedomosti a hodnota 7 označuje maximálny podiel. Hodnoty 2-6 nám určujú medzistupne medzi týmito dvoma krajnými hodnotami. Z týchto odpovedí bol následne vypočítaný štatistický priemer, ktorý sme v grafe 2 porovnávali v súvislosti s vekom a lokalitami výskumu.

Graf 2: *Ako hodnotíte Vaše vedomosti goralčiny?*³⁰

Otázky, ktoré sú zamerané na tzv. autostereotypy opýtaných, sú zo sociolingvistikého hľadiska veľmi významné. Tieto otázky obsahujú kombináciu subjektívne vnímaných jazykových schopností a taktiež komponenty postoja/vzťahu („attitude“) k reči a jej vitality.³¹

²⁹ SEKERÁŠOVÁ, Barbora. *Etnojazyková situácia...*, s. 65-70.

³⁰ Vlastné spracovanie.

³¹ ŠATAVA, Leoš. Etnicko-jazyková situace Aromunů v Makedonii: Kruševu: mládež jako indikátor etnické identity a vztahu k jazyku. In: *Slovenský přehled*, 2013, roč. 99, č. 5, s. 573.

Sebahodnotenie jazykovej kompetencie v grafe 2 nám zobrazuje značné rozdiely v znalostiach goralčiny, medzi najmladšími a najstaršími účastníkmi výskumu a to v obidvoch skúmaných lokalitách. Kým žiaci 5. ročníka zhodnotili svoje znalosti v priemere 3,40 (Novot') a 4,44 (Oravská Polhora), tak priemerné hodnoty respondentov nad 25 rokov dosiahli pomerne vysoké hodnoty – 6,11 (Novot') a 5,34 (Oravská Polhora).

(Etnická) identita Goralov

Slová ako „etnická skupina“, „eticita“ či „etnický konflikt“ sa v poslednom čase stala bežnou súčasťou jazyka, objavujú sa v tlači, v televízií, v politických diskurzoch, ale aj v našej každodennej komunikácii. Ale ak sa nad tým naozaj zamyslíme, zistíme, že naše predstavy o týchto, už spomínaných termínoch, sú viac menej nejasné. V posledných rokoch môžeme zaznamenať prudký nárast odborného záujmu o problematiku etnicity a nacionalizmu. Domnievame sa, že tento nárast mohol spôsobiť vzrastajúci počet štúdií, ktoré sa zaoberajú termínmi, ako sú „globalizácia“, „identita“ a „modernita“. Práve tieto termíny sa spájajú s fenoménom, ktorý s etnicitou a nacionalizmom úzko súvisia. Antropologické prístupy nám pomáhajú zistiť, akými spôsobmi ľudia definujú a vnímajú etnické vzťahy, ďalej ako hovoria a uvažujú o vlastnej skupine, o ostatných skupinách a ich hlavných charakteristikách. Význam, aký ľudia prikladajú svojmu členstvu v určitej etnickej skupine, je vedecky skúmaný prostredníctvom detailného výskumu, ktorý je hlavnou doménou antropológie.³²

Etnická identita je definovaná rozlične, čo je v niektorých prípadoch, no nie vždy, odrazom istého zmätku v chápaní tohto javu. Môže ísť aj o afiatívny konštrukt, v zhode s ktorým sa jednotlivci pokladá za príslušníka konkrétneho etnického alebo kultúrneho spoločenstva sám a začleňujú ho doň aj iní. Identifikačné kritériá môžu tvoriť rasové znaky, pôvod, symbolické, ale aj kultúrne faktory a kultúrne prvky. Objavujú sa aj názory o etnickej identite ako o nie fixovanej kategórii, ale skôr ide o menlivé a dynamické ponímanie seba a etnického pozadia. V 19. storočí sa na etnickú identitu pozeralo ako na synonymum rasy, či rasovej identity a etnicity vo všeobecnosti. Prihliadalo sa takisto k jazyku, ktorý sa pokladal za vonkajší prejav národných mentalít (ich jazyk je ich mentalitou a ich mentalita je ich jazykom). Ľudia, ktorí používajú ten istý jazyk, vytvárajú teda podobnú subjektivnosť či svetonázor.³³

Identita človeka vyjadruje jeho zhodnosť, totožnosť s iným človekom alebo skupinou ľudí na základe rovnakých alebo podobných znakov. Ide o rozmanité

³² ERIKSEN, H.Thomas. *Etnicita a Nacionalizmus, Antropologické perspektívy*. Praha: SLON, 2012, s. 17-18.

³³ KRUPA, Viktor. *Revitalizácia jazykov...*, s. 42.; O definovaní jazyka a o etnickej identite pozri bližšie tiež: HUMBOLDT von, Wilhelm. *O rozmanitosti starby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Prel. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, 2000, 259 s.

znaky, ktoré postihujú všetky aspekty existencie jednotlivcov a spoločnosť. Zaradujeme tu pohlavie, vek, spoločenskú vrstvu, náboženstvo, zamestnanie, tradície, zvyky, spôsob života, postoje, názory, národnosť, občianstvo a mnohé iné. Identitou môžeme súčasne definovať aj vymedzovanie sa voči „tým druhým“, odlišným od nás. Niektoré identity existujú len počas istých etáp života človeka v spoločnosti a kumulujú, selektujú a prelínajú sa od jeho narodenia až do smrti. Iné, ako napríklad etnická identita, či náboženská identita môžu pretrvávajúť po celé generácie.³⁴ Etnickú identitu by sme mali chápať nie ako stav, ale ako štruktúru rôznych prvkov, ktoré môžu byť vzájomne kompatibilné, koherentné, ale aj protirečivé a kontrastné. Celá táto štruktúra sa pritom neustále mení v historickom vývoji, jej prvky sa preskupujú, vymieňajú alebo nahrádzajú inými, či už v závislosti od rôznych situácií, alebo spoločenských zmien, či v interakcii s inými skupinami.³⁵ Národná, národnostná, etnická identita alebo aj občianska príslušnosť patria k jedným z najvýznamnejších identít, ktorými súčasný človek disponuje. Niekedy neuvedomovane a latentne, inokedy manifestne a úmyselne ovplyvňujú najdôležitejšie otázky jeho života. Otázka identity a identifikácie je v snahe poznať a pochopiť myslenie a konanie ľudských spoločenstiev aj jednotlivcov kľúčová.³⁶

Etnická identita Goralov sa menila v závislosti od územia, ktoré obývali. Keď sa po 1. svetovej vojne počas prerozdeľovania slovensko-poľských hraníc oravskí Goralí ocitli v dvoch štátoch, začalo sa o ich identite čoraz viac diskutovať. Poľská strana tvrdila, že tamojší obyvatelia sú etnickí Poliaci a opierali sa o hláskoslovnú podobnosť goralského nárečia s poľštinou. Tejto tézy sa pridržala aj väčšina poľských historikov, dokonca sa niektorí vo svojich prácach snažili dokázať, že goralské obyvateľstvo v priebehu predchádzajúcich storočí podľahlo slovakizácii pod vplyvom slovenských učiteľov a kňazov. Slovenská strana, sa ale pri určovaní identity Goralov zasa odvolávala na ich národnostné cítenie, pretože sa vo väčšine prípadov obyvatelia tohto územia hlásili za Slovákov.³⁷

Vo výskume „identity“ sa rozvíja myšlienka, že pojem identita patrí k takému typu pojmov, ktoré by mali byť striktné chápané v situačných kontextoch. L. Macháček pri výskume identity poznamenáva, že: „z bežného života vieme, že záleží na tom, aké očakávania sa spájajú s našou odpoveďou, keď odpovedáme na otázku, kto sme, alebo odkiaľ sme. Ak budeme napr. na návšteve v USA –

³⁴ LENOVSÝ, Ladislav. *Naši vo svete Slováci južne od hranice Slovenska I*. Nadlak: Vydavateľstvo–Editura Ivan Krasko, 2016, s. 24.

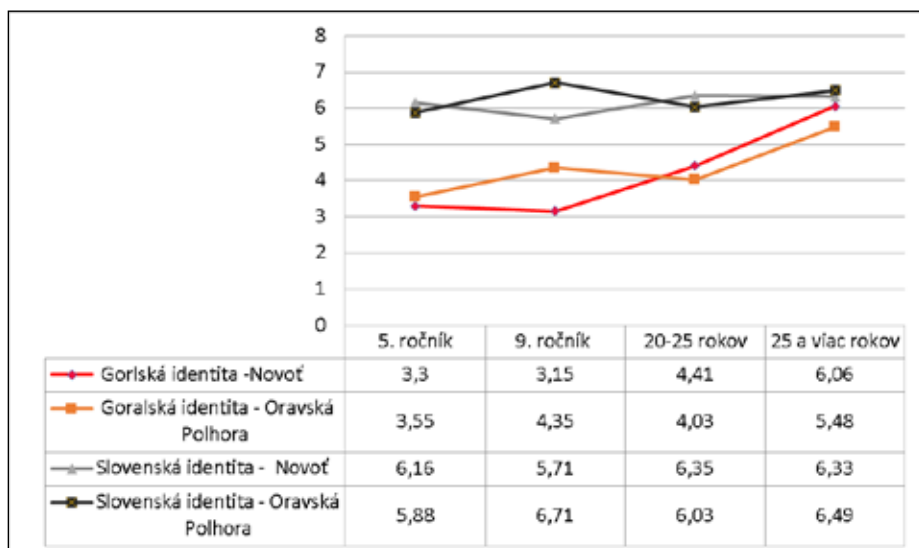
³⁵ ZELINOVÁ, Hana. K muzeálnej dokumentácii kultúry národnostných menšín na príklade dokumentácie kultúry českého etnika. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine*, 2015, roč. CIX, s. 89.

³⁶ LENOVSÝ, Ladislav. Vzťah jazyka, kultúry a identity v prostredí etnických minorít. In: *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 59, č. 3-4, s. 243.

³⁷ MATULA, Pavol. Priebeh pripojenia Hornej Oravy k Poľsku v roku 1938. In: *Človek a spoločnosť*, 2013, roč. 15, č. 3, s. 61.

odpovieme, že sme z Európy, keď sme v Európe, tak odpovieme, že sme zo Slovenska, a keď sme na Slovensku, tak odpovieme, že z Bratislavy. Nereflektujeme teda rozličné identity, ale iba rozličné kontextuálne výrazy identity. To má svoj význam, ak chceme interpretovať skutočnosť, že obyčajný človek vníma svoju identitu ako viacvrstvovú, ale vnútorne neprotirečivú entitu pripomínajúcu známu ruskú hračku matriošku³⁸. Taktiež platí, že človek má toľko identít, koľkých skupín je členom.³⁹ Toto tvrdenie sa zhoduje aj pri identifikácii obyvateľov obcí Novot' a Oravská Polhora, ktorí tvrdia, že sa identifikujú ako Gorali alebo Slováci v závislosti od toho, kde sa práve nachádzajú alebo s kým o svojej identite diskutujú: „Ja som hrdá na to, že som Goralka, že viem po goralsky a veľmi sa mi páči goralská kultúra... Ale ak som niekde v zahraničí alebo mimo Oravy, tak o sebe tvrdím, že som Slovenka. To ako sa identifikujem asi záleží na tom, že kde som a s kým som...“⁴⁰

Graf 3: Etnická identita⁴¹

Komplexná identita konkrétneho človeka alebo spoločnosti sa môže skladať z viacerých parciálnych identít. V procese identifikácie sa tak nemusia prejaviť vždy všetky identity naraz, ale niekedy len niektoré alebo jedna. Preto môžeme komplexnú identitu chápať ako nejednoznačnú, premenlivú, či viacvýznamovú.

³⁸ MACHÁČEK, Ladislav. Výsledky z výskumu občanov SR maďarskej národnosti. In: *Studia politica Slovaca*, 2010, roč. 3, č.2, s. 57.

³⁹ LENOVSÝ, Ladislav. *Naši vo svete...*, s. 25.

⁴⁰ Respondent – žena, 25 rokov, Novot'.

⁴¹ Vlastné spracovanie.

Táto identita závisí od konkrétnej identifikačnej situácie.⁴²

*Tu doma som Goral, ale keďže byvam na Slovenku a zaujímam sa o túto krajinu, tak som aj Slováč... Alebo teda v takomto prípade môžem povedať, že som hrdý slovenský Goral...?*⁴³

Jednou zo základných informácií, ktoré sme sa pokúsili zistiť, bola „etnická identita“ respondentov. Respondenti mali v našom dotazníku možnosť vyjadriť svoju identitu za pomoci dvoch otázok: *Ako veľmi sa cítim Goral/ Goralka? Ako veľmi sa cítim ako Slováč/Slovenka?* Na stanovené otázky mohli znova odpovedať pomocou sedembodovej škály. Výsledky odpovedí sme porovnali v grafe 3.

Výsledky výskumu potvrdzujú, že jednotlivé identity sa navzájom nevyklučujú, no jasne ukázali nadvládu slovenskej identity nad goralskou a to v oboch skúmaných lokalitách a vo všetkých skúmaných vekových kategóriách. Ako sa dalo predpokladať, tak najvyššie hodnoty goralskej identity vykazuje kategória *25 a viac rokov*, tak, ako v obci Novot', tak aj v obci Oravská Polhora s hodnotami 6,06 a 5,48. Najnižšie hodnoty vykazujú kategórie 5. a 9. ročníka, pričom najnižšia zistená hodnota priemerov patrí 9. ročníku v obci Novot' s hodnotou 3,15.

Etnoidentifikačné znaky Goralov

Veľmi výraznou súčasťou goralskej identity je miestny dialekt – goralčina alebo ako oravskí Goralí zvyknú hovoriť – rozprávajú „*ponasymu*.“ Obyvatelia vnímajú toto nárečie ako znak, ktorý ich diferencuje od ostatného obyvateľstva slovenskej Oravy. Dialektu goralských dedín na Slovensku sa venovala len okrajová pozornosť v porovnaní so záujmom o dialekt goralských obcí na poľskej strane. Nárečie v týchto obciach tvorí významný integračný činiteľ a je vnímaný ako hlavný etnoidentifikačný znak Goralov a s krojom sa považujú za jednu z najdôležitejších súčastí svojej ľudovej kultúry, ktorá sa práve týmito dvoma faktormi najviac odlišuje od ostatných negoralských dedín. Respondenti skúmanej lokality považujú za veľmi dôležité učiť svoje deti už od detstva goralskému nárečiu, pretože im záleží na zachovaní miestnej tradície a kultúrnej špecifickosti.⁴⁴ Aj napriek tomu, že respondenti majú ku goralčine pozitívny vzťah, môžeme sledovať postupné prerušovanie medzigeneračného prenosu jazyka (viď. graf 2). Pozorujeme, že kvôli obmedzenému medzigeneračnému prenosu jazyka, dnes väčšina mladých Goralov toto nárečie neovláda na vysokej úrovni, no na druhej strane z neho vytvorili symbol dnešnej „goralskej kultúry“. Zistíme, že na tom istom mieste môžeme súčasne pozorovať hrdosť, ale aj hanbu rozprávať v goralskom dialekte. „...*myslím si, že goralčina v blízkej dobe zanikne, nakoľko, keď sú deti ešte malé, respektíve v období puberty, tak to vnímajú ako niečo, za čo sa hanbia. Neskôr prídu na to, že to tak nie je, ale vtedy*

⁴² LENOVSÝ, Ladislav. *Naši vo svete...*, s. 25.

⁴³ Respondent – muž, 37 rokov, Novot'.

⁴⁴ BAGÍN, Vojtech. Problematika goralskej identity a stereotypné predstavy o obyvateľoch Podhalia v prostredí slovenských goralských obcí. In: *Ethnologia Actualis Slovaca*, 2013. roč. 13, č. 1, s. 31-32.

je už neskoro učiť sa goralsky...“⁴⁵

V skupinách, u ktorých došlo v relatívne nedávnej dobe k jazykovému posunu (*language shift*), môže i napriek absencii komunikačnej funkcie, význam ich pôvodného jazyka pretrvať ako symbol. Rozdiel medzi symbolickým chápaním jazyka a komunikačným odráža všeobecnejší rozdiel medzi verejnými a súkromnými znakmi. Verejné znaky majú spravidla z praktických dôvodov nesymbolické vlastnosti a sú predmetom rýchlej asimilácie, kde naopak súkromné znaky sú symbolické a prežívajú, pretože predstavujú pokračovanie skupinových hraníc, ale bez vytvárania prekážok v sociálnej mobilite. Vyskytujú sa aj verejné znaky symbolické, ktoré prežívajú po dlhé obdobie, kde môžeme zaradiť napr. oblečenie, tanec, piesne atď. Ich existencia je však častokrát obmedzená na rôzne druhy kultúrnych príležitostí, ako sú festivaly alebo môžu byť používané na komerčné účely.⁴⁶

Druhým silným a výrazne špecifickým identifikačným symbolom skúmaných obcí je odev. Pre goralské obce je veľmi typické uvedomovanie si výnimočnosti svojej krojovej výzdoby. Tento ľudový odev respondenti chápu ako jeden z najvýznamnejších znakov goralskej kultúry,⁴⁷ Respondenti upozorňujú na fakt, že v dnešnej dobe „... je už veľmi ťažké zohnať tradičný, pravý novotský kroj. Veľmi ťažko sa zháňa materiál, z ktorého sa tieto kroje kedysi šili a taký kroj tu užije len málo ľudí... a keď užije, tak je to z takej lacnej poľskej látky, čo z diaľky vyzerá podobne, ako tie staré kroje a z blízka alebo na dotyk je to úplne iné...?“⁴⁸ Odev ako etnoidentifikačný znak využívajú pri rôznych príležitostiach, najmä v spojitosti so slávením bohoslužieb. Niektorí obyvatelia sa hrdo obliekajú do krojov pri slávení veľkých kresťanských sviatkov, ako sú Vianoce, Veľkú noc, Odpustová slávnosť alebo si najnovšie kroje obliekajú veriaci, ktorí počas nedeľnej bohoslužby prinášajú obetné dary.

Je zrejmé, že mladí Goralci sa už viac nechcú spájať s „nemodernou dobou“ goralskej kultúry a chcú byť, ako každý iný tínedžer žijúci v modernom svete.⁴⁹ Tu nachádzame podstatné rozdiely v ponímaní goralskej kultúry medzi tínedžermi a ich rodičmi a starými rodičmi. Pre staršiu generáciu nie je goralská kultúra späť len s ich odlišným jazykom: „... ale s goralskosťou sa viaže celkový životný štýl týchto ľudí, ich dobytok, tradície, rituály, kroje a samozrejme goralcina, ktorá najvýraznejšie odlišuje ľudí...“⁵⁰ Mladšia generácia goralskosť vidí najmä v odlišnom jazyku a v tradíciách (kroj, hudba), ktoré vo všeobecnosti vnímajú skôr ako folklór, než ako súčasť života.

⁴⁵ Respondent – žena, 35, rokov, Novot’.

⁴⁶ ZLATÁ, Denisa. *Jazyk a jazykové menšiny (kulturologická analýza jazykovej politiky ako súčasti širšej kultúrnej politiky)*. Rigorózna práca. Praha: Univerzita Karlova, 2006, s. 42-43.

⁴⁷ BAGÍN, Vojtech. *Problematika...*, s. 29-30.

⁴⁸ Respondent – žena, 51 rokov, Novot’.

⁴⁹ Respondent – žena, 15 rokov, Novot’.

⁵⁰ Respondent – žena, 51 rokov, Novot’.

Keď sme sa pri výskume respondentov opýtali na ich prvý „vedomý“ kontakt s goralskou sebaidentifikáciou v ich živote, odpovede boli takmer identické. Respondenti uvádzali situácie, kedy použili goralčinu mimo svojho bydliska a ostatní ich upozornili na ich „odlišnosť“: „...*že som Goralkou som si tak viac začala uvedomovať, keď som prišla do Žiliny na strednú školu. Bolo tam iné prostredie, a keď som volala s našimi, tak zrazu sa ma opýtali, že to je čo? A ja, že goralčina, že tak doma vravíme, tak sa veľmi čudovali a my tiež, pretože pre nás to bolo úplne normálne... Potom, keď sme na strednej boli už aj so sestrou a rozprávali sme sa spolu, tak sa čudovali a chceli od nás, aby sme im prekladali vety zo slovenčiny do goralčiny... Niekedy to bolo aj dobre využiteľné, pretože sme tak hovorili pred učiteľkami, aby nám nerozumeli. To isté som zažívala neskôr na vysokej škole... A neskôr som si začala uvedomovať moju goralskú identitu, keď sa nám nedávno narodil syn... že ako na nebo budeme rozprávať, či ho budeme učiť goralcky, keď s manželom hovorím po slovensky... ale rozhodli sme sa, že áno, ak sa podarí, tak to chceme zachovať a tak s ním rozprávam po goralcky...“⁵¹.*

Ako však ukazujú mnohé štúdie, základ pre jazykovú kontinuitu a trvanlivosť spočíva v medzigeneračnom odovzdávaní „posolstva“, ktoré sa však výrazne oslabilo. Na to, aby jazyk žil, nestačí len znalosť daného jazyka, ale komunita musí byť schopná jazyk používať a byť ochotná zvoliť si daný jazyk za komunikačný prostriedok. To, či sa človek rozhodne stotožniť s kultúrou menšín, závisí od imidžu tejto kultúry. V tomto prípade je kultúra Goralov z pohľadu mladých ľudí spätá viac s folklórom, ktorý sa nie vždy zhoduje s ich každodenným životom.⁵²

Záver

Goralské nárečie v súčasnosti prechádza viditeľnou zmenou, no najmä v negatívnom zmysle. Počet aktívne hovoriacich ľudí v goralskom nárečí klesá a ľudia si začínajú uvedomovať vážnosť situácie. V dnešných dňoch sa za každodenných užívateľov goralčiny považuje najmä najstaršia a stredná generácia. Mladšia generácia veľmi zriedka goralčinu využíva mimo rodiny alebo ju nepoužíva vôbec. Najmladšia generácia najmä vplyvom prerušenia medzigeneračného prenosu jazyka komunikuje hlavne v slovenčine. Hlavnou doménou komunikácie v tomto nárečí sa stala *domáca sféra*. V oboch skúmaných lokalitách sa v goralčine komunikuje predovšetkým v rámci rodiny (otec, matka, starí rodičia, súrodenci). Aj keď takmer všetky deti goralčine rozumejú a v ich rodine sa goralsky rozpráva každodenne (starí rodičia, prípadne ich rodičia), oni ňou rozprávať nevedia alebo sa goralsky hanbia rozprávať. Domnievame sa, že okrem prerušenia medzigeneračného prenosu jazyka môžeme túto skutočnosť pripísať aj negatívnemu postojú škôl

⁵¹ Respondent – žena 25 rokov, Novot’.

⁵² DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole. Dilemmas of identity and language among young Kashubs in the light of 21st-century cultural change. In: *Dominated Languages in the 21st Century: Papers from the International Conference on Minority Languages XIV*. Graz: Gedruckt mit Unterstützung der Karl-Franzens-Universität, 2015, s. 246.

a škôlok k tomuto nárečiu. Podľa respondentov sú podmienky pre budúcnosť goralčiny v nasledujúcich rokoch viac nepriaznivé, než priaznivé. O tom svedčí aj fakt, že goralčinu za svoj materinský jazyk považujú predovšetkým stredné a najstaršie generácie. Napriek výraznej asimilácii goralčiny sa nepotvrdila jej úplná neznalosť ani nulová komunikácia medzi mladými Goralmi. O svojej etnickej identite respondenti hovoria ako o dvojitej (slovenská a goralská), pričom v oboch skúmaných lokalitách dominuje identita – slovenská. Ako sme predpokladali, tak najvyššie hodnoty goralskej identity dosiahli najstaršie vekové kategórie respondentov. Goralský dialekt predstavuje pre respondentov znak, ktorý ich najviac diferencuje od ostatného obyvateľstva slovenskej Oravy. Nachádzame tu aj iné výrazné etnoidentifikačné symboly Goralov a to ich špecifický odev a typický poľnohospodársky spôsob života.

Zoznam prameňov a literatúry (Sources)

- ANDRÁŠ, Matej. Zápas o severné hranice Československa v rokoch 1945 – 1947. In: *Vladimír Clementis – politik a diplomat*. Bratislava: Slovenský inštitút medzinárodných štúdií v Bratislave, 2002 s. 61-66. ISBN 80-88726-14-X.
- BAGÍN, Vojtech. Problematika goralskej identity a stereotypné predstavy o obyvateľoch Podhalia v prostredí slovenských goralských obcí. In: *Ethnologia Actualis Slovaca*, 2013. roč. 13, č. 1, s. 22-37. ISSN 1336-569X.
- DOŁOWY-RYBIŃSKA, Nicole. Dilemmas of identity and language among young Kashubs in the light of 21st-century cultural change. In: *Dominated Languages in the 21st Century: Papers from the International Conference on Minority Languages XIV*. Graz: Gedruckt mit Unterstützung der Karl-Franzens-Universität, 2015, pp. 246-263. ISBN 978- 3-901600-38-8.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2016. 248 s. ISBN 978-80-555-1714-8.;
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Goralské nárečia (Odraž slovensko-poľských jazykových kontaktov na fonologickej rovine)*. Bratislava: Veda, 1993, 169 s. ISBN 80-224-0354-7.
- ERIKSEN, H. Thomas. *Etnicita a Nacionalizmus, Antropologické perspektívy*. Praha: SLON, 2012, 352 s. ISBN 978-80-7419-053-7.
- HOMIŠINOVÁ, Mária. *Výskum hovorenej slovenčiny slovenskej mládeže v Maďarsku a na Slovensku*. Košice: SvÚ SAV, 2009. 116 s.
- HUMBOLDT von, Wilhelm. *O rozmanitosti stavby ľudských jazykov a jej vplyve na duchovný rozvoj ľudského rodu*. Prel. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda, 2000, 259 s. ISBN 8022406074.

- JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Teoreticko-metodologické východiská a niektoré výsledky výskumu subetnickej goralskej skupiny. In: *Národopisné informácie*, 1984, č. 3, s. 25- 32.
- JAKUBÍKOVÁ, Kornélia. Výskum goralských oblastí Oravy a Kysúc z hľadiska etnického povedomia a svadobných obyčajov. In: *Národopisné informácie*, 1983, č. 1, s. 30-42.
- KAPICÁKOVÁ-SZEZERBOVÁ, Marcela. Oravské goralské nárečia vo svetle kolonizácií a teórie jazykových kontaktov. In: *VARIAXX*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, 2012, s. 273- 282. ISBN 978- 80-970561-3-1.
- KRAJČOVIČ, Pavol. *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2021, 184 s. ISBN 978-80-8060-517-9.
- KRUPA, Viktor. Revitalizácia jazykov vo vzťahu k etnickej identite. In: *Človek a spoločnosť*, 2007, roč. 10, č. 1, s. 40-51. ISSN 1335-36-08.
- LAUČIKOVÁ, Katarína. Mýtus gorala a nemýtus horala v literatúre o Tatrách. In: *Studia Moravica V. Symposiana*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, s. 225-229. ISSN 1801-7061.
- LENOVSKÝ, Ladislav. *Naši vo svete Slováci južne od hranice Slovenska I*. Nadlak: Vydavateľstvo–Editura Ivan Krasko, 2016, 166 s. ISBN 978-973107-114-5.
- LENOVSKÝ, Ladislav. Vzťah jazyka, kultúry a identity v prostredí etnických minorít. In: *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 59, č. 3-4, s. 243- 251.
- LUTHER, Daniel. Etnologické poznatky o goraloch na Slovensku. In: *Hory a gorali v dejinách a kultúre poľsko-slovenského pohraničia (Podhalie, Spiš, Orava, Gorce, Pieniny)*. Nowy Targ: Podhalańska Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, 2005, s. 105- 110. ISBN 83-921589-6-2.
- MACHÁČEK, Ladislav. Výsledky z výskumu občanov SR maďarskej národnosti. In: *Studia politica Slovaca*, 2010, roč. 3, č.2, s. 54-79. ISSN 13378163.
- MAJERNIKOVÁ-MILITORIS, Milica. (ed). *Goralí na Orave*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P.O. Hviezdoslava, 2013, 160 s. ISBN 978-80-89564-03-3.
- MATULA, Pavol. Priebeh pripojenia Hornej Oravy k Poľsku v roku 1938. In: *Človek a spoločnosť*, 2013, roč. 15, č. 3, s. 61-70. ISBN 1335-3608.
- SEKERÁŠOVÁ, Barbora. *Etnojazyková situácia Goralov na Hornej Orave*. Diplomová práca. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2020, 107 s.
- SKUTNABB-KANGAS, Tove. *Menšina, jazyk, rasizmus*. Bratislava: Kalligram, 2000, 300 s. ISBN 8071493511.
- ŠATAVA, Leoš. *Etnicita a jazyk. Teorie, praxe, trendy: čítanka textů*. Brno: Tribun EU, 2013, 108 s. ISBN 978-80-263-0517-0.

- ŠATAVA, Leoš. Etnicko-jazyková situace Aromunů v Makedonii: Kruševo: mládež jako indikátor etnické identity a vztahu k jazyku. In: *Slovanský přehled*, 2013, roč. 99, č.5, s. 533-576. ISSN 0037-6922.
- ŠATAVA, Leoš., *Jazyk a identita etnických menšín. Možnosti zachování a revitalizace*. Praha: Slon, 2009, 215 s. ISBN 978-80-86429-83-0.
- TÝROVÁ, Zuzana. *Slovensko-srbský bilingvismus vo Vojvodine*. Dizertačná práca. Nový Sad: Univerzita v Novom Sade, 2016, 218 s.
- ZELINOVÁ, Hana. K muzeálnej dokumentácii kultúry národnostných menšín na príklade dokumentácie kultúry českého etnika. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine*, 2015, roč. CIX, s. 88- 97. ISSN 0139-5475.
- ZLATÁ, Denisa. *Jazyk a jazykové menšiny (kulturologická analýza jazykovej politiky ako súčasti širšej kultúrnej politiky)*. Rigorózna práca. Praha: Univerzita Karlova, 2006, 79 s.

Nezamestnanosť a starostlivosť o nezamestnaných v okrese Žilina v roku 1935¹

Peter Vanek

Mgr. Peter Vanek, PhD.
University of Ss. Cyril & Methodius
Faculty of Arts
Department of Historical Sciences and Central European Studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
e-mail: peter.vanek@ucm.sk
<https://orcid.org/0000-0002-3046-8048>

Populačné štúdie Slovenska 15:1:61-78

The Unemployment and Welfare Work for the Unemployed in the Žilina District in 1935

The presented case study deals with registered unemployment and welfare work for unemployed people in chosen district of Czechoslovak Republic. The aim is to compare situation in whole country with situation in the Žilina District in 1935 based on selected macroeconomic indicator: unemployment. At the same time, the study analyses the forms of economic assistance for the unemployed. This research is primary based on the study of contemporary statistical reports in combination with archive materials that are placed in the National Archive in Prague and in the Slovak National Archive in Bratislava. The Czechoslovak government tried to mitigate socio-economic impact of unemployment through various measures. Unfortunately, these measures were only partially successful in the Žilina District.

Keywords: unemployment, Žilina District, 1935, Great Depression, interwar Czechoslovakia

Úvod

Sprievodným javom kríz je nárast nezamestnanosti a s ním spojené sociálno-ekonomické problémy. Predkladaná prípadová štúdia predstavuje analýzu nezamestnanosti, pričom popisuje formy starostlivosti o nezamestnaných v okrese Žilina v roku 1935. Dôvodom zvolenia práve tohto roku bola jeho špecifickosť. V uvedenom období bola evidovaná miera nezamestnanosti na Slovensku väčšia než v roku 1933. Pre porovnanie, v českých krajinách sa dosiahlo dno už v roku 1933. Pri koncipovaní textu som vychádzal najmä z archívneho materiálu doplneného o dobové štatistické práce a sekundárnu literatúru. Z archívneho materiálu treba spomenúť ťažiskový dokument – výročnú správu *Obvodnej verejnej sprostredkovateľne práce v Žiline*, ktorá sa podrobne venuje nezamestnanosti

¹ Príspevok je výsledkom riešenia projektu APVV-20-0199, projekt s názvom *Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia*.

a starostlivosti o nezamestnaných v predmetnom okrese v roku 1935. Spomenutá správa sa nachádza v Národnom archíve v Prahe – fond *Ministerstvo sociální péče*.²

Jadro textu je rozdelené na tri časti. V prvej, rozsahovo najkratšej, je v stručnosti venovaný priestor celkovej nezamestnanosti v Československej republike, ako aj separátne na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi. Takto je čitateľ oboznámený s celoštátnymi hodnotami predmetnej makroekonomickej veličiny. V druhej časti je sledovaná nezamestnanosť, mzdy (najmä robotníkov) a počet osôb poberajúcich podporu podľa tzv. *gentského systému*. Situácia v okrese je porovnávaná s celoštátnym kontextom. Posledná časť štúdie analyzuje rozsah štátnej stravovacej akcie v okrese. Popísaná je aj *produktívna starostlivosť o nezamestnaných* na základe verejnoprospešných *núdzových prác*, či problémy súvisiace so zapájaním sa občanov bez práce a obmedzene pracujúcich do *verejných investičných stavieb*.

Nezamestnanosť v Československu v období pokrízovej depresie do roku 1935³

Začiatkom druhej tretiny 30. rokov bolo vo svete badateľné celkové zlepšenie hospodárskych pomerov. Popri vzráhaní sa medzinárodnej obchodnej výmeny sa zastavil pokles cien surovín a výrobkov, sprevádzaný vzostupom priemyselnej výroby. Podobne tomu bolo aj v Československu. Hoci najhlbší bod krízy bol prekonaný, tak až do polovice roku 1936 nemožno hovoriť o konjunktúre. Ekonomika republiky sa po roku 1933 ocitla v zdĺhavej fáze depresie, ktorú sa darilo prekonávať len veľmi ťažko a pomaly. Hodnoty väčšiny makroekonomických ukazovateľov nevykazovali kontinuálny pozitívny vývoj, ale v podstate od roku 1934 do oživenia striedavo stúpali a klesali. Uvedené je markantné najmä pri použití „optiky“ mikroekonómie (zameranie sa na jednotlivé subjekty), kde v mnohých závodoch situácia ešte nebola stabilizovaná a dochádzalo k výkyvom. Takéto „*hospodárske poruchy*“, ako sa uvádza v dobových materiáloch, sa diali aj v ostatných krajinách sveta.⁴

Ťažká depresia v hospodárstve sa prejavila vo veľmi pomalom poklese nezamestnanosti. V roku 1934 dosahoval ročný priemer registrovaných neumiestnených uchádzačov o zamestnanie v Československu podľa

² Národní archiv v Prahe (ďalej: NAP), f. Ministerstvo sociální péče (ďalej: f. MSP), šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výroční zpráva za rok 1935, 5. máj 1936.

³ Táto časť vychádza z publikovanej štúdie VANEK, Peter. Nezamestnanosť v Československej republike v rokoch 1929 až 1936 s dôrazom na chemický priemysel. In: *Populačné štúdie Slovenska 14*. Tišliar, Pavol (ed.). Trnava : Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj a Katedra historických vied a stredo európskych štúdií FF UCM Trnava, 2021, s. 53-66.

⁴ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej: SNA), f. Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici (ďalej: f. OPKBB), šk. 387, inv. č. 528, č. j. 7554, Protokol písaný na XXIV. plenárnom zhromaždení správnej komisie obchodnej a priemyselnej komory dňa 24. mája 1934 v Banskej Bystrici, 19. máj 1934, s. 4; SNA, f. OPKBB, šk. 386, inv. č. 528, č. j. 17703, Presidiálny sdelení, 1. dec. 1934, s. 3.

sprostredkovateľní práce úroveň 677 tis., čo oproti najhlbšiemu krízovému stavu znamenalo pokles o 61,3 tis. osôb, teda len o 8,3 %. Navyše v roku 1935 došlo súhrnne v ročnom priemere k opätovnému nárastu o 9300 jedincov. Z uvedených dát možno usúdiť, že na základe kritéria nezamestnanosti bol rok 1935 v celoštátnom meradle druhým najhorším rokom za celé obdobie trvania krízy a depresie (Tab. č. 1).⁵

Tab. č. 1: *Zaokrúhlené ročné priemery neumiestnených uchádzačov o zamestnanie v Československu podľa sprostredkovateľní práce v tisícoch^b*

Rok/krajina	ČSR	Čechy	Morava a Sliezske	Slovensko	Podkar. Rus
1929	41,6	27,7	10,5	2,5	0,3
1930	105,4	78,1	21,4	4,9	0,5
1931	291,3	210,6	61,7	17,3	0,8
1932	554,1	345,5	146,9	58,6	1,9
1933	738,3	416,2	228,7	88,0	3,8
1934	677,0	366,6	217,1	87,0	3,8
1935	686,3	378,5	207,6	92,3	4,2
1936*	622,7	342,7	183,7	87,7	4,4

* Výsledná hodnota je uvedená bez údajov súkromných sprostredkovateľní práce za október až december 1936.

Kým vývoj v českých krajinách prebiehal v podstate v zhode s celorepublikovým priemerom, tak situácia na východe štátu vykazovala opäť špecifické črty. Ročný priemer neumiestnených uchádzačov o zamestnanie na Slovensku v roku 1934 podľa sprostredkovateľní práce mierne klesol. Avšak v roku 1935 sa „vyšplhal“ na 92,3 tis., čo bolo o 4300 osôb viac ako v roku 1933. V percentuálnom vyjadrení to predstavovalo nárast o 4,9 %. Rok 1935 takto znamenal pre Slovensko, v rámci kritéria nezamestnanosti, najhlbší bod poklesu počas celého obdobia krízy a následnej depresie.⁷

Zaostalejšia Podkarpatská Rus dosiahla dno dokonca až v roku 1936, keď hospodárstvo zvyšných krajín zažívalo oživenie sprevádzané poklesom nezamestnanosti.⁸ Za uvedený nárast mohol čiastočne aj prirodzený populačný prírastok, ktorý bol na východe republiky vyšší ako v českých krajinách. Práve

⁵ *Statistická ročenka republiky Československé 1938*. Praha : Státní úřad statistický, 1938, s. 216.

⁶ *Statistická ročenka republiky Československé 1938...*, s. 216-217.

⁷ Tamže, s. 216-217.

⁸ Tamže, s. 216-217.

v tomto období vstupovali na trh práce „silné ročníky“.⁹ K javom, ktoré sa rozmáhali počas veľkej hospodárskej krízy i v pokrízovom období depresie, patrila tzv. *položamestnanosť*. Zamestnávateľia kvôli nepriaznivému vývoju v ekonomike často siahli po obmedzení počtu pracovných hodín či dokonca dní v týždni. Samozrejme, nižší počet odpracovaných hodín znamenal aj nižšiu mzdu.

Nezamestnanosť, mzdy a podpory v nezamestnanosti

V roku 1935 sa okres Žilina skladal zo štrnástich „notariátnych“ miest a obcí: Žilina, Bánová, Budatín, Rosina, Rajec, Varín, Belá, Terchová, Divina, Lietavská Lúčka, Konská, Ďurčina, Fačkov a Čičmany. Úhrne žilo v okrese 73 325 obyvateľov – najviac v Žiline (18 300 obyvateľov); ďalej v Terchovej (3979 obyvateľov) a v Rajci (2857 obyvateľov); najmenej v Ďurčinej (934 obyvateľov) (Tab. č. 2). Na konci uvedeného roku pracovalo v hlavných priemyselných, štátnych a mestských podnikoch v okrese (bez údajov za *Československé štátne dráhy, investičné a núdzové práce*) celkovo 3205 robotníkov. Zohľadniť treba fakt, že v decembri podniky zamestnávali menej pracovníkov ako v lete. Práve v sezóne činil celkový počet takmer 4000 osôb (Tab. č. 3).¹⁰ Sezónny spôsob práce bol obzvlášť využívaný v období krízy a pokrízovej depresie. Obvyklý nástroj predstavovalo aj obmedzenie počtu pracovných dní v týždni, znižovanie miezd či prepúšťanie.

Tab. č. 2: Počet obyvateľov miest a obcí v okrese Žilina v roku 1935 (očíslované a vyznačené „na hrubo“ sú mestá a obce so sídlom notariátu)¹¹

Číslo	Mestá a obce	Počet obyvateľov
1.	Žilina	18 300
2.	Bánová	1165
	Závodie, Stražov, Bitarová, Brezany, Hôrky, Ovčiarsko, B. Lehota	1893, 746, 308, 281, 280, 237, 232
3.	Budatín	1143
	Teplička, Chlumeč, Zástranie, Zádubnie	1635, 1425, 452, 393
4.	Rosina	1299
	Višňové, Turo, Trnové, Strečno, Stráňavy, Mojš-Lúčka	1565, 1452, 1047, 969, 851, 379
5.	Rajec	2857

⁹ *Slovenský priemysel roku 1935*. Turčiansky Sv. Martin : Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1936, s. 115.

¹⁰ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná správa za rok 1935, 5. máj 1936. Notariátne mestá a obce sú sídla, na území ktorých sa nachádzal notariát.

¹¹ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná správa za rok 1935, 5. máj 1936.

6.	Varín	1794
	Dol. Tižina, Gbelany, Krásňany, Nedzedza, Nezbud. Lúčka, Mojš, Stráža	819, 610, 567, 430, 416, 406, 378
7.	Belá	2780
	Lysica	1092
8.	Terchová	3979
	Hor. Tižina	1063
9.	Divina	2168
	Svederník, Divinka	587, 502
10.	Lietavská Lúčka	1231
	Bytčica, Svinná, Lietava, Babkov, Porúbka, Podhorie, Sun. Závadka	1231, 724, 705, 504, 452, 441, 179
11.	Konská	1425
	Kam. Porúba, Stránské, Kunerad, Poluvsie	811, 731, 499, 423
12.	Ďurčina	934
	Zbyňov, Jasenová, Šuja, Veľká Čierná, Malá Čierná, Kľača	543, 442, 372, 344, 311, 234
13.	Fačkov	1342
	Fryvald-Trstená	1567
14.	Čičmany	1290
Spolu		73 235

Tab. č. 3: Hlavní zamestnávateľia a počty zamestnaných robotníkov (bez údajov za Československé štátne dráhy, investičné a núdzové práce) v lete a koncom roku 1935 v okrese Žilina¹²

Podnik	Leto 1935	Dec. 1935
Súkenná továreň v Žiline	1600	1361
Súkenná továreň v Rajci	350	183
Celulóžová továreň v Žiline	500	455
Cementáreň v Lietavskej Lúčke	450	269
Vápenka vo Varíne	180	154
Píla OFA vo Varíne	120	87
Továreň na umelé hnojivá v Žiline	75	75
Severozápadné elektrárne	90	61
Továreň na decht v Žiline	150	51

¹² NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná správa za rok 1935, 5. máj 1936.

Zápalkáreň Witemberg v Žiline	69	69
Telegrafný úrad v Žiline	60	43
Štátna nemocnica v Žiline	36	36
Mesto Žilina	100	57
Družstvo Budúcnosť	224	224
Ďurčanský, tehelňa v Žiline	25	25
Grün, tehelňa v Žiline	35	35
Feuermann, píla v Žiline	20	20
Spolu	3984	3205

Vývoj sociálno-ekonomickej situácie v žilinskom okrese v podstate kopíroval celoštátny trend. Pri pohľade na evidovanú nezamestnanosť v okrese dochádza v priemere roku 1935, v porovnaní s predchádzajúcim rokom, k opätovnému nárastu z 3545 na 4717 jedincov (muži, ženy a učni). Medziročne teda došlo k priemernému vzostupu o 1172 osôb, teda o 33 %. Za najhorší mesiac možno považovať február s hodnotou 5414 osôb (Tab. č. 4).¹³ Práve vtedy v miernom klimatickom pásme vrcholí zima a mnoho sezónnych robotníkov bolo bez práce. Z percentuálneho hľadiska bol nárast nezamestnanosti v okrese Žilina vyšší, než tomu bolo v celoštátnom (vzostup „len“ o 1,4 %) i v celoslovenskom meradle (vzostup „len“ o 6,1 %).¹⁴ Uvedené vystihuje konštatovanie z úvodu piatej výročnej správy *Obvodnej verejnej sprostredkovateľne práce v Žiline*: „Napriek tomu, že rok 1935 bol označovaný ako rok prelomu k lepšiemu, počet registrovaných nezamestnaných nepoklesol, ba naopak, vykazuje vzrast... [nesleduje vyššie uvedená kvantifikácia rastu nezamestnanosti]... *Zaiste táto suchá cifra hovorí za celé knihy.*“¹⁵ Rast nezamestnanosti

¹³ Tamže.

¹⁴ Tamže.; *Statistická ročenka republiky Československé 1938...*, s. 216-217.

¹⁵ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná správa za rok 1935, 5. máj 1936. Spomenutá sprostredkovateľňa práce v Žiline započala svoju činnosť 1. mája 1931. Spod jej pôsobnosti bola 1. januára 1934 vyčlenená sprostredkovateľňa v Rajci. Pre porovnanie, najstaršia sprostredkovateľňa práce na Slovensku vznikla 1. januára v Bratislave (vtedy ešte Prešporok). Pozri: NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, Zemský úrad práce Bratislava, Soznam sprostredkovateľní práce na Slovensku podľa zahájenia činnosti, 7. február 1936. Sprostredkovanie práce sa v období medzivojnového Československa sústredilo na domáci i zahraničný trh. Sprostredkovanie práce do zahraničia bolo ošetrované tzv. *vysťabovateľským zákonom* (zákon č. 71/1922 Sb. z. a n. o vystěhovalectví). V rámci sprostredkovania práce v tuzemsku bolo pre Slovensko podstatné nariadenie č. 34/1919 Úr. non., vydané ministrom s plnou mocou pre správu Slovenska. Za významné možno ďalej označiť nariadenie č. 217/1936 Sb. z. a n., na základe ktorého musela byť v každom okrese minimálne jedna verejná sprostredkovateľňa práce. Pozri: LACLAVÍKOVA, Míriam – CAKLOVÁ, Jana. Nezamestnanosť a pokusy o jej riešenie v prvej a v druhej ČSR. Príspevok k histórii práva sociálneho zabezpečenia. In: BLAHO, Peter (ed.). *Acta Universitatis Tyrnaviensis – Iuridica VI*. Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2009, s. 241-242.

mal niekoľko príčin. V období medzi dvomi svetovými vojnami poklesol počet emigrantov zo Slovenska.¹⁶ Práve vyst'ahovalectvo predstavovalo do roku 1918 efektívny spôsob riešenia sociálno-ekonomických problémov. Uvedené platilo aj pre okres Žilina. V dôsledku toho zostávalo viac neumiestnených uchádzačov na tuzemskom trhu práce. Navyše sa každoročne zvyšoval prirodzený prírastok. Ten len v roku 1935 činil v rámci okresu približne 1000 osôb. Pre zvýšený počet mladých ľudí nebol dostatok voľných pozícií. Ak aj získali prácu, tak zväčša na úkor starších a menej výkonných pracovníkov. Ďalší problém predstavovala tzv. *technická racionalizácia* (zavádzanie efektívnejších a výkonnejších strojov), v dôsledku ktorej prišlo o zamestnanie najmenej 25 % robotníkov. K celkovému rastu nezamestnanosti prispela aj tzv. *sociálna racionalizácia* – zvyšovanie pracovného výkonu za nižší plat, resp. za nižšiu mzdu. Navyše v dôsledku znižovania príjmov klesala spotreba a tým aj produkcia pre domáci trh. Pokles produkcie a objemu predaja sa subjekty často snažili vykompenzovať rastom cien, čím ešte viac klesala nákupná sila obyvateľstva.¹⁷

V súlade s prechádzajúcim odsekom možno v globále konštatovať, že v dôsledku krízy došlo nielen k nárastu nezamestnanosti, ale aj k výraznému poklesu nominálnych i reálnych príjmov obyvateľstva. Na uvedený pokles vplýval najmä prebytok ponuky pracovnej sily nad dopytom po nej. Redukcia príjmov sa dotkla najmä robotníctva v priemysle a stavebníctve. Existenčné problémy malo aj mnoho roľníkov a živnostníkov. Navyše chudobnela aj stredná vrstva, čiastočne postihnutá tzv. *nedobrovoľnou proletariizáciou*. Zlepšenie v sociálnej sfére nastalo až s príchodom konjunktúry v roku 1936. Uvedené možno zjednodušene demonštrovať na poklese miezd robotníkov. Kým v roku 1930 dosahovala priemerná hrubá denná mzda robotníka v Československu 19,13 Kč, tak do roku 1935 klesla o 16,7 %, teda na úroveň 15,93 Kč.¹⁸ Pri pohľade na okres Žilinu došlo v rovnakom období k výraznejšiemu prepadu až o 24,2 % – z 18,44 Kč na 13,97 Kč (Tab. č. 5). Pre korektnosť treba však podotknúť, že komparujem mzdy poistencov *Ústrední sociální pojišťovny* so mzdami poistencov *Okresnej nemocenskej poist'ovny v Žiline*. V roku 1935 evidovala *Okresná nemocenská poist'ovňa v Žiline* v priemere 12 828 poistencov. Z uvedeného počtu viac ako polovica (zaokrúhlene 7000 poistencov) poberala hrubú dennú mzdu nižšiu ako priemer, v rozpätí od 2 do 12 Kč. Pre zaujímavosť možno spomenúť priemernú dennú mzdu úradníkov v okrese, ktorá v období

¹⁶ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *100 rokov obyvateľstva Slovenska. Od vzniku Československa po súčasnosť*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, s. 251. Napriek uvedenému Slovensko stále patrilo ku krajinám s vysokým počtom vyst'ahovalcov. Medzi rokmi 1922 až 1938 ich bolo približne 170 000. Pozri tamže, s. 251.

¹⁷ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná zpráva za rok 1935, 5. máj 1936.

¹⁸ PRŮCHA, Václav et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. 1. díl 1918 – 1945*. Brno : Nakladatelství Doplňek, 2004, s. 404-405.

pred krízou činila 27 Kč a do roku 1935 klesla o jednu tretinu na úroveň 18 Kč.¹⁹

Tab. č. 4: Počty prihlásených uchádzačov o zamestnanie v celom okrese Žilina podľa evidencie Obvodnej verejnej sprostredkovateľne práce v Žiline a v Rajci v roku 1935²⁰

Mesiac	Žilina			Rajec			Spolu			Úhrnom
	Muži	Ženy	Učni	Muži	Ženy	Učni	Muži	Ženy	Učni	
Jan.	3439	608	15	899	435	–	4338	1043	15	5396
Feb.	3377	625	15	926	471	–	4303	1096	15	5414
Mar.	3322	622	13	862	469	–	4184	1091	13	5288
Apr.	3029	523	14	830	451	–	3859	974	14	4847
Máj	2800	453	12	733	415	–	3533	868	12	4413
Jún	2551	398	8	696	362	–	3247	760	8	4015
Júl	2517	447	6	705	311	–	3222	758	6	3986
Aug.	2551	461	5	672	289	–	3223	750	5	3978
Sept.	2405	507	5	846	355	–	3251	862	5	4118
Okt.	2687	781	4	823	382	–	3510	1163	4	4677
Nov.	3065	828	6	808	426	–	3873	1254	6	5133
Dec.	3104	888	11	857	473	–	3961	1361	11	5333
Priemer	2904	595	10	805	403	–	3709	998	10	
Celkový priemer	3509			1208			4717			4717

Tab. č. 5: Priemerná hrubá denná mzda robotníkov v Kč (ročné priemery) v Československu a v okrese Žilina²¹

Rok/krajina	ČSR*	okres Žilina**
1930		19,13
1933		16,72
1935		15,93
1936		?***

* Priemerná hrubá denná mzda robotníckych poisťencov Ústrední sociální pojišťovny.

** Priemerná hrubá denná mzda robotníckych poisťencov Okresnej nemocenskej poisťovne v Žiline.

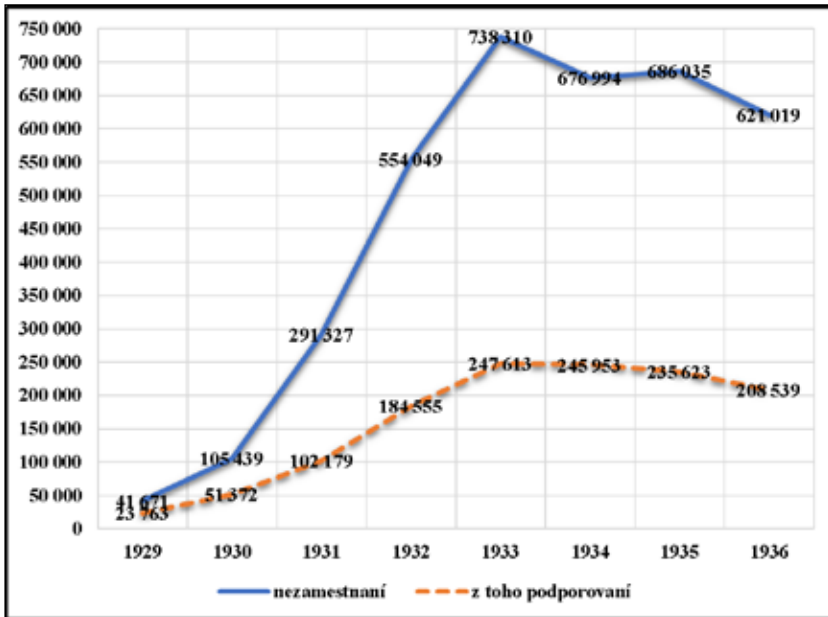
*** Dáta za rok 1936 sa mi pre okres Žilinu nepodarilo získať.

¹⁹ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná zpráva za rok 1935, 5. máj 1936.

²⁰ Tamže.

²¹ PRŮCHA, Václav et al. *Hospodářské a sociální dějiny...*, s. 404.; NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná zpráva za rok 1935, 5. máj 1936.

Graf č. 1: *Vývoj počtu nezmestnených uchádzačov o zamestnanie a uchádzačov podporovaných odborovými organizáciami v ČSR v rokoch 1929 až 1936 (ročný priemer)²²*

Za katastrofálnu sa dala označiť situácia v oblasti podpôr v nezamestnanosti pridelovaných na základe tzv. *gentského systému*. Jeho základ tvorili prostriedky odborových organizácií v kombinácii so štátnym príspevkom z verejných financií. Problém spočíval v tom, že väčšina pracovníkov nepatrila medzi členov odborových organizácií, a preto nemali nárok na podporu.²³ Na dne krízy bolo v priemere roku 1933 podporovaných odborovými organizáciami len 247,6 tis. osôb, čo predstavovalo iba jednu tretinu z celkového priemerného počtu nezamestnaných. Zároveň sa dá tvrdiť, že v období veľkej hospodárskej krízy rýchlejšie rástol počet nezamestnaných bez podpory v porovnaní s počtom nezamestnaných poberajúcich podporu podľa *gentského systému* (Graf č. 1).²⁴ Objem financií, vyplácaných prostredníctvom spomínaného štátneho príspevku, sa s narastajúcou nezamestnanosťou kontinuálne zvyšoval. Po zavedení *gentského systému* v apríli 1925 činila hodnota štátneho príspevku vyplateného v rovnakom roku v rámci podpory

²² *Statistická ročenka republiky Československé 1936...*, s. 201-202.; *Statistická ročenka republiky Československé 1938...*, s. 216-219.

²³ SNA, f. Obchodná a priemyselná komora v Bratislave (ďalej: f. OPKBA), šk. 11, inv. č. 1, bez č. j., Zápisnice 1931 – 1933, Zápisnica spísaná o plenárnom zasadnutí správnej komisie Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave, ktoré sa vydržovalo dňa 15. mája 1933, s. 29.

²⁴ *Statistická ročenka republiky Československé 1936*. Praha : Státní úřad statistický, 1936, s. 201-202.; *Statistická ročenka republiky Československé 1938...*, s. 216-219.

v nezamestnanosti zaokrúhlene 3,2 mil. Kč. Na dne krízy v roku 1933 sa celkovo vyšplhal na 535,1 mil. Kč.²⁵

V období pokrízovej depresie v roku 1935 klesol v Československu ročný priemer neumiestnených uchádzačov o zamestnanie na 686 tis. osôb, z čoho počet podporovaných dosahoval stále približne len jednu tretinu (Graf č. 1).²⁶ V okrese Žilina, kde dosahovala evidovaná nezamestnanosť v rovnakom roku hodnotu 4717 jedincov, bolo podporovaných podľa gentského systému 1067 mužov i žien, teda len 22,6 % z celkového počtu (Tab. č. 6).²⁷ Na základe uvedených dát možno konštatovať ešte horšiu situáciu v oblasti podpôr v nezamestnanosti v okrese, než tomu bolo v celoštátnom priemere.

Tab. č. 6: Počty poberteľov podpôr v nezamestnanosti podľa gentského systému v okrese Žilina v roku 1935²⁸

Názov odborovej organizácie	Počet členov prihlásených na podporu podľa gentského systému				Spolu
	Žilina		Rajec		
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	
Zväz textilného robotníctva	25	11	72	169	277
Zväz robotníctva lúčobného	74	2	28	2	106
Zväz kraj. a výrobcov bielizne	13	–	–	–	13
Zväz kníhtlačiarov	11	1	–	–	12
Zväz kníhárov a prib. odvetví	–	–	1	–	1
Zväz vodičov automobilov	9	–	1	–	10
Zväz rob. staveb. a ker. priem.	1	–	58	–	59
Zväz kovrobotníkov	10	–	–	–	10
Zväz Únie železnič. zamestnancov	2	–	1	2	5

²⁵ NAP, f. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností (ďalej: f. MPOŽ), šk. 783, č. j. 68522, Opatření proti nezaměstnanosti, 14. júl 1932, s. 8.; *Statistická ročenka republiky Československé 1937*. Praha : Státní úřad statistický, 1937, s. 234.

²⁶ Tamže.

²⁷ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výroční zpráva za rok 1935, 5. máj 1936.

²⁸ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výroční zpráva za rok 1935, 5. máj 1936.

Jednota Čsl. sklárskeho rob.	1	–	–	–	1
Jednotný zväz súkr. úradníkov	11	5	–	–	16
Jednotný zväz drevorobotníkov	4	–	–	1	5
Únia obchodných cest. a zástup.	1	–	–	–	1
Zväz bank. a sporit. úradníkov	2	2	1	–	5
Ústred. Zväz host. pom. Ganymed	–	1	–	–	1
Priemyselný zväz text. robot.	10	5	–	–	15
Priemyselný zväz luč. chem. rob.	18	–	–	–	18
Odborová jednota repub. zamest.	75	1	20	3	99
Odbor. združ. Čsl. kovospracov.	1	–	1	–	2
Jednota všeob. zdr. súkr. úrad.	3	1	2	1	7
Slov. kresť. soc. odb. združenie	129	28	24	46	227
Všeodb. združ. kresť. rob. a zam.	83	5	30	32	150
Národné združ. odbor. organiz.	16	5	1	–	22
Allgemeiner Angest. Verband	–	1	–	–	1
Internac. Mettalarb. Verband	1	–	–	–	1
Deutsche Handels und Ind. Verband	1	–	–	–	1
Zväz slov. železničiarov	–	–	2	–	2
Spolu	501	68	242	256	1067

Štátna stravovacia akcia, produktívna starostlivosť o nezamestnaných a verejné investičné stavby

Zväčša jedinou formou pomoci pre zvyšné dve tretiny osôb bez práce a obmedzene pracujúcich, ktorí nemali nárok na podporu v nezamestnanosti, bola tzv. *štátna stravovacia akcia* (súčasť tzv. *núdzových akcií*) prostredníctvom

ktorej sa pridelovali poukážky na potraviny. Tieto poukážky boli známe aj pod pejoratívnym názvom „žobračenký“. Štátna stravovacia akcia sa začala využívať od 28. júla 1930. Spočiatku bola určená len pre 63 najviac postihnutých okresov. Neskôr od roku 1933 sa z nej stalo skutočne celoštátne systémové opatrenie. Finančne ju kryli prostriedky štátu, pridelované cez *ministerstvo sociální péče*, spravidla za spoluúčasti miest a obcí, prípadne s príspevkami dobrovoľných darcov. Poukážky boli pridelované nezamestnaným na týždennej báze. Tie sa dali použiť iba v tých obchodoch, ktoré boli do akcie zapojené. Oprávnená osoba si takto mohla vybrať iba základné potraviny: chlieb, múku, zemiaky, tuky, cukor a pod. (Obr. č. 1). V neskoršom období tento volúmen doplnilo aj mlieko ako súčasť tzv. *štátnej mliečnej akcie*. Systém pridelovania poukážok fungoval pomerne dobre, avšak vyskytli sa aj problémy. Tie zväčša súviseli s nedostatkom finančných zdrojov na pokrytie stravovacej akcie. V dôsledku toho sa nie vždy všetci nezamestnaní, resp. občania pracujúci len obmedzene, dostali k nárokovateľným potravinám. Situácia sa však líšila v závislosti na okrese.²⁹

Tab. č. 7: Prostriedky minuté na štátnu stravovaciu akciu v Kč celkovo v okrese Žilina (vrátane mesta Žilina) a v samotnom meste Žilina³⁰

Rok	Okres Žilina	Z toho mesto Žilina
1931	150 000 Kč	34 200 Kč
1932	435 000 Kč	128 200 Kč
1933	643 000 Kč	360 728 Kč
1934	1 088 000 Kč	534 084 Kč
1935	1 010 000 Kč	618 657 Kč
Spolu	3 326 000 Kč	1 675 869 Kč

Súhrnne sa v rámci *štátnej stravovacej akcie* v okrese Žilina v roku 1935 minul 1 010 000 Kč. Uvedený objem prostriedkov bol takmer 7-krát vyšší ako v roku 1931. Z toho len pre mesto Žilinu sa vyčlenilo 618 657 Kč (Tab. č. 7). Pomimo stála *štátna mliečna akcia*, v prípade ktorej sa deťom v roku 1935 prideliilo 51 065,5 litra mlieka v celkovej hodnote 66 011,41 Kč. Vzhľadom na nedostatok mlieka sa uvedené týkalo len mesta Žilina. Deti v ostatných mestách a obciach okresu boli o túto dávku ukrátené. Podobne tomu bolo aj v prípade cukru. Naopak poukážky na chlieb boli k dispozícii v celom okrese s výnimkou mesta Žilina. Dohromady sa takto v roku 1935 roz distribuovalo 153 937 kusov chleba; 101 137 dávok mlieka; 120 ton zemiakov; 1,75 tony kávy; 1,98 tony cukru; 8,58 tony krúпов a 20,9 tony

²⁹ RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrátená tvár meziválečné prosperity. Nezamestnanost v Československu v letech 1918 – 1938*. Praha : Karolinum, 2008, s. 234-235.

³⁰ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná zpráva za rok 1935, 5. máj 1936.

múky.³¹

Obr. č. 1: *Poukážka na chlieb prideloňaná v rámci tzv. štátnej stravovacej akcie*³²

Okrem potravín štát poskytoval aj dôležité komodity ako uhlie. V rámci štátnej

uholnej akcie však okres Žilina v roku 1935 neobdržal žiaden prídél. Zároveň celý proces vykonávania a administrácie štátnych akcií predstavoval pomerne veľkú byrokratickú záťaž. Uvedené je zachytené vo výročnej správe *Obvodnej verejnej sprostredkovateľne práce v Žiline*: „Celú agendu štátnej stravovacej a ostatných núdzových akcií prevádzajú zamestnanci OVS [obvodnej verejnej sprostredkovateľne práce] od určenia prídělu až po vyúčtovanie a táto agenda predstavuje veľmi značnú prácu, pre komplikovanosť predpisov počínajúc každomesačnými súpismi uchádzačov, prejednávani v komisiách, vydávania straveniek týždenne s veľkou spústou písomných prác a konečne príprava vyúčtovania s obchodníkmi ako i vyúčtovanie s okresným úradom. Zvláštna komisia pre štátnu stravovaciu akciu, má vždy nedostatočnú prezenciu, čím je práca nesmierne sťažovaná.“³³

Popri starostlivosti o ľudí bez práce a obmedzene pracujúcich sa štát snažil zmierniť nezamestnanosť tzv. *produktívnou starostlivosťou o nezamestnaných*. Právne

³¹ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná zpráva za rok 1935, 5. máj 1936.

³² LUKÁČOVÁ, Katarína. Medzivojnové Československo zvädzalo neľahký boj s nezamestnanosťou. In: *History Lab*, 2022. Dostupné online: <<https://historylab.sk/medzi-vojnami/medzivojnovce-ceskoslovensko-zvadzalo-nelahky-boj-s-nezamestnanostou/>> [2022-06-11]

³³ Tamže.

ju upravovalo vládne nariadenie č. 79/1930 Sb. ř. a n.³⁴ Prakticky sa realizovala prostredníctvom tzv. *núdzových prác* – išlo v podstate o verejnoprospešné práce ako napríklad výstavba a oprava ciest v okrese a pod. *Núdzové práce* pritom boli iba jednou časťou programu štátnej investičnej politiky, resp. aktívnej politiky zvyšovania zamestnanosti. Produktívna *starostlivosť o nezamestnaných* spadala do kompetencie *ministerstva sociálnej péče*. Štátny príspevok na mzdu pre jednu osobu, zapojenú do *núdzových prác*, činil denne maximálne 10 Kč. Podrobnejšie sa výhodami a nevýhodami *produktívnej starostlivosti o nezamestnaných* zaoberá Jakub Rákosník vo svojej publikácii s názvom *Odvrátená tvár medziválečné prosperity...*³⁵

V rámci okresu Žilina sa v roku 1935 vykonalo 32 *núdzových prác* (napr. regulácia Kysuce, Krasňanky, Belskeho potoka a pod.), do ktorých sa zapojilo celkovo 1462 osôb. Celkový príspevok *ministerstva sociálnej péče* na mzdy činil 855 200 Kč. Z uvedeného sa 7 *núdzových prác* uskutočnilo len v meste Žilina, kde príspevok na mzdy pre 430 osôb predstavoval 312 800 Kč (Tab. č. 8).³⁶ Napriek pomerne pozitívnym ohlasom treba zdôrazniť, že išlo len o dočasné riešenie. Po dokončení projektu sa osoby na ňom aktívne činné zväčša opäť zaradili medzi nezamestnaných. Navyše štát prispieval zväčša iba na časť mzdy osôb zapojených do *núdzových prác*. Ostatné náklady spojené s realizáciou konkrétneho verejnoprospešného projektu si hradil stavebník – okres, obec, podnikateľský subjekt a pod.³⁷ Stávalo sa napríklad, že hoci boli z ministerstva dostupné prostriedky na mzdy, tak „samospráva“ o ne nepožiadala, keďže nemala dostatok vlastných financií na realizáciu potrebných *núdzových prác*. Uvedené vystihuje úryvok z výročnej správy *Obvodnej verejnej sprostredkovateľne práce v Žiline*: „Prevádzanie *núdzových prác* je batené tým, že obce nemajú vôbec finančných prostriedkov, aby mohli na prevádzanie *núdzových prác* zákonný príspevok na mzdy poskytovať, nehovoriac už ani o tom, že prostriedky na nástroje a materiál proste nemajú. Naproti tomu prevádzanie *núdzových prác* i pokiaľ sa týka materiálu, nástrojov i miezd výlučne za priznaný príspevok MSP [ministerstva sociálnej péče] je nemožné a absurdné...“ Ďalej sa v správe uvádza, že by bolo žiadúce zvýšiť príspevok ministerstva na úroveň miestnej mzdy.³⁸

³⁴ LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ČAKLOVÁ, Jana. Nezamestnanosť a pokusy..., s. 242.

³⁵ RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrátená tvár...*, s. 250-254.

³⁶ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná správa za rok 1935, 5. máj 1936.

³⁷ RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvrátená tvár...*, s. 250-251.

³⁸ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná správa za rok 1935, 5. máj 1936.

Tab. č. 8: *Núdzové práce v okrese Žilina v roku 1935*³⁹

Notariát	Príspevok MSP* na mzdy v Kč	Počet osôb zapojených do núdzových prác	Počet vykonaných núdzových prác
Žilina (mesto)	312 800	430	7
Bánová	20 000	20	1
Budatín	174 900	190	2
Rosina	32 400	82	2
Rajec	102 400	230	6
Varín	6 000	20	1
Belá	61 600	225	6
Terchová	–	–	–
Divina	–	–	–
Lietavská Lúčka	104 600	103	4
Rajecké Teplice	10 000	31	1
Ďurčina	30 500	131	2
Fačkov	–	–	–
Čičmany	–	–	–
Spolu	855 200	1 462	32

* ministerstva sociálnej péče

Okrem aktívnej účasti na *núdzových prácach* sa mohli nezamestnaní angažovať aj na *verejných investičných prácach* na Považí. V roku 1935 sa dokončovala hydrocentrála na Váhu.⁴⁰ Veľký počet robotníkov potrebovala Dubnica nad Váhom. Budovala sa železnica Púchov – Lideč a druhá koľaj trate Žilina – Vrútky. Pokračovalo sa v regulácii rieky Váh. Prebiehali rôzne cestné práce, ako aj výstavba mostu v Považskej Bystrici, kde bol navyše mimoriadne silný stavebný ruch. Na uvedených projektoch našlo prácu viac ako 10 000 robotníkov. Podľa dohôd malo prebiehať umiestňovanie pracovníkov výhradne prostredníctvom *verejných sprostredkovateľní práce* predmetného okresu. Problém bol v tom, že uvedené sa dialo len výnimočne. V oficiálnej správe *Obvodnej verejnej sprostredkovateľne práce v Žiline* sa doslova píše o rozbujnenom protekcionizme a obchádzaní *verejných sprostredkovateľní práce* pri umiestňovaní pracovníkov na *verejné investičné stavby*. Uprednostnení mali byť najmä nezamestnaní, ktorí boli v zlej sociálnej situácii. V skutočnosti však získavali prácu

³⁹ Tamže.

⁴⁰ Tamže. Uvedená hydrocentrála bola súčasťou realizovaných plánov na urýchlené vybudovanie kaskády vodných diel na rieke Váh. Tie mali poslúžiť ako energetická báza zbrojárstva a celkovej industrializácie Považia spolu s okolitými regiónmi. Pozri HALLON, Eudovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, s. 151.

najmä tí, ktorých situácia nebola natoľko ťaživá.⁴¹

Popri rôznych akciách, *núdzových prácach* a pod. sa pomáhalo osobám bez práce aj ďalšími spôsobmi. Napríklad *okresný liečebný komitét pre dobrovoľnú liečebnú starostlivosť* poskytol v roku 1935 v okrese Žilina „1878 *poukážok k lekárom a 1996 receptov na bezplatné vydanie predpísaných liekov*“. Lekársku starostlivosť poskytovali lekári pôsobiaci v okrese a byrokraciu s tým súvisiacu vybavovali pracovníci *obvodnej verejnej sprostredkovateľne práce*. Pozitívne možno hodnotiť aj zriadenie útulku pre nezamestnaný dorast *ministerstvom sociálnej péče* v zimnom období 1935/1936 v Žiline. Na chod útulku prispeli počas 4 zimných mesiacov aj okresný výbor a mesto Žilina sumou 1500 Kč na mesiac. Prevádzkové náklady pri priemernom počte 40 chovancov z celého okresu predstavovali až 8000 Kč na mesiac. Stravovanie zabezpečovala mestská sociálna kuchyňa. Zároveň mesto Žilina poskytovalo možnosť bezplatného prenocovania cezpoľným. Výsledky útulku boli dobovo hodnotené ako veľmi uspokojivé, keďže „*značná časť chovancov bola poumiestňovaná ako učni*“. Žiaľ, uvedená formulácia neupresňuje počty umiestnených chovancov.⁴²

Záver

Po roku 1933 bol najhlbší krízový pokles už síce prekonaný, ale ekonomika Československej republiky sa ocitla v zdĺhavej fáze depresie. Práve pre depresiu bolo typické kolísanie makroekonomických veličín. Rozdiely boli markantné aj pri pohľade na jednotlivé krajiny štátu. Do konca roku 1935 sa okrem celkového poklesu nezamestnanosti v Československu zvýšil aj objem priemyselnej produkcie. Treba podotknúť, že pozitívny vývoj sa týkal najmä českých krajín. Naopak, v prípade Slovenska došlo oproti roku 1933 dokonca k vzostupu celkového počtu neumiestnených uchádzačov o prácu, pričom priemerná výroba zaznamenala v priemere len minimálny nárast. V súlade s uvedeným došlo medzi rokmi 1934 až 1935 k vzostupu nezamestnanosti v sledovanom okrese Žilina až o jednu tretinu. Tento nárast bol výrazne vyšší než celoštátny a celoslovenský priemer. Obdobie krízy a depresie sa negatívne prejavilo aj v iných sociálno-ekonomických aspektoch – napr. došlo k výraznému poklesu nominálnej i reálnej mzdy. Priemerná hrubá denná mzda robotníka v okrese Žilina v období rokov 1930 až 1935 klesla až takmer o štvrtinu, čo predstavovalo väčší prepád ako celoštátny priemer. Rovnako horšia situácia bola aj v prípade počtu nezamestnaných osôb podporovaných podľa tzv. *gentského systému*. Zlú sociálno-ekonomickú situáciu v okrese Žilina sa snažil štát riešiť cez *ministerstvo sociálnej péče* a *tamojšiu verejnú sprostredkovateľňu práce* prostredníctvom *štátnej stravovacej akcie, produktívnej starostlivosti o nezamestnaných* (napr. formou núdzových prác), *verejných investičných prác a pod.* Uvedené opatrenia

⁴¹ NAP, f. MSP, šk. 2844, bez inv. č., č. j. 4113, E4113 Žilina, V. výročná zpráva za rok 1935, 5. máj 1936.

⁴² Tamže.

boli často nedostatočné, keďže narážali na deficit finančných prostriedkov, slabú kooperáciu medzi štátom a okresmi, prílišnú byrokratickú záťaž, častú neadresnosť či dokonca netransparentnosť. Situácia v okrese, ako aj jej možné riešenie je zachytené v správe *Obvodnej verejnej sprostredkovateľne práce v Žiline*. „Sociálne podpory z roka na rok vzrastajú, avšak nestačia ani zďaleka zabezpečiť výživu nezamestnaným a ich rodinám. Je veľmi s úrno treba zmeniť systém podporovania za prácu. Len práca môže zabrániť demoralizácii. Len práca, verejné investičné podnikanie môže podstatne zmierniť následky krízy a spraviť skutočný prelom k lepšiemu!“⁴³

Zoznam prameňov a literatúry (Sources)

Archívne pramene

Národní archiv v Prahe

- f. Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností

- f. Ministerstvo sociální péče

Slovenský národní archiv v Bratislave

- f. Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici

- f. Obchodná a priemyselná komora v Bratislave

Literatúra

HALLON, Eudovít. *Industrializácia Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1995, 211 s. ISBN 80-224-0410-1

LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ČAKLOVÁ, Jana. Nezamestnanosť a pokusy o jej riešenie v prvej a v druhej ČSR. Príspevok k histórii práva sociálneho zabezpečenia. In: BLAHO, Peter (ed.). *Acta Universitatis Tyrnaviensis – Iuridica VI*. Trnava : Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2009, s. 237-264. ISBN 978-80-8082-328-3

PRŮCHA, Václav et al. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992. 1. díl 1918 – 1945*. Brno : Nakladatelství Doplňek, 2004, 578 s. ISBN 80-7239-147-X

RÁKOSNÍK, Jakub. *Odvraćená tvář meziválečné prosperity. Nezaměstnanost v Československu v letech 1918 – 1938*. Praha : Karolinum, 2008, 461 s. ISBN 978-80-246-1429-8

Slovenský priemysel roku 1935. Turčiansky Sv. Martin : Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1936, 122 s.

Statistická ročenka republiky Československé 1936. Praha : Státní úřad statistický, 1936, 299 s.

Statistická ročenka republiky Československé 1938. Praha : Státní úřad statistický, 1938, 369 s.

⁴³ Tamže.

ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *100 rokov obyvateľstva Slovenska. Od vzniku Československa po súčasnosť*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 445 s. ISBN 978-80-89881-14-7

VANEK, Peter. Nezamestnanosť v Československej republike v rokoch 1929 až 1936 s dôrazom na chemický priemysel. In: *Populačné štúdie Slovenska 14*. Tišliar, Pavol (ed.). Trnava : Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj a Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií FF UCM Trnava, 2021, s. 53-66.

Internetové zdroje

LUKÁČOVÁ, Katarína. Medzivojnové Československo zvädzalo neľahký boj s nezamestnanosťou. In: *History Lab*, 2022. Dostupné online: <<https://historylab.sk/medzi-vojnyami/medzivojnovce-ceskoslovensko-zvadzalo-nelahky-boj-s-nezamestnanostou/>> [2022-06-11]

Anketa Živeny z roku 1947. Staré názory v novej realite?¹

Eva Škorvanková

Doc. Mgr. Eva Škorvanková, PhD.

Comenius University in Bratislava

Faculty of Arts

Department of General History

Slovakia

e-mail: eva.skorvankova@uniba.sk

&

University of Ss Cyril and Methodius in Trnava

Department of Historical Sciences and Central European Studies

e-mail: eva.skorvankova@ucm.sk

<https://orcid.org/0000-0002-3104-3893>

Populačné štúdie Slovenska 15:1:79-97

Živena's survey from 1947. Old views in a new reality?

The renewal of political and social life and the revival of women's emancipation in the period of so-called semi-democracy were already being carried out under the states and new elites' intense control and supervision, especially the communist elites. This surveillance and control did not escape the women's movement. After the war, the traditional women's association Živena also resumed its activities. In the new conditions, it attempted to define its role and goals to face the challenges of the changing political reality of 1945-1948. During this period, the leaders of Živena conducted an extensive survey to gauge opinions on the ideas of the new role of the Slovak woman in society. The results reflected the views and attitudes of women in the post-war years and thus reflected the opinions of women's emancipation in Slovakia.

Keywords: Živena, survey, women's emancipation, Czechoslovakia 1945-1948, Slovakia

V období po skončení druhej svetovej vojny došlo v Československu k obnoveniu politického a spoločenského života. V kontexte tzv. riadenej demokracie, alebo "ľudovej demokracie"² sa formálne deklarovala demokratická tradícia a oprášili hodnoty medzivojnového Československa. Štát ale realizoval intenzívnu kontrolu a dohľad nad politickým a spoločenským životom a verejným organizovaním.

Nálady a postoje jednotlivých sociálnych skupín, ako aj postoje politických elít sa v priebehu veľmi krátkeho obdobia medzi rokmi 1945-1948 menili.

¹ Príspevok je výsledkom riešenia grantovej úlohy APVV-20-0199 (2021 – 2025) *Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia*

² Bližšie RÁKOSNÍK, Jakub. *Sovětské sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanu v Československu 1945-1960*. Praha: Filozofická fakulta UK v Praze, 2010, s. 73-75.

Pôvodné nadšenie a eufória z nadobudnutej slobody a obnovenia republiky bolo demonštrované odhodlaním prekonať odlišné politické predstavy a očakávania. Veľmi rýchlo sa však od polovice roku 1946 a najmä v roku 1947 začalo zvyšovať napätie vo vnútri krajiny. Komunistická strana posilnená volebným úspechom v roku 1946 začala v spolupráci s odborovým hnutím akcelerovať spoločenské a politické zmeny smerom k získaniu monopolného postavenia v politickom živote krajiny.³

V období tzv. tretej republiky došlo aj k oživeniu ženskej emancipácie. Svoju činnosť obnovili tradičné ženské spolky, v politických stranách sa zakladali ženské odbory, v jednotlivých odborových organizáciách sa vytvárali sekcie pre prácu medzi ženami. Pre verejné angažovanie žien a prezentovanie ženských tém vo verejnom diskurze sa v kontexte “nového” politického, spoločenského a ekonomického usporiadania zdánlivo črtala priaznivejšia atmosféra, najmä pri porovnaní s predchádzajúcim obdobím vojnového slovenského štátu, ktorý vymedzil pre ženy ako priestor pre uplatnenie len rodinu a domácnosť. Zároveň ale nové elity realizovali dohľad nad ženským hnutím a iniciovali ich spájanie, aj kvôli efektívnejšej kontrole. Kým Demokratická strana presadzovala zásady dobrovoľnosti, demokracie a nezávislosti spolkov, komunistická strana presadzovala zlučovanie spolkov s rovnakými alebo príbuznými cieľmi do masových organizácií.⁴

Takémuto tlaku na fúzovanie so Slovenským zväzom žien bola v povojnovom období vystavená aj Živena., ktorá sa v maximálne možnej miere pokúšala oživiť svoju činnosť a oprášiť a preformulovať svoj tradičný program a bohatú paletu aktivít.

V povojnovom období sa verejne angažované ženy a političky sústredili najmä na témy sociálnej politiky (sociálneho programu štátu), konkrétne otázky starostlivosti o matku a dieťa, uplatnenie žien vo verejnom priestore (až za rámec definovaný obdobím medzivojnového Československa), nevyhnutnosť akceptovať domácu prácu a starostlivosť o dieťa ako spoločenskú a ekonomickú hodnotu a v neposlednom rade aj na diskusie o novej ústave, najmä v oblasti zrovnoprávnenia žien v rodine.⁵

³ Bližšie k názorom a postojom obyvateľstva v povojnovom období KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Praha: Akademie, 2007, s. 26-27, 94-112.

⁴ MANNOVÁ, Elena. Spolky v období sociálno-politických zmien na Slovensku 1938-1951. In: STENA, Ján (ed.). *Občianska spoločnosť, problémy a perspektívy v ČSFR*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 1991, s. 21-30.

⁵ Bližšie UHROVÁ, Eva. Národní fronta žen a Rada československých žen - dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. In: KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal. *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu III*. Praha: Dokořán, ÚSD, 2005, s. 88 (88-112).

Stará Živena v novej republike

V posledných mesiacoch vojny bola činnosť Živeny výrazne obmedzená, okrem iného aj prítomnosťou nemeckých vojakov v samotnom Martine, ktorí obsadili aj kanceláriu ústredia spolku. Predstaviateľky Živeny sa už v apríli rozhodli rýchlo obnoviť spolkovú činnosť, napriek veľkým obavám, či v obnovenej republike nebudú spochybňované aktivity a činnosť v období vojnovej Slovenskej republiky. Predsedníctvo preto rezignovalo na svoje funkcie na schôdzi výboru 30. apríla 1945 a dočasnou správou spolku bola poverená redaktorka Zora Jesenská.⁶ Predstaviateľky spolku sa usilovali vyvrátiť všetky kritické poznámky na adresu Živeny, naopak argumentovali, že aktivity a činnosť Živeny bola v období vojnovej Slovenskej republiky limitovaná, kontrolovaná a obmedzovaná (obmedzením a zastavením subvencií, podriadením Ženskému odboru HSEŠ, ktorý prevzal kontrolu nad sociálnou prácou). Existencia spolku bola potvrdená Nariadením Slovenskej národnej rady č. 51/1945 z 25. mája 1945 Zb. zákonov, ktorou sa povolila existencia spolkov, uvedených v špeciálnom zozname. Poverenie školstva a osvetu povolilo obnovenie činnosti spolku, ktorý vždy verne plnil svoju národnú a kultúrnu úlohu s dovtedajším predsedníctvom. V tejto súvislosti bolo na valnom zhromaždení spolku konštatované, že „*jadro spolku ostalo nekompromitované, čisté a zachované jeho poslaniu a tradícii, preslávenej v živote slovenského národa.*“⁷ Napriek takýmto deklaráciám a vyhláseniam bola Živena a jej predstaviateľky naďalej obviňované zo spolupráce s ľudáckym režimom. Prvé valné zhromaždenie Živeny po skončení druhej svetovej vojny sa uskutočnilo v dňoch 22.-23. septembra 1945 v Martine pod vedením Oľgy Ruppeldtovej-Šimkovej. Svojej funkcie sa pre vysoký vek vzdala dlhoročná predsedníčka spolku Anna Halašová-Mudroňová, ktorá bola zvolená za čestnú predsedníčku. Novou predsedníčkou spolku sa stala Mária Pietrová, podpredsedníčkami Zora Jesenská, Želmíra Duchajová, Mária Rázusová-Martáková, Oľga Ruppeldtová-Šimková, Anna Janšáková a Viera Markovičová-Záturrecká.⁸ Stanovy spolku boli predložené na schválenie v nezmenenej podobe. Valné zhromaždenie prijalo nový, veľmi komplexný a detailne prepracovaný program spolku, ktorý sa zameral na sociálnu, ľudovýchovnú a kultúrnu prácu.⁹ Pri formulovaní programu a foriem jeho naplňania zotrval spolok na svojich tradičných názoroch a postojoch, ktoré boli predtým formulované, aj keď menej precízne a menej podrobne, v predchádzajúcich programoch. Živena naďalej vo svojom programe trvala na apolitickosti a zdôrazňovala najmä morálne kritéria a

⁶ TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, Jarmila. *Živena - spolok slovenských žien*. Bratislava : EPOCHA, 1969, s. 171.

⁷ Tajomnícka správa pre valné zhromaždenie roku 1945. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 4-6, s. 121-125.

⁸ ĎURIŠKA, Zdenko. Funkcionárky Živeny. In: SEDLÁKOVÁ, Viera (ed.). *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Martin: Živena, spolok slovenských žien, 1995, s. 57-69.

⁹ Program Živeny, spolku slovenských žien. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 4-6, s. 128-130.

hodnoty.¹⁰

Obnovenie demokratických pomerov umožnilo zintenzívnenie aktivít ústredia aj jednotlivých odborov Živeny. Činnosť spolku v rokoch 1945-1948 sa realizovala v štyroch oblastiach - kultúrna, sociálna (finančná a materiálna podpora pre deti, mládež, rôzne zaopatrovacie inštitúcie, novorodencov, chudobné matky, ošacovacie akcie, rôzne zbierky šatstva, obuvi a potravín), všeobecná (výlety, kladenie vencov, organizovanie zbierkovej činnosti - pre potreby výstav a propagačných akcií) a spolková (organizačná). Miestne odbory organizovali kurzy varenia, šitia, prvej pomoci, koncerty, výstavy a rôzne prednášky (napr. o Československom zjazde žien v Prahe, dvojročnom budovateľskom pláne) realizovali rôzne verejné zbierky („*Pomáhajme v boji proti TBC*“, „*Slovenské ženy juhoslovanským deťom*“, „*V prospech hladujúcich detí spriateleneho rumunského národa*“). Jednotlivé miestne odbory sa pokúšali obnoviť, resp. začať činnosť tzv. gazdinských škôl.¹¹

Na valnom zhromaždení Živeny v dňoch 15. a 16. júna 1946 v Ružomberku boli na návrh ústredia vytvorené jednotlivé ústredné komisie: Ústredná organizačno-propagačná komisia, Ústredná sociálno-zdravotná komisia a Ústredná kultúrna komisia so sídlom v Bratislave, aby podporili a uľahčili činnosť ústredia Živeny v Martine. Organizačno-propagačná komisia mala za cieľ podporiť zakladanie miestnych odborov Živeny a získavať nové členky. V rámci ďalších aktivít potom komisia pripravovala vydanie brožúrky o Živene a organizovala anketu Živeny a zabezpečovala pravidelné rokovania so Zväzom slovenských žien.¹² Popri jednotlivých miestnych odboroch Živeny vznikali ľudovýchovné komisie, ktoré organizovali osvetovú, vzdelávaciu činnosť, prednášky, besedy, osvetové kurzy.¹³

Čo chceme. Samostatný spolok alebo fúzia?

Najväčšou výzvou pre ďalšie fungovanie spolku bolo hľadanie spôsobu „spoluzitia“ s novovytvoreným Zväzom slovenských žien, ktorý chcela komunistická strana premeniť na masovú ženskú organizáciu, do ktorej by sa postupne včlenili ostatné ženské spolky a organizácie. Zväz slovenských žien sa formoval od mája 1945 a definitívne sa konštituoval 12. júna 1945 ako apolitický spolok, ktorého však základným cieľom bola politická výchova žien.¹⁴ Vo vedení zväzu sa spojili rôzne prúdy ženského hnutia, predsedníčkou sa stala Hana Gregorová, podpredsedníčkami Františka Hrušovská, Anna Jesenská a Oľga Šándorová.

Vzájomné vzťahy medzi oboma spolkami sa definovali až do februárového

¹⁰ TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, *Živena*, s. 181.

¹¹ MVSР - Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond Živena, kr. 94, inv. č. 342.

¹² DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela. *Živena v politických režimoch 19. a 20. storočia*. In: KO-DAJOVÁ, Daniela a kol. *Živena: 150 rokov spolku slovenských žien*. Bratislava: Slovart, 2019, s. 165.

¹³ Ústredná ľudovýchovná komisia Živeny v Brezne n./Hronom. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 346-349.

¹⁴ MANNOVÁ, *Spolky*, s. 27.

prevratu v roku 1948. Spočiatku predstaviťky Živeny veľmi opatrne komunikovali s predstaviteľkami zväzu, obávajúca sa o ďalšiu existenciu spolku. Veľmi dobre si uvedomovali komplikácie pri spájaní „starého tradičného národného spolku s celkom mladým, vyvretým z revolúcie“, okrem toho spolku, ktorý oslovoval najmä inteligenciu a menej ženy robotníčky a roľníčky.¹⁵ Preto ponúkli spoluprácu, avšak zároveň sa ústredie pokúšalo zistiť názory jednotlivých odborov na predpokladanú fúziu alebo eventuálnu spoluprácu medzi spolkami.

Dňa 25. júla 1945 navštívila Živenu tajomníčka Zväzu slovenských žien, Elena Hroboňová. Na tomto stretnutí potom informovala v mene zväzu zástupkyne Živeny o troch alternatívach “kooperácie” medzi existujúcimi ženskými organizáciami - splnutie oboch spolkov, kolektívne členstvo Živeny v rámci zväzu, ktorý podľa svojho programu mal združovať všetky ženské spolky na Slovensku (či už na princípe rovný s rovným, alebo zväz ako nadriadená inštitúcia), spolupráca oboch spolkov. Predstaviťky Živeny pripúšťali prvú alternatívu vtedy, ak by po fúzii spoločný spolok niesol názov “Živena, zväz slovenských žien”. Zachovanie názvu Živena bola jednou z kľúčových podmienok eventuálnej fúzie. Druhou podmienkou bola apolitickosť spolku. V prípade kolektívneho členstva pripúšťali len možnosť spojenia na princípe rovného s rovným. Spoluprácu oboch spolkov však živeniarky privítali kladne. V tejto súvislosti navrhli akési rozdelenie kompetencií. Sociálna práca mala prejsť do agendy zväzu, Živena si mala ponechať kultúrnu a ľudovýchovnú prácu. Podobne sa mali špecializovať aj časopisy, Živena so svojim literárnym a umeleckým rozmerom sa mala orientovať na ženy z radov inteligencie zároveň zväz mal vydávať časopis pre širšie vrstvy bežných žien.¹⁶ Rokovania a vzájomné stretnutia medzi predstaviteľkami Živeny a Zväzu slovenských žien pokračovali. V tejto súvislosti je dôležité upozorniť na predstavy živeniarok o budúcej spoločnej spolkovej práci. K tradičnému programu kultúrnej, ľudovýchovej a sociálnej činnosti mala pribudnúť aj činnosť na poli výchovy k záujmu o verejné dianie. Tým mali na mysli aktivity v oblasti vedenia žien k politickému angažovaniu sa a rozhl'adu. Pritom ale zásadne a nekompromisne odmietali politizáciu spolku. Spolok mal podporovať vzdelávanie žien a ich verejné angažovanie, zároveň ale odmietali, že význam a hodnotu má len práca vykonávaná na verejnosti.¹⁷ Rodina bola podľa ich názoru „prirodzená bunka“ a tvorí rodinu a domov je pre ženy prirodzené a vrodené. Masové zamestnávajúce mimo rodinu a domácnosť vnímali len ako prechodný, dočasný stav, ktorý vyplýval zo zložitej povojnovej situácie.

¹⁵ JESENSKÁ, Zora. Čo chceme. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 7-9, s. 131-135.

¹⁶ Spolkové správy: Návšteva pani Eleny Hroboňovej, tajomníčky Sväzu slovenských žien, v ústredí Živeny, S.S.Ž. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 1-3, s. 57-59. Spolkové správy: Tajomníčka zpráva pre Valné zhromaždenie roku 1945. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 4-6, s. 123.

¹⁷ JESENSKÁ, Zora. Čo chceme. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 7-9, s. 131-135.

Dňa 21. septembra 1945 sa uskutočnili ďalšie informatívne rokovania medzi oboma spolkami, o ktorých následne rokovalo ústredie Živeny 22. septembra 1945. Väčšina odborov bola proti spojeniu, odvolávali sa najmä na odlišný charakter oboch spolkov, keďže Živena bola tradične apolitická, pričom ZSŽ naopak mal charakter politického spolku. Živeniarky odmietali kritiku, že spolok neoslovoval ženy na vidieku či robotníčky.¹⁸ V rámci rokovania valného zhromaždenia spolku 24. septembra 1945 sa opätovne diskutovalo o programe nového „spojeného“ spolku. Živeniarky sa ohradzovali proti obvineniam, že spolok bol poznačeným kolaboráciou s režimom slovenského štátu. Zbierali dokonca svedectvá a spomienky živeniarok z účasti v Slovenskom národnom povstaní.¹⁹ Predstaviiteľky zväzu v rámci rokovaní zdôrazňovali, že robotnícke ženy požadovali založenie nového ženského spolku, pretože Živenu považovali za „panský spolok“. Predstaviiteľky ZSŽ však uznali kultúrnu a národnú prácu Živeny a akceptovali, aby po splnutí spolok niesol názov Živena. Jeho hlavnou úlohou malo byť väčšie zapojenie robotníckych žien.²⁰ Živeniarky naďalej trvali v prípade fúzie na nepolitickosti a národnom charaktere spojeného spolku a na názve Živena, zväz slovenských žien, ktorý by mal naďalej centrum v Martine.

Kľúčové rokovania prebehli 17. novembra 1945 a veľmi dobre odrážali rozdiely v názoroch na ďalšie smerovanie ženského spolku, organizovania a emancipácie. Predsedníčka Zväzu slovenských žien Hana Gregorová zdôraznila potrebu politickej práce: *“Nesmieme sa báť politiky, ona korení v živote národa a celý život má politický výraz.”*²¹ Naopak predsedníčka Živeny Mária Pietrová vyzdvihovala úlohy ženy v rodinnom kruhu: *“Ženy, nie svetáčky, ale ženy od rodinných kozubov sú zárukou budúcnosti bez rozdielu.”*²² Predstaviiteľky ZSŽ naďalej prezentovali kritické názory na adresu Živeny a jej fungovania. Magda Husáková podotkla na adresu Živeny, že je organizáciou privilegovaných rodín a nie všeobecným spolkom slovenských žien.²³

V rámci rokovaní sa podarilo dosiahnuť predbežnú dohodu, ktorá vo všetkých štyroch bodoch akceptovala podmienky na fúzovanie spolkov. Nový spolok mal naďalej niesť názov Živena, zväz slovenských žien, zachovávať jej program, národný charakter (vedenie spolku v ústredí aj v odboroch malo byť v rukách národne uvedomelých žien), apolitickosť (v zmysle stránickej príslušnosti), sídlo ústredia spolku malo byť naďalej v Martine. V Bratislave sa mal zriadiť pracovný sekretariát.

¹⁸ TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, *Živena*, s. 172-173.

¹⁹ HOLÉCZY, Elena. Hrdinské ženy povstalecké. In: *Živena*, 1946, roč. 36, č. 11-12, s. 293-295.

²⁰ TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, *Živena*, s. 181.

²¹ Spolkové správy: Zápisnica napísaná dňa 17. novembra 1945 v Bratislave na rokovaní komisií Živeny a Sväzu slovenských žien, ktoré boli poverené rokovať o podmienkach spojenia oboch spolkov. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 7-9, s. 189-194.

²² Tamtiež.

²³ Tamtiež.

Napriek korektným rokovania, rozpory medzi predstaviteľkami oboch spolkov pretrvávali. Živene prekážalo najmä napojenie ZSŽ na politické strany, najmä na komunistickú, najmä ak funkcionárky zväzu boli aj poslankyňami dočasného Národného zhromaždenia a zväz vznikol ako súčasť Národného frontu.

Stanovisko ústredia a väčšiny živeniarok pragmaticky zosumarizovala Zora Jesenská v článku *Čo chceme*, v ktorom kladne zhodnotila spojenie národnej tradície s novým prúdom. Pripustila, že Živene sa nepodarilo zorganizovať široké vrstvy ľudu a bola platformou pre organizovanie inteligencie: *“Ale dnes sa blášia o právo spravovať spoločnosť široké vrstvy ľudu, najmä robotnícke masy”*. Preto aj Živena bola ochotná prijať *“zdôraznenejšiu výchovu ženy k záujmu o verejné diania”*, ako ju prezentuje program Zväzu slovenských žien.²⁴ Aj obežníky Zväzu slovenských žien informovali o predbežnej dohode o spojení so spolkom Živena aj o podmienkach tejto fúzie. Napriek tomu, že nová organizácia mala byť nepolitická, zdôrazňovali potrebu oboznamovať ženy s politickým dianím doma aj v zahraničí, aby mohli participovať na budovaní ľudovo-demokratického režimu a jeho výdobytkami v zmysle vládneho programu Národného frontu Čechov a Slovákov. Programom zväzu malo byť aktívne zapojenie slovenských žien do verejného života.²⁵ V januári 1946 na rokovaní komisií sa otvoril problém sídla spolku, pri otázke rozdelenia kompetencií medzi ústredie v Martine a sekretariát v Bratislave. Živena odmietala akceptovať, že by ústredie v Martine malo len formálne kompetencie. Aby sa prekonali tieto rozpory, navrhla komisia Živeny rozdelenie kompetencií tak, že práca kultúrna a ľudovýchovná by sa organizovala z Martina a práca organizačná a sociálna z Bratislavy. Ústredný výbor sa však s týmto návrhom nestotožnil a rokovania sa tak zastavili.²⁶

Rokovania o fúzii sa preťahovali a v podstate pokračovali až do februára 1948. Fakticky sa však oba spolky nezlúčili a fungovali naďalej samostatne. Živena vystupovala samostatne na domácej aj zahraničnej scéne (členstvo v Rade československých žien, v Medzinárodnej federácii demokratických žien, účasť na kongrese Žena a mier v Paríži, na Slovanskom zjazde žien v Belehrade a na medzinárodnej konferencii žien v USA). Zintenzívnila sa aj komunikácia a spolupráca s pobočkou Živeny v USA a Maticou slovenskou v Petrovci (Juhoslávia).

Veľmi rýchlo sa rozprúdila intenzívna spolupráca medzi Živenou a Zväzom slovenských žien pri realizovaní niektorých aktivít (pomoc pre okresy východného Slovenska). Názory Živeny a Zväzu slovenských žien sa zblížili v otázke účasti Sloveniek na Zjazde československých žien, kde slovenské delegátky nemali

²⁴ JESENSKÁ, Zora. *Čo chceme*. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 7-9, s. 131 (131-135).

²⁵ TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, *Živena*, s. 194-195.

²⁶ Valné zhromaždenie Živeny, S.S.Ž. v Ružomberku v dňoch 15. a 16. júna 1946. In: *Živena*, 1946, roč. 36, č. 6-7, s. 161-168.

možnosť predniesť svoje referáty a ostro sa ohradili voči prístupu českých delegátok voči slovenským spolkom a účastníckam.²⁷

Koncom roku 1945 došlo k oživeniu činnosti mnohých miestnych odborov Živeny. Niektoré však naopak vo svojej činnosti z neistoty a kvôli negatívnym očakávaniam stagnovali. Záujmom ústredia a vedenia spolku bolo rozprúdiť čulú spolkovú aktivitu. V roku 1947 sa mala rozšíriť sieť miestnych odborov Živeny a ustanoviť dôverníčky v každej dedine, aby sa rozšírila členská základňa spolku, ale zároveň aby sa práve široké vrstvy bežných žien aktívne podieľali na práci spolku.²⁸

Rozširovanie členskej základne aj prezentovanie činnosti a aktivít Živeny mala koordinovať a riadiť Ústredná organizačno-propagačná komisia, ktorá začala pracovať v novembri 1946 v Bratislave. Vytvorenie špecializovaných komisií (organizačno-propagačnej, kultúrnej, sociálnej a ľudovýchovnej) navrhla Elena Holéczy. Ich úlohou bolo podporiť činnosť a aktivity ústredia v Martine. V roku 1947 poveril ústredný výbor Annu Jesenskú, Hanu Joskovú, Elenu Holéczy, Asu Petrovičovú, Elenu Krnovú a Oľgu Petrovičovú z Bratislavy, aby v prípade naliehavých okolností s výhradou dodatočného schválenia zastupovali Ústredie Živeny.²⁹

Napriek deklarovanej apolitickosti, Živena sa zapojila do návrhov na usporiadanie pomerov v rámci republiky a realizovanie česko-slovenských vzťahov. Vo svojom memorande, prijatom na valnom zhromaždení Živeny v roku 1947 trvali na aplikovaní „košickej dohody“, najmä v otázke vzťahu Čechov a Slovákov. Zároveň navrhovali vytvorenie Rady slovenských žien a paralelne Rady českých žien, následne by sa na základe vzťahu rovný s rovným vytvoril koordinačný výbor Rady československých žien.³⁰ Organizačná forma, stanovy aj rokovací poriadok mali byť navrhnuté tak, aby neboli priestorom pre konfrontáciu jednotlivých politických strán. Tento návrh však neprešiel.

Po februári 1948 sa Živena musela postaviť výzve na vytvorenie jednotnej ženskej organizácie a závažnej kritike na adresu spolku. Na schôdzke delegátok 14. mája 1948 v Martine bol zvolený Akčný výbor spolku na čele so Zorou Jesenskou, ktorý následne rokovoval so Zväzom slovenských žien o vytvorení jednotnej organizácie, rokovania boli po dvoch mesiacoch ukončené dohodou. Názov novej organizácie sa upravil na Živena – Zväz slovenských žien. Sídлом spolku sa mala stať Bratislava.³¹

²⁷ JESENSKÁ, Zora. Poznámky k účasti Sloveniek na Sjazde čl. žien v Prahe. In: *Živena*, 1946, roč. 36, č. 11-12, s. 236-244.

²⁸ Ústredná organizačno-propagačná komisia. Obežník I. (14. januára 1947). SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 341.

²⁹ KASSOVÁ, Mária. Zpráva ústrednej tajomníčky o činnosti Živeny, SSŽ za minulý rok. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 7,8,9, s. 262-266.

³⁰ TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, *Živena*, s. 203-204.

³¹ Zpráva ústrednej tajomníčky Živeny M. Kassovej, prednesená na schôdzke delegátok dňa 14. mája 1948 v Turč. Sv. Martine. In: *Živena*, 1948, roč. 38, č. 3-5, s. 149-153.

Spoločným zasadnutím ústredných výborov oboch spolkov dňa 22. mája 1948 bola dohoda o zjednotení potvrdená.³²

Organizačno-propagačná komisia Živeny

Kvôli efektívnejšej organizačnej práci a zabezpečeniu propagačných aktivít vznikla na valnom zhromaždení spolku Živena 15. júna 1946 v Ružomberku Ústredná organizačno-propagačná komisia.³³ Jej úlohou tak bolo uľahčiť činnosť ústredia spolku v Martine. Na čele komisie bola Elena Holéczy, tajomníčkou Ada Rapošová. Členkami komisie boli Anna Jesenská, Božena Hanesová, Šára Alexy, Hela Krčméry, Viera Rázusová a dr. Nad'a Hradská.

Členky komisie sa pravidelne schádzali a diskutovali o dôležitej spolkovej agende a pripravovali podklady pre propagáciu činnosti Živeny. Prvé zasadnutie organizačno-propagačnej komisie sa uskutočnilo 23. novembra 1946 v miestnosti sekretariátu bratislavského odboru spolku na Kozej ulici. V rámci rozhovorov navrhla predsedníčka bratislavského odboru Živeny, aby sa Ústredie Živeny presunulo do Bratislavy, kde sú ústredné úrady, *“ináč, že Živena nebude môcť postupovať potrebným dnešným tempom a tak, nedajbože, môže sa stať, že tento zaslúžili spolok, s tak vzácnu tradíciou a vznešeným poslaním v prítomnosti a budúcnosti, že sa dostane na vedľajšiu koľaj. Všetky prítomné zdieľali názor pani predsedníčky.”*³⁴

Činnosť propagačno-organizačnej komisie bola oficiálne uvedená 17. júla 1946 rozhlasovým okienkom Živeny. Pôvodne deklarovaná polhodinka (Živenina polhodinka) sa realizovala každý druhý piatok o 11.15 hod.³⁵ Vysielanie však pravdepodobne trvalo len štvrt'hodinu (medzi 11.30-11:45). Tento termín v piatok pred poludním ale členkám Živeny nevyhovoval. Komisia a redakčná skupina preto požiadali vedenie rozhlasu o posunutie vysielania na iný termín. Od 21. júna 1947 sa vysielanie posunulo na sobotu 14:45-15:00 hod. (14:30-14:45).³⁶

Vysielanie Živeny viedla a organizovala predsedníčka organizačno-propagačnej komisie Elena Holéczy, ktorá sa postupom času (na základe zachovaných materiálov, uložených v Slovenskom národnom archíve vo fonde Živena) vypracovala na skúsenú rozhlasovú redaktorku. Vo februári 1947 sa z členiek komisie vytvoril redakčný krúžok na čele so skúsenou Elenou Holéczy. Členkami redakčného krúžku sa stali Hela Krčméry, Ada Rapošová a Viera Rázusová. Slovenský

³² Prejav, povedaný na spoločnom zasadnutí ústredných výborov Živeny a Sväzu slovenských žien, ktoré bolo 22. mája 1948 v Bratislave. In: *Živena*, 1948, roč. 38, č. 6-8, s. 216-220.

³³ Valné zhromaždenie Živeny, S.S.Ž. v Ružomberku v dňoch 15. a 16. júna 1946. In: *Živena*, 1946, roč. 36, č. 6-7, s. 161-168.

³⁴ Zápisnica z prvého zasadnutia organizačno-propagačnej komisie pri Ústredí Živeny. (23. novembra 1946). SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 340, s. 2-3.

³⁵ Živenina polhodinka v rozhlase. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 1-2, s. 64.

³⁶ KASSOVÁ, Mária. Zpráva ústrednej tajomníčky o činnosti Živeny, SSŽ za minulý rok. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 7,8,9, s. 262-266.

rozhlas to akceptoval. Od 1. apríla 1947 v rámci zmeny vysielacej štruktúry rozhlas prideliť pre Živenu (namiesto polhodinky štvrt'hodinu) vysielací čas opäť v predpoludňajších hodinách, vo štvrtok medzi 11:30-11:45. Proti tomu sa opätovne ozývali kritické hlasy žien. V takto definovanom časovom intervale totiž ženy nemohli sledovať rozhlasové vysielanie, pretože sa zaoberali domácimi prácami – varením obeda, upratovaním. Samotné ústredie spolku aj jednotlivé pobočky požadovali presunutie vysielania do popoludňajších hodín.³⁷ Od 22. júna 1947 bolo Živenino okienko presunuté na lepší vysielací čas, na sobotu medzi 14:45-15:00.³⁸ K 1. januáru 1948 sa pre veľkú zaneprázdnenosť Elena Holéczy zriekla vedenia rozhlasového vysielania a prevzali ho Hela Krčméry a Ada Rapošová.³⁹ Do činnosti a podpory redakcie sa naďalej zapájala.

Samotné živeniarky si uvedomovali, že rozhlas je najrýchlejším prostriedkom kultúrnej a sociálnej propagandy a predstavoval dôležité moderné médium, vhodné na propagáciu a organizačnú prácu.

V rámci vysielania boli prezentované správy o činnosti spolku, rôzne osvetové (z oblasti hygieny, zdravia, domácich prác) a vzdelávacie témy (z oblasti zdravotníctva, agronómie, živočíšnej výroby, politickej osvety, ako aj kultúrne a spoločenské informácie), medailóniky o významných ženách a osobnostiach slovenského národného hnutia. Elena Holéczy navrhla na zasadnutí organizačno-propagačnej komisie vypracovať memorandum, v ktorom by bola prezentovaná činnosť Živeny počas povstania. V tomto duchu potom redakcia pripravovala na august 1946 do vysielania tému Živena a Slovenské národné povstanie, kde chcela propagovať činnosť odborov Živeny aj samotných živeniarok počas povstania - pomoc vojakom, partizánom, raneným, potravinová pomoc, zdravotná starostlivosť atď., a tým aspoň čiastočne zastaviť útoky na Živenu, kvôli jej kolaborácii v období vojnovnej Slovenskej republiky (*Hrdinské ženy povstalecké*).⁴⁰ S invetivami a kritikou na adresu spolku a jeho vysielania sa redakcia potýkala aj neskôr. V máji 1947 bola Elena Holéczy upozornená na záznam na okraj vysielania Živeny: *“Súčasne Vás upozorňujeme na poznámku v inšpektorsom zázname na okraj vysielania Živeny dňa 22. mája 1947 ... Vysielanie Živeny nespĺňa vždy dostatočne svoje poslanie a veľarazy má človek dojem, ako by bolo určenie porcelánovým bábikám, kde okiadažu dymom tymiánu jedna druhú.*”⁴¹ Proti tomu sa Elena Holéczy ohradila. Redakcia okrem prednášok a správ o spolčkovej činnosti pre domáce poslucháčky pripravila v rámci zahraničného vysielania štyri

³⁷ Ústredná organizačno-propagačná komisia Živeny. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

³⁸ Ústredná organizačno-propagačná komisia Živeny. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

³⁹ SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 342.

⁴⁰ Ústredná organizačno-propagačná komisia. Obežník I. (14. januára 1947). SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 341.

⁴¹ Slovenský rozhlas 31. mája 1947 list Elene Holéczy. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

prednášky pre americkú pobočku Živeny a dve pre poslucháčky v Maďarsku.⁴²

Od počiatku sa činnosti organizačno-propagačnej komisie sústredila aj na prípravu na vydanie brožúry o činnosti a histórii Živeny, ktorá mala byť propagáciou spolku, predstavením spolkového života širokej verejnosti. Brožúra mala byť vhodne doplnená obrazovým materiálom. Zároveň mala obsahovať podklady a materiály, ktoré mali pomôcť a uľahčiť zakladanie ďalších miestnych odborov Živeny. Keďže Povereníctvo pre informácie odoprelo poskytnúť finančnú podporu na vydanie brožúry, organizačno-propagačná komisia navrhla požiadať odbory o príspevok na jej vydanie.⁴³ Vydanie tejto brožúry sa napriek snahám a podpore jednotlivých miestnych odborov už nepodarilo zrealizovať.

Dôležitou propagačnou akciou bola pripravovaná anketa o predstavách členiek spolku v otázkach budúceho uplatnenia žien v pracovnom procese, či v rodine a v domácnosti. Na zasadnutí komisie 20. decembra 1946 bola pripravená na schválenie výsledná podoba anketovej otázky: *“O aký druh postavenia ženy v národnom celku sa máme snažiť, aby tým netrpela rodina, muž a deti. 1. Či má Lena opustiť domácnosť, zveriť deti útlkom, stravovanie menzám a pod. 2. Alebo venovať sa rodinnému životu, vytvoriť teplý domov a popri tom venovať svoje schopnosti a nadanie verejnému životu.”*⁴⁴ Jej vyhlásenie v rozhlase a publikovanie v tlači (nie len spolkovvej) umožnilo redakcii zozbierať veľké množstvo názorov a stanovísk, ktoré potom publikovali aj na stránkach spolkového časopisu *Živena*. Výsledky tejto ankety ukazujú, ako sa (ne)menili názory a postoje slovenských žien v rokoch 1945-1948, v kontexte meniacej sa politickej a spoločenskej atmosféry, ktorej hlavní aktéri z komunistickej strany systematicky budovali svoje mocenské pozície a spoločenskú atmosféru, v ktorej sa postupne vytváral a formoval ideál nového socialistického človeka ako utopický konštrukt, ktorý bol v dobovom kontexte napĺňaný rôznym obsahom tak, aby sa javil ako ideál, symbol optimistickej budúcnosti a nasledovania hodný vzor.⁴⁵ Tento nový socialistický ideál prepojil „nové“ úlohy ženy, ktorá vykonávala aj tradičné mužské povolanie (žeriavnička, traktoristka, strojnička), s obvyklou úlohou matky a gazdinky, čím režim udržiaval kontinuitu rodového usporiadania.⁴⁶

„O aký druh postavenia ženy v národnom celku sa máme snažiť“

Pri rokovaní o fúzovaní spolku so Zväzom slovenských žien sa čoraz

⁴² Zpráva o činnosti ústrednej organizačno-propagačnej komisie so sídlom v Bratislave. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 340.

⁴³ Zápisnica (20.decembra 1946). SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 340, s. 1.

⁴⁴ Zápisnica (20.decembra 1946). SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 340, s. 1.

⁴⁵ NEČASOVÁ, Denisa. Nový člověk 20. století ve víru sociálních experimentů. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – NEČASOVÁ, Denisa a kol. *Svědnost sociálního experimentu / Nový člověk 20. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2018, s. 8.

⁴⁶ Bližšie k ideálu novej socialistickej ženy NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. Brno: Host, 2018, s. 125-167.

intenzívnejšie samotné živeniarky zamýšľali nad novým ideálom ženy v povojnovej ére budovania nového spoločenského poriadku. Bola to nepochybne veľká výzva pre tradičný osvetový, sociálny a kultúrny spolok a jeho aktérky, konfrontovať sa s návrhmi a predstavami Zväzu slovenských žien ale aj prezentovanými novými ideálmi dynamicky sa meniacej situácie v Československu v rokoch 1945-1948. Pre živeniarky predstavovala „národný“ ideál žena z ľudu, najmä ako objekt všetkých osvetových a sociálnych aktivít spolku. Predstaviateľky Živeny si samé pripúšťali, že nové časy si žiadali zapojenie ľudových vrstiev do verejného života a ich aktívne angažovanie sa v politike a verejnom dianí. Aj v rámci Živeny sa začali aktívnejšie organizovať ženy robotníčky a roľníčky.⁴⁷ Takže sa na ne nemohlo nazerat' ako na objekt spolkové činnosti, ale stali sa jej aktérkami.

Živeniarky naďalej prezentovali manželstvo a rodinu ako ideálne prostredie, v ktorom sa môže rozvinúť osobnosť a schopnosti ženy. A práve manželstvo malo napomáhať zdravému vývinu žien po stránke duchovnej aj telesnej. Práca v továrňach, napriek voľnosti a samostatnosti, bola považovaná za nevhodnú pre ženy z hľadiska ich telesných aj duševných predpokladov.⁴⁸ Podľa živeniarok slovenské ženy nikdy nemali „*záľubu v bojovnom feminizme*“. Násilné vytlačanie žien do rodiny a domácnosti vnímali živeniarky negatívne, aj v kontexte predchádzajúceho obdobia vojnového slovenského štátu. Odmietali však zároveň vyzdvihovanie a preferovanie len práce „*pre verejnosť*“.⁴⁹ Dôležitou hodnotou pre ženy bola jej mravnosť. Úlohou Živeny malo byť vzdelávanie a povznášanie žien, s cieľom vychovať z nich „*súce, pílne hospodyne*“, ale dať zároveň tomuto cieľu moderný obsah, či náplň, lebo dobová predstava usilovnej domácej panej sa predsa len dramaticky zmenila. Práca ženy v domácnosti a v rodine sa mala meniť, modernizovať, ale naďalej mala byť „*t' ažijskom jej radostí a starostí*“.⁵⁰ Zároveň mala žena pôsobiť ako aktér v národnom hospodárstve, kde sa mala podieľať na prosperite a blahu národa. Slovenská žena sa mala sústrediť na rodinu a výchovu detí, verejná aktivita mala byť až na druhom mieste. Autorka textu, podpredsedníčka spolku Oľga Ruppeldtová-Šimková, sa pokúsila spojiť nové výzvy a ideály verejne aktívnej, politicky angažovanej, zamestnanej ženy s tradičným pohľadom na ženu ako dokonalú gazdinku a starostlivú matku. Živena sa tak pokúšala definovať na jednej strane veľmi konzervatívny ideál doplnený o nové úlohy pre ženy (platené zamestnanie a verejné angažovanie).

Veľmi kriticky sa k téme zamestnávania žien vyjadrila vo svojom príspevku Mária Jesenská-Masárová. Kritizovala na jednej strane snahy zabrániť ženám zárobkovú činnosť a na druhej strane naopak prikazovať ju. Vo svojom príspevku sa však

⁴⁷ JESENSKÁ, Zora. V duchu nových časov. In: *Živena*, 1946, roč. 36, č. 6-7, s. 134-138.

⁴⁸ MARSINOVÁ, Marta. Sociálne poslanie ženy. In: *Živena*, 1946, roč. 36, č. 3-5, s. 49-55.

⁴⁹ JESENSKÁ, Zora. Slovenky vo verejnom a kultúrnom živote. In: *Živena*, 1946, roč. 36, č. 11-12, s. 244-251.

⁵⁰ RUPPELDTOVÁ-ŠIMKOVÁ, Oľga. Čo chce Živena? SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 345.

venovala najmä problému dvojitého bremena pracujúcich žien, ktoré sa musia popri platenom zamestnaní venovať aj starostlivosti o rodinu a domácnosť, čo ich fyzicky aj psychicky vyčerpávalo a malo za následok rozklad rodinného života a väzieb medzi matkou a deťmi. Kritizovala zároveň odlišné ohodnotenie práce žien a mužov, ako aj sľubované odbremenenie žien. Podľa nej malo zamestnávajúce vydatých žien a matiek negatívny dopad aj na populačný vývoj, tehotenstvo žien, starostlivosť o novorodencov (nedostatočné dojčenie a následné poruchy vo výžive). Podľa nej bolo budovanie spoločných pracovní, kuchýň, jedální, škôlok a jasiel. Jej príspevok je zásadným odmietnutím komunistami prezentovaného ideálu ženy-budovateľky.⁵¹ Predstaviťky Živeny naďalej argumentovali proti politizácii žien a účasti žien v mravne nízkom straníckom boji. Mali sa zaujímať o veci verejné, ale pristupovať k nim kriticky, rozvážne zodpovedne. Ženy mali byť cnostné, mravné, trpezlivé, mierne a láskavé. Na svoje okolie mali príjemne pôsobiť, zútuľňovať ho, zohrievať a rozjasňovať. V tomto duchu sa mali viesť a organizovať aj aktivity Živeny, ktoré mali mať sociálny, ľudovýchovný, osvetový a kultúrny charakter, aby vzdelávali jednoduché ženy v vidieku a v podnikoch, menili ich život osvetovou prácou, podporou, charitou.⁵² Svoje ideály a predstavy živeniarky museli veľmi tvrdo obhajovať. Reagovali na rôzne kritické články a útoky, ktoré spochybňovali prácu ženy výlučne v domácnosti. Snažili sa ukázať ako je práca ženy ako domácej gazdinky a matky časovo náročná a vyčerpávajúca a je porovnateľná so záťažou a výkonom zamestnanej ženy. Zároveň ale Živena musela brániť a obhajovať svoje aktivity, keďže bola osočovaná zo zastaranosti ako „romanticko-folklorná inštitúcia... Živena je vždy romantická, sentimentálna a zbytočne buditeľská tam, kde to už nemá opodstatnenie.“⁵³

Redakcia sa k téme nového ideálu žien nechala vyjadriť aj čitateľky časopisu Živena a rozhlasové poslucháčky. Anketa „O aký druh postavenia ženy v národnom celku sa máme snažiť“ sa totiž realizovala v rámci rozhlasového vysielania Živeny – v rámci Živeninho okienka.

Anketu uviedla vo svojom obežníku zo 14. januára 1947 Ústredná organizačno-propagačná komisia Živeny. Realizovala sa do 28. februára 1947. Komisia odporučila, aby každý odbor previedol vo svojom okruhu hlasovania a odlišné názory mali byť zaslané komisii. „Prosíme nadbodené otázky ankety predebatovať vo výboroch a na členských schôdzkach a Vaše rozhodnutia nám otvorene napísať, lebo len takto si môžeme utvoriť jasnú mienku a vôľu väčšiny sa zaujať.“ V obežníku bola anketa uvedená príznačným komentárom: „Mnoho sa dnes rozpráva o ženskej otázke, o tom, ako začleniť ženu do budovateľskej práce v republike, Ozývajú sa hlasy, aby žena čiastočne opustila domácnosť,

⁵¹ JESENSKÁ-MASÁROVÁ, Mária. Problémy. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 3-4, s. 106-110.

⁵² JESENSKÁ, Zora. Práca, ktorá nás čaká. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 7,8,9, s. 193-198.

⁵³ JESENSKÁ, Zora. O tej zastaranosti našich ženských snáh. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 3-4, s. 111-118.

nastúpila miesto v továrňach, v úradoch, vo verejnom živote. Aby sa tvorili ženské pracovné brigády, ktoré by kolektívne formovali život a tak uspokojili každodenné potreby príslušníkov rodiny. Sú návrhy, aby sa budovali detské útulky, aby sa matky odbremenili a mohli sa viac a lepšie venovať svojmu povolaniu, Aby sa utvárali spoločné kuchyne, v ktorých by sa rodina stravovala atď. Naproti tomu je zase mienka, že miesto žena-matky je v krhu domácnosti a svoje sily a svoju inteligenciu najlepšie uplatní, keď sa venuje rodine, deťom, z ktorých vychováva zdatných jedincov prospesných svojmu národu, Popri tejto práci, ktorá sa nesmie nijako podceňovať, môže sa uplatniť podľa svojich schopností aj vo verejnom živote. Milé sestry, chce-li by sme o týchto veciach počuť jasný a reálny hlas, poznať úsudok slovenskej ženy, živeniarky, ktorej členstvo sa skladá zo všetkých vrstiev národa. Heslo našej ankety nie: O aký druh postavenia ženy v národnom celku sa máme snažiť, aby netrpeľa rodina, muž a deti. 1. Či má žena opustiť domácnosť, zveriť deti útulkom, stravovania rodiny na menzy, riadenie domácnosti na to určeným podnikom atď. 2. Či sa má venovať domácnostiam výchove detí, aby rodina mala útulný domov, ale popri tom venovala svoje sily a nadanie i verejnému životu.⁵⁴

Odpovede na anketu prichádzali z celej republiky, nielen zo Slovenska ale aj z Čiech. Názory boli rôznorodé a niektoré sa zásadne rozchádzali. Podľa hodnotenia komisie sa však zhodovali v tom, že *“slovenská žena miluje svoju vlast’ nadovšetko a za ňu každá spôsobom jej zodpovedajúcim pracovať. Ďalším spojovacím bodom skoro všetkých odpovedí bola túžba slovenskej ženy po mravnej očiste a vedomie zodpovednosti pri výchove detí, aby sa z nich stali užitoční jedinci, V celku anketa vyznela v tom zmysle, že žena je najmocnejšou oporou a strážkyňou rodiny a na nej spočíva ťarcha výchovy budúcich generácií. Preto sa má venovať tejto vážnej úlohe vo vedomí plnej zodpovednosti. Voľný čas a schopnosti má venovať národu.”*⁵⁵

Z publikovaných (písomne aj v rámci rozhlasového vysielania)⁵⁶ odpovedí na anketovú otázku jasne vyplýva, že Živena v povojnovom období naďalej preferovala konzervatívny ideál ženy-matky, ktorá sa realizuje v domácnosti a platené zamestnanie vníma ako prechodnú a nevyhnutnú záležitosť (potreba zarobiť peniaze, prechodná hospodárska kríza povojnového obdobia) a verejne sa angažuje v rámci spolkov a verejného záujmu. Tento pohľad a názory boli vlastné väčšine zapojených účastníčok ankety a odrážajú celkové zameranie a orientáciu spolku. Samotné stanovisko v ankete zdôraznilo, že sa snaží o zachytenie toho, *„čo má byť“*; nie reality a zložitých dobových pomerov, ale akési načrtnutie ideálu.⁵⁷ Popri tom si samozrejme účastníčky ankety ako aj predstaviteľky spolku uvedomovali a reflektovali závažné sociálne a ekonomické problémy žien z nižších sociálnych

⁵⁴ Ústredná organizačno-propagačná komisia Živeny, spolku slovenských žien v Bratislave, Obežník I. (14.januára 1947). SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 341, s. 2-3.

⁵⁵ Zpráva o činnosti ústrednej organizačno-propagačnej komisie so sídlom v Bratislave. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 340, s. 2.

⁵⁶ SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344. Anketa Živeny. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 1-2, s. 49-55 a č. 5-6, s. 178-183.

⁵⁷ Anketa Živeny. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 1-2, s. 49.

vrstiev (sociálnu nevyhnutnosť plateného zamestnania, platovú nerovnosť, diskrimináciu, predsudky, obrovskú pracovnú záťaž a vyčerpanie) ale aj žien zo stredných vrstiev, ktoré sa v dôsledku zložitých povojnových pomerov museli výrazne uskromniť, mnohé aj vyhľadať platené zamestnanie.⁵⁸ Väčšina účastníčok ankety sa zhodovali v tom, že vydatá žena-matka sa mala venovať v prvom rade rodinnému životu a výchove detí. Len v prechodnom období a snaha po zárobku mohla „odtiahnuť“ ženu-matku od detí. V tejto súvislosti sa objavili alarmujúce štatistiky vysokej úmrtnosti novorodencov. Žena sa mala venovať deťom: *“Nám predsa musí záležať toto zamedziť a zdravým, silným podrastom, zvyšovať nielen rodinné, ale aj národné bohatstvo - budúcnosť našu.”*⁵⁹

Účastníčky ankety požadovali, aby sa nepodceňovala práca ženy doma – najmä matky: *„Zisk v prítomnosti z práce ženy-matky zamestnanej mimo domova, nevyvážil a nevedel by vyrovnať škodu vzniklú v budúcnosti.“*⁶⁰ Ženine miesta videli výlučne v domácnosti a v kruhu rodiny, pri výchove detí.⁶¹ Objavili sa aj „pozitívne“ príklady žien, ktoré sa po vydaji a kvôli materstvu vzdali plateného zamestnania, aby sa mohli venovať rodine a domácnosti.⁶²

Účastníčky ankety zdôrazňovali význam a rozsah domácej práce a starostlivosti o rodinu, ktorá podľa mnohých nebola zlučiteľná s plateným zamestnaním mimo domova. Riadne vykonávanie domácich prác bolo vnímané ako ťažká a namáhavá činnosť, ktorá si vyžadovala od ženy všetok jej čas a námahu, popri starostlivosti o deti a manžela. Pre mnohé účastníčky ankety bolo zladenie platenej práce a domácnosti nemožné, alebo žena zanedbávala platenú prácu, alebo trpela jej domácnosť. Nakoniec však strádala aj samotná žena, ubehaná a ničená prácou.⁶³ Platenú prácu žien vnímali ako prechodný stav, ktorý sa v dôsledku stabilizácie pomerov upokojí a ženy by sa mohli vrátiť k svojmu tradičnému poslaniu. V niektorých odpovediach zaznieva kritika na dobové predstavy o kolektívnom vzdelávaní a starostlivosti o deti v rámci „ústavov“ (škôlok, jasiel) a vytváranie podnikov pre zabezpečenie domácností (kolektívne stravovanie, pracovne a ďalšie služby).⁶⁴ A nie len predstavy ale aj negatívne skúsenosti s kolektívnymi stravovacími zariadeniami a verejnou práčovňou.⁶⁵ Osobitnú pozornosť venovala redakcia odpovedi robotníčky Heleny Madzinovej, ktorá ale svoju odpoveď

⁵⁸ Takýchto príbehov a sťažností prišlo v rámci ankety viacero. Napr. TESÁKOVÁ, Anna. Anketa. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

⁵⁹ Odpoveď na anketu! SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 342-343.

⁶⁰ LAZÁROVÁ, Olga. Odpoveď na anketu vyslanú 3.I. 1947. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

⁶¹ URBANCOVÁ, Maryša. Milé sestry!; BÍNOVÁ, Irena. Kancelária Živeny; KVIETKOVÁ, Oľga. Kancelária Živeny!; VÁROŠOVÁ, Vilma. Živena, spolok slov.žien. KIIMÁČKOVÁ, Alžbeta. Anketa Živeny. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

⁶² Z redakčnej korešpondencie. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 7,8,9, s. 266-267.

⁶³ „O aký druh ženy v národnom celku sa máme snažiť“. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

⁶⁴ Bratislavčanka. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

⁶⁵ AUGUSTOVIČOVÁ, Alžbeta. Vážené dámy. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

neposlala do Živeny alebo do kancelárie organizačno-propagačnej komisie, ale do nemenovaného denníka. Jej odpoveď bola kritikou na adresu samotného spolku, ako aj žien, ktoré nepracovali v priemysle a v poľnohospodárstve a preto nemali predstavu, ako žili a starali sa o deti pracujúce ženy, ktoré nemali inú možnosť, len sa zamestnať. Ich príjem bol popri príjme manžela jedinou podmienkou prežitia rodiny. Voči týmto kritickým postrehom sa Živena ohradila.⁶⁶ Platené zamestnanie žien a ich odchod z rodiny bolo interpretované ako opustenie alebo rozbitie, čo v dobovom kontexte predstavovalo katastrofu, nakoľko len rodina mohla mravne a zodpovedne vychovávať nasledujúce generácie.⁶⁷

Objavili sa však aj kritické názory, niektoré ženy považovali zladenie platenej práce a starostlivosti o deti za prirodzené, nevideli v tom žiadnu prekážku.⁶⁸ Niektoré však túto otázku vnímali v kontexte doby: „*Nutnosť nášho povojnového života je taká, že ženy musia pracovať aj mimo domácnosti.*“⁶⁹ Anketa bola priestorom pre vyjadrenie kritických názorov na adresu Živeny a živeniarok („*panie zo Živeny*“), ako predstaviteľiek strednej vrstvy, ktoré nezachytili pokrok a modernizáciu: „*Nezabudnite, milé panie, že pokrokové, múdre a vzdelané ženy i pri svojej práci mimo domu sú najlepšimi strážkyňami rodinného kozuha.*“⁷⁰

Redaktorka Živeny rozdelila došlé odpovede do troch skupín. Ženy robotníčky sa vo svojich odpovediach vyslovili v prospech zakladania jasiel a škôlok. Druhý typ odpovedí bol akýmsi protestom proti snahám vytrhnúť ženy z rodiny. Tretí typ odpovedí vystihoval konkrétnu zložitú situáciu, nevyhnutnosť platenej práce mnohých žien a tým aj potrebu odloženia detí do útlukov a jasiel a akési odtrhnutie matky od malého dieťaťa.⁷¹ Niektoré účastníčky ankety tento jav považovali za dočasný a očakávali jeho vyriešenie v prospech vyšších zárobkov mužov ako živiteľov rodín. Podľa niektorých však tento stav vyplýval z meniacej sa spoločensko-politickej situácie a platenú prácu žien vnímali ako súčasť tohto procesu modernizácie.

V odpovediach zaslaných jednotlivými odbormi Živeny sa tiež stretáme s názormi, preferujúcimi zotrvanie ženy v rodine a v domácnosti. Len v prípade zamestnaných žien, ktoré boli z donútenia v platenom zamestnaní, sa starostlivosť o deti a domácnosť mala riešiť zakladaním jasí, škôlok, útulní, spoločným stravovaním a práčovňami. Niektoré odbory aj preto konštatovali, že zodpovedať

⁶⁶ Anketa Živeny. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 1-2, s. 49-50.

⁶⁷ KOLEŠÍKOVÁ, Mária. Anketa Živeny. MORAVCOVÁ, Mária. Manželka železničiara. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

⁶⁸ Takéto stanovisko zaslala poslucháčka z Karlových Varov, 43 ročná žena, manželka remeselníka a matka 6 detí, ktorá pracovala aj vychovávala svoje potomstvo. Mile sestry. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

⁶⁹ REPÁŠOVÁ, Marta. Anketa. SNA, fond Živena, kr. 94, inv.č. 344.

⁷⁰ Ešte anketa. Eva. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 5-6, s. 178-179.

⁷¹ Ešte anketa. M.P.Praha. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 5-6, s. 178-179.

na túto otázku nie je jednoduché. Jednoznačne ale v odboroch preferovali zotrvanie žien v domácnosti a v rodinnom kruhu.⁷²

V záverečnom zhodnotení ankety bola vyzdvihnutá pretrvávajúca túžba slovenských žien po mravnej očiste spoločnosti a zodpovednosť za výchovu detí, aby sa z nich stali užitoční jedinci a aby sa tak odstránil mravný rozvrat spoločnosti v dôsledku vojny. Anketa potvrdila stereotypný obraz ženy ako najmocnejšej opory a strážkyne rodiny, na ktorej pleciah spočívala zodpovednosť za výchovu budúcich generácií. Preto túto úlohu vnímala ako najväznejšiu a najzodpovednejšiu. Voľný čas mala žena venovať národu.⁷³

Konzervatívny ideál ženy-matky bol v rozpore s publikovanými článkami na stránkach *Živeny*, v ktorých sa redaktorky usilovali prezentovať modernosť a aktuálnosť živeniarskych aktivít. Takýto ideál bol pravdepodobne už len málo prít'azlivým pre mladú generáciu žien, najmä tých, ktoré vykonávali platenú prácu. Bez ohľadu na to, či pracovali kvôli ekonomickým a sociálnym problémom, alebo kvôli snahám o osobnú realizáciu. Napriek aktívnej organizačnej práci a zakladaní siete pobočiek a dôvernícok si *Živena* nevedela zabezpečiť dostatočnú popularitu a členskú základňu a čeliť tak konkurencii *Zväzu slovenských žien*.⁷⁴

Už v máji 1948 pri spoločnom zasadnutí ústredných výborov *Živeny* a *Zväzu slovenských žien* v rámci spoločných príhovoroch bola prezentovaná potreba zabezpečiť pre potreby národného hospodárstva dostatok pracovných síl, mobilizáciou pracovných rezerv z domácností, zaškolením žien, organizovaním pracovných brigád z dievčat a žien.⁷⁵ Tradičný ideál ženy-matky vzorne sa starajúci o domácnosť a rodinu nebol po februári 1948 viac udržateľný. Nastúpila éra budovateľiek socializmu, moderných žien v montérkach s kladivami v rukách, či riadiacich traktory.

Záver

V období tzv. tretej republiky napriek formálne deklaroványm demokratickým tradíciám medzivojnového liberálneho Československa došlo k postupnej spoločenskej a politickej transformácii. Snahy vytvoriť sociálne spravodlivý štát s regulovanou demokraciou boli prepojené s intenzívnou kontrolou a dohľadom nad verejným životom a organizovaním. Tento proces eskaloval po volebnom úspechu komunistov v roku 1946 a smeroval k nastoleniu monopolného postavenia v politickom živote krajiny. Toto krátke prechodné obdobie, poznamenané turbulentnými premenami nálad a postojov jednotlivých aktérov politického

⁷² Ešte anketa. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 5-6, s. 182-183.

⁷³ Zpráva o činnosti ústrednej organizačno-propagačnej komisie so sídlom v Bratislave. SNA, fond. *Živena*, kr. 94, inv.č. 340.

⁷⁴ DUDEKOVÁ, *Živena* v politických režimoch, s. 167.

⁷⁵ Prejavy, povedané na spoločnom zasadnutí ústredných výborov *Živeny* a *Sväzu slovenských žien*, ktoré bolo 22. mája 1948 v Bratislave. In: *Živena*, 1948, roč. 38, č. 6-8, s. 216-220.

a spoločenského života, viedlo aj k oživeniu ženského hnutia, ktoré sa ale dostalo pod kontrolu nových komunistických elít. Prejavovalo sa to nie len intenzívnym dohľad, ale aj tlakom na spájanie a efektívnejšiu kontrolu. Aj na Slovensku presadzovali komunisti zlučovanie spolkov s rovnakou alebo príbuznou náplňou.

Kontrola a tlak na fúzovanie tak bola vystavená aj Živena, tradičný ženský spolok, ktorý bol prítomný v slovenskom kultúrnom a spoločenskom živote dlhé obdobia. Aj Živena bola manipulovaná do spojenia sa so Zväzom slovenských žien. Zároveň sa však pokúšala oživiť svoju činnosť a oprášiť a preformulovať svoj tradičný program a bohatú paletu aktivít.

Živena postupne obnovila svoju štruktúru a jednotlivé miestne odbory. Snažila sa vybudovať sieť dôvernícok. Popri ústredí v Martine sa vytvorili špecializované komisie (Ústredná organizačno-propagačná komisia, Ústredná sociálno-zdravotná komisia a Ústredná kultúrna komisia so sídlom v Bratislave), aby podporili činnosť ústredia. Organizačno-propagačná komisia, ktorá sídlila v Bratislave mala za cieľ podporiť zakladanie miestnych odborov Živeny a získavať nové členky, zaoberala sa propagáciou, zabezpečovala rozhlasové vysielanie Živeny, pripravovala vydanie brožúrky o Živene a organizovala anketu Živeny. Dôležitou agendou bolo pravidelné rokovanie so Zväzom slovenských žien o podmienkach a okolnostiach fúzovania oboch spolkov, ktoré sa ale uskutočnilo po februárovom prevrate, v máji 1948.

Konfrontácia s meniacami sa pomermi v krajine, ako aj s programom a názormi predstaviteľiek Zväzu slovenských žien, viedli aj živeniarky k úvahám o novom mieste ženy v meniacej sa spoločensko-politickej situácii. Okrem vlastných názorov, či odpovedí na rôzne podnety zo strany kritikov Živeny sa rozhodli predstaviteľky spolku zorganizovať anketu o názoroch jednotlivých miestnych odborov Živeny, členiek spolku, ale aj iných poslucháčov či čitateľov spolkovej tlače a rozhlasu. Z ankety jednoznačne vyplynulo, že samotné členky Živeny, sympatizantky a podporovateľky spolku sa pridržovali stereotypného ideálu ženy ako domácej gazdinej, strážkyne rodinného kozubu, vychovávateľky detí, na ktorej pleciah spočívala zodpovednosť za výchovu budúcich generácií. Konzervatívny ideál ženy-matky bol v rozpore s prezentovanými modernými prvkami v aktivitách spolku, ktorý chcel mobilizovať pracujúce ženy, mladú generáciu moderných a ambiciózných dievčat, ktoré vnímali pracovné uplatnenie žien ako bežné. Aj preto si napriek aktívnej organizačnej práci a zakladaní siete pobočiek a dôvernícok Živena nevedela zabezpečiť dostatočnú popularitu medzi verejnosťou a konfrontovať sa tak s konkurenčným Zväzom slovenských žien. Tradičný ideál ženy-matky vzorne sa starajúci o domácnosť a rodinu už po februárovom prevrate prestal byť aktuálnym. Komunistický režim mobilizoval ženy do budovateľskej práce a ideálom sa mala stať mladá a ambiciózna žena, vykonávajúca aj mužskú prácu.

Zoznam prameňov a literatúry (Sources)

Archívne pramene:

MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave
- fond Živena

Dobová tlač:

Živena roč. 35, 36, 37, 38

Literatúra:

- DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela (2019). *Živena v politických režimoch 19. a 20. storočia*. In: KODAJOVÁ, Daniela a kol. *Živena: 150 rokov spolku slovenských žien*. Bratislava: Slovart, 304 s. ISBN 978-80-556-4149-2.
- ĎURIŠKA, Zdenko (1995). *Funkcionárky Živeny*. In: SEDLÁKOVÁ, Viera (ed.). *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Martin: Živena, spolok slovenských žien, s. 57-69. ISBN 80-967287-0-9.
- KALINOVÁ, Lenka (2007). *Spoločenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945-1969*. Praha: Akademie, 363 s. ISBN 978-80-200-1536-5.
- MANNOVÁ, Elena (1991). *Spolky v období sociálně-politických změn na Slovensku 1938-1951*. In: STENA, Ján (ed.). *Občianska spoločnosť, problémy a perspektívy v ČSFR*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, s. 21-30.
- NEČASOVÁ, Denisa (2018). *Nový socialistický člověk: Československo 1948-1956*. Brno : Host, 271 s. ISBN: 78-80-7577-185-8.
- NEČASOVÁ, Denisa (2018). *Nový člověk 20. století ve víru sociálních experimentů*. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – NEČASOVÁ, Denisa a kol. *Svědnost sociálního experimentu / Nový člověk 20. století*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, s. 7-17. ISBN 978-80-7422-606-9.
- RÁKOSNÍK, Jakub (2010). *Sovětské sociální státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občana v Československu 1945-1960*. Praha: Filozofická fakulta UK v Praze, 503 s. ISBN 978-80-7308-303-8.
- TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, Jarmila (1969). *Živena - spolok slovenských žien*. Bratislava : EPOCHA, 212 s.
- UHROVÁ, Eva (2005). *Národní fronta žen a Rada československých žen - dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen*. In: KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal. *Boľševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu III*. Praha: Dokořán, ÚSD, s. 88-112. ISBN 80-7285-047-4.

Demografická charakteristika otcov detí narodených mimo manželstva

Viera Pilinská

Mgr. Viera Pilinská
Demographic Research Centre
INFOSTAT, Institut of informatics and statistics
Leškova 16
817 95 Bratislava 15
Slovakia
e-mail: pilinska@infostat.sk

Populačné štúdie Slovenska 15:1:99-122

Demographic characteristics of fathers of children born out of wedlock

The increasing number of children born to unmarried mothers represents one of the most significant demographic trends in the developed countries. For a long time, Slovakia has been one of the places where fertility and childbearing have been closely linked to married life. However, over the past few decades, this connection has been gradually weakening, and Slovakia has been approaching the group of countries with a relatively intensive increase in the number of children born out of wedlock. Since the beginning of the 1990s, the percentage of children born out of wedlock in Slovakia has quadrupled, and currently stands at 40 %. Demographic research on this phenomenon understandably focuses on mothers. But what do we know about the fathers of children born this way? The Slovak Statistical Office has been tracking data on fathers of children born out of wedlock since 2011. Although this is a relatively short period of time in terms of demographic changes, this information makes it possible to complete the demographic characteristics of both parents and thus contributes to enriching the analysis of out-of-wedlock birth rates.

Keywords: children born out of wedlock, demographic characteristics, age, education, nationality, state of birth, fathers

Historický exkurz do vývoja počtu a podielu nemanželských detí

Výskumy viacerých autorov (napríklad Potančoková a kol. 2008; Šprocha a Tišliar 2016, 2018; Švecová 1997; Vaňo a kol. 2001)¹ naznačujú dlhodobý úzky vzťah medzi manželstvom a prokreatívnym správaním. Vďaka vplyvu cirkvi (najmä

¹ POTANČOKOVÁ, Michaela - VAŇO, Boris - PILINSKÁ, Viera - JURČOVÁ, Danuša. Slovakia: Fertility between tradition and modernity. In: *Demographic research* 19, Special collection 7, 2008, s. 973–1018; ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska FiF UK Bratislava. 2016; ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *100 rokov obyvateľstva Slovenska. Od vzniku Československa po súčasnosť*. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska FiF UK Bratislava. 2018; VAŇO, Boris. a kol. *Obyvateľstvo Slovenska 1945–2000*. Bratislava: INFOSTAT. 2001.

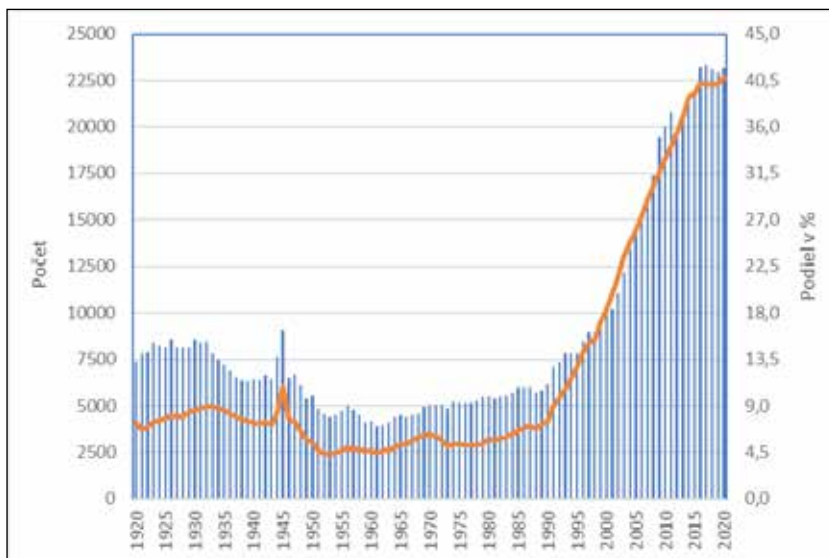
katolíckej) a vnútorným kontrolným mechanizmom lokálnych spoločenstiev v prevažne vidieckom prostredí, malo manželstvo v podstate monopol na rodenie detí a predstavovalo jediný párový zväzok, v ktorom boli intímne kontakty tolerované, zhodujú sa Salner (1984) aj Švecová (1997)². Postavenie slobodnej, či nevydatej matky a ich detí bolo v spoločnosti nepriaznivé, morálne odsudzované a rôznym spôsobom sankcionované. Napriek tomu, môžeme na Slovensku z dlhodobého pohľadu identifikovať určitý počet detí, ktoré sa rodili nevydatým ženám. Historické etnologické výskumy uvádzajú, že výskyt nemanželských detí bol častejší v mestskom prostredí, ktoré sa vyznačovalo vyššou anonymitou. Na vidieku bol menej častý a skôr v oblastiach s roztrúseným osídlením, kde vplyv kontroly nebol tak silný. Potvrdzujú to aj výsledky analýzy historických empirických údajov Šprochu a Tišliara (2008)³, ktorí potvrdili, že vyšší podiel detí narodených nevydatým ženám bolo možné spájať tiež s priestorom južného a juhovýchodného Slovenska, osobami cigánskej a židovskej národnosti, v kategórii iná národnosť a najväčšími mestami. To, že nie všetky počatia sa v minulosti realizovali v manželstve dokazuje podiel prvých detí narodených do 9 mesiacov od sobáša. V medzivojnovom období (1925-1937) tvorili zhruba pätinu. Pred vypuknutím prvej svetovej vojny bol podiel nemanželských detí na Slovensku na úrovni 8 %. Po jej skončení v rámci kompenzačnej fázy a v období nárastu sobášnosti v prvých rokoch existencie samostatného Československa klesol pod hodnotu 7 % a počet narodených nevydatým matkám sa v tom období pohyboval medzi 7-8 tisíc. Krátko na to, pod vplyvom negatívnych dopadov veľkej hospodárskej krízy, opäť vzrástol a priblížil sa k hranici 9 %, na ktorej zotrval až do polovice 30. rokov. Druhá polovica 30. rokov priniesla znova zníženie počtu pod 8 %, pričom tento trend pokračoval aj po vzniku samostatnej Slovenskej republiky, kedy sa narodilo len približne 6,4 tisíc nemanželských detí a ich podiel sa dostal pod 7 %. Posledné roky druhej svetovej vojny (1944-1945) a s nimi súvisiace negatívne dopady však priniesli výrazný nárast počtu (viac ako 9 tisíc ročne) i podielu (až k hranici 11 %) narodených mimo manželstvo. Povojnový tzv. zlatý vek rodiny (Sullerotová, 1998)⁴ s vysokou intenzitou sobášnosti, skoré uzatváranie manželstiev a celkovo priaznivá manželská reprodukčná klíma podporovaná radom propopulačných opatrení priniesli želaný efekt v znižovaní nemanželskej plodnosti. V 50. a 60. rokoch minulého storočia podiel nemanželských detí často klesal pod hranicu 5 %. Ročne sa narodilo iba 4-5 tisíc detí mimo manželstvo. Na konci 60. rokov

² SALNER, Peter. Postavenie slobodnej matky v dedinskom spoločenstve v prvej polovici 20. storočia. In: *Národopisné informácie : informatívny bulletin Národopisného ústavu SAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV*, 1984, č. 3, s. 82-86; ŠVECOVÁ, Soňa. Rodina a dedina. In: Botíková, Marta - Jakubíková, Kornélia – Švecová, Soňa (eds.): *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA, 1997. s. 50–60

³ ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*. Bratislava. 2008. STIMUL.

⁴ SULLEROTOVÁ, Evelyne. *Kríže rodiny*. Praha: Karolinum. 1998.

Obr. 1: Vývoj počtu a podielu detí narodených mimo manželstva

Zdroj údajov: ŠÚ SR

došlo k prechodnému krátkodobému miernemu nárastu, no ďalší balík prijatých propopulačných opatrení tento trend zvrátil a podiel nemanželských detí klesol opäť k hranici 5 %. To však bolo poslednýkrát, keď sa podiel detí narodených mimo manželstvo dostal na tak nízku úroveň. Na konci 80. rokov podiel nemanželských detí opätovne atakoval hranicu 7 %. Obdobie po roku 1989 sa nieslo v znamení celého radu zmien – spoločenských, hospodárskych, politických, kultúrnych, ale aj demografických. Znižovanie intenzity sobášnosti, odklad alebo dokonca odmietanie manželstva (Šprocha a Tišliar 2018)⁵, nárast počtu nezosobášených partnerských zväzkov hlavne medzi slobodnými, ktoré často plnia aj reprodukčnú úlohu (Mládek a Širočková 2004; Džambazovič a Šprocha 2017)⁶ spolu so zmenami hodnôt, postojov a noriem spojených s nevydatými matkami prispeli k rastúcemu počtu a podielu detí narodených mimo manželstva. Aj z tohto dôvodu je nárast počtu a podielu detí narodených nevydatým a najmä slobodným ženám jedným z hlavných znakov transformácie reprodukčného správania v posledných troch desaťročiach. Na začiatku 90. rokov počet nemanželských detí prekročil 6 tisíc (7,6

⁵ ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *100 rokov obyvateľstva Slovenska. Od vzniku Československa po súčasnosť*. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska FiF UK Bratislava. 2018.

⁶ MLÁDEK, Jozef - ŠIROČKOVÁ, Jana. Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spolužitia obyvateľstva Slovenska. In: *Sociológia*, 36, 5, 2004. s. 423–454; DŽAMBAZOVIČ, Roman - ŠPROCHA, Branislav. Kto žije v kohabitáciách na Slovensku? Intenzita vytvárania a charakteristiky kohabitujúcich osôb podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. In: *Sociológia*, 49, 4, 2017. s. 369–404.

%) a na ich konci to už bolo viac ako 9,5 tisíc (16,9 %). Počnúc rokom 2000 sa na Slovensku ročne narodilo mimo manželstva viac ako 10 tis. detí, od roku 2010 je to viac ako dvojnásobok a v posledných rokoch (od r. 2016) je to už okolo 23 tisíc. To znamená, že z celkového počtu narodených detí sa 40 % rodí mimo manželstvo.

Demografická charakteristika otcov detí narodených mimo manželstva

Záujem odbornej verejnosti pri výskume mimomanželskej plodnosti sa sústreďuje v prvom rade na matky nemanželských detí. V článku sa však bližšie pozrieme na ich otcov. Od roku 2011 Štatistický úrad SR zbiera údaje o otcoch detí narodených mimo manželstva. Tieto údaje umožňujú skompletizovať demografické charakteristiky u oboch rodičov detí narodených mimo manželský zväzok, čím môžu prispieť k obohateniu analýzy mimomanželskej plodnosti a rozšíriť ju o ďalšiu dimenziu. Údaje o otcoch detí narodených mimo manželstva nám poskytujú nepriame indície, ktoré nám pomôžu zodpovedať otázku, či v prípade nárastu počtu i podielu nemanželských detí ide o prechod od tradičnej úplnej rodiny ku kohabitáciám, alebo ide o posun smerom k osamelému rodičovstvu. Z údajov o narodených je možné o otcoch detí narodených mimo manželstvo získať informácie o veku, vzdelaní, národnosti, štátnom občianstve a štáte narodenia. Prostredníctvom nich sa pokúsime určiť demografický profil otca nemanželského dieťaťa. Od začiatku zberu a štatistického spracovania dát o otcoch detí narodených mimo manželstva, rastie ochota matiek uvádzať údaje o jeho otcovi. Pozitívny trend zvyšovania počtu deklarovovaných údajov o otcoch detí narodených mimo manželstva sa prejavil vo všetkých sledovaných demografických atribútoch (tab. 1).

Tab. 1: Živonarodení mimo manželstva podľa demografických charakteristík otca

Rok	Spolu	Otec				
		vek	vzdelanie	národnosť	štát narodenia	štátne občianstvo
2011	20703	11134	7855	9018	x	x
2012	19632	11024	8956	10233	x	x
2013	20276	12146	9999	11319	12151	x
2014	21431	13045	10957	12014	13054	2529
2015	21785	13667	11695	12838	13686	10920
2016	23136	15051	13517	14759	15055	14809
2017	23229	15192	13943	15062	15194	15194
2018	23052	15236	13973	15317	15237	15237
2019	22887	15120	13855	15251	15122	15122
2020	23049	15106	14427	15420	15106	15106

Zdroj údajov: ŠÚ SR, x - údaj nie je k dispozícii

V roku 2011 uviedlo údaj o veku otca dieťaťa narodeného živo mimo manželstva 11,1 tisíc žien, t. j. zhruba polovica z celkového počtu evidovaných živonarodených mimo manželstva. Do roku 2020 ich podiel vzrástol o takmer 20 % na 15,1 tisíc. Údaj o vzdelaní otca vzrástol z necelých 7,9 tisíc na 14,4 tisíc (t. j. o 31,7 %) a národnosť z 9 na 15,4 tisíc (nárast o 31 %). Údajom o štáte narodenia otca dieťaťa narodeného živo mimo manželstva disponujeme od roku 2013. Ich počet vzrástol z takmer 12,2 tisíc na 15,1 tisíc v roku 2020 (t. j. o 14,6 %). Údaj o štátnom občianstve je k dispozícii od roku 2014, v ktorom iba 2,5 tisíc Hlásení o narodení obsahovalo túto informáciu, v roku 2020 to už bolo viac ako 15 tisíc. V súčasnosti približne dve tretiny z celkového počtu živonarodených mimo manželstva tvoria prípady, kedy je u otca dieťaťa uvedený údaj o jeho veku, vzdelaní, národnosti, štátnej príslušnosti, či občianstva.

Vek otca

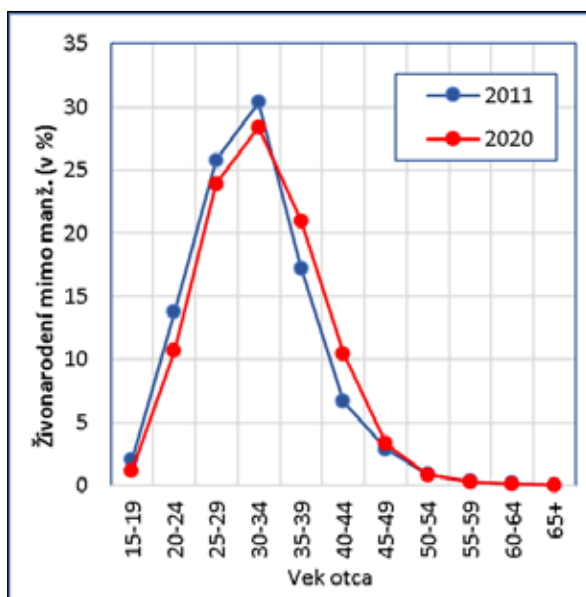
Najviac živonarodených detí mimo manželstva sa stabilne rodí otcom vo vekovej skupine 30-34 rokov (tab. 2). V dekáde 2011-2020 sa otcom v tejto vekovej kategórii narodilo spolu 40,1 tisíc živých detí, t. j. 30 %. Pomerne významný podiel, viac ako 20 % za sledované obdobie spolu, dosiahol podiel živonarodených detí mimo manželstva aj vo vekových skupinách 25-29 ročných (24 %, resp. 32,8 tisíc detí) a 35-39 ročných (20,6 %, resp. 28,1 tisíc detí) otcov. Viac ako 10 % dosiahol podiel takto narodených detí aj v prípade 20-24 ročných (11,4 %, resp. 15,6 tisíc detí) a tesne pod tohto hranicou aj u 40-44 ročných otcov (9 %, resp. 12,3 tisíc detí). Necelých 6 tisíc živých detí sa od roku 2011 do roku 2020 narodilo mimo manželstva otcom vo veku 45 rokov a viac, čo v relatívnom vyjadrení predstavuje 4,3 %. Najmladším 15-19 ročným otcom, sa od začiatku evidencie údajov o otcoch detí narodených mimo manželstva, narodilo spolu 1,9 tisíc živých detí, t. j. 1,4 %. Počet živonarodených detí mimo manželstva v najmladšej vekovej skupine otcov je v súčasnosti nižší o 20 %, ako na začiatku sledovaného obdobia. Naopak najviac, viac ako dvojnásobne, vzrástol počet živonarodených detí mimo manželstva 40-44 ročným otcom. Za uplynulých 10 rokov sa mierne znížil podiel živonarodených detí mimo manželstva vo vekových skupinách otcov od 15 do 34 rokov a od 50 rokov a viac. Na druhej strane vekové skupiny 35 až 49 ročných otcov zaznamenali naopak mierny nárast podielu. Ukazuje sa, že aj krátky časový úsek stačil na to, aby sa vplyv starnutia slovenskej populácie prejavil na starnutí vekového profilu otcov detí narodených mimo manželstva. Vidieť to na posune maximálnych hodnôt podielu živonarodených mimo manželstva smerom k starším vekovým skupinám otcov (obr. 2), ale aj na pozvoľnom náraste hodnôt priemerného veku otca takto narodeného dieťaťa. Najviac, o 1,4 roka, vzrástol priemerný vek otca dieťaťa narodeného rozvedeným ženám (obr. 3).

Tab. 2: Živonarodení mimo manželstva podľa veku otca

Veková skupina	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2011-2020	
											spolu	v %
15-19	225	208	196	222	202	252	230	3	210	179	1927	1,4
20-24	1530	1476	1604	1673	1656	1743	1764	983	1602	1607	15638	11,4
25-29	2869	2799	3070	3140	3389	3711	3616	2932	3639	3606	32771	24,0
30-34	3380	3395	3726	3899	3985	4373	4422	4372	4272	4287	40111	29,3
35-39	1916	2046	2280	2623	2840	3144	3150	3795	3156	3163	28113	20,6
40-44	742	700	831	994	1102	1254	1404	2100	1580	1581	12288	9,0
45-49	321	251	296	327	338	391	429	744	486	504	4087	3,0
50-54	96	102	100	121	111	119	123	212	124	126	1234	0,9
55-59	34	35	32	30	35	44	41	73	34	39	397	0,3
60-64	17	8	8	14	6	15	9	18	10	13	118	0,1
65+	4	4	3	2	3	5	4	4	7	1	37	0,0
spolu	11134	11024	12146	13045	13667	15051	15192	15236	15120	15106	136721	100,0

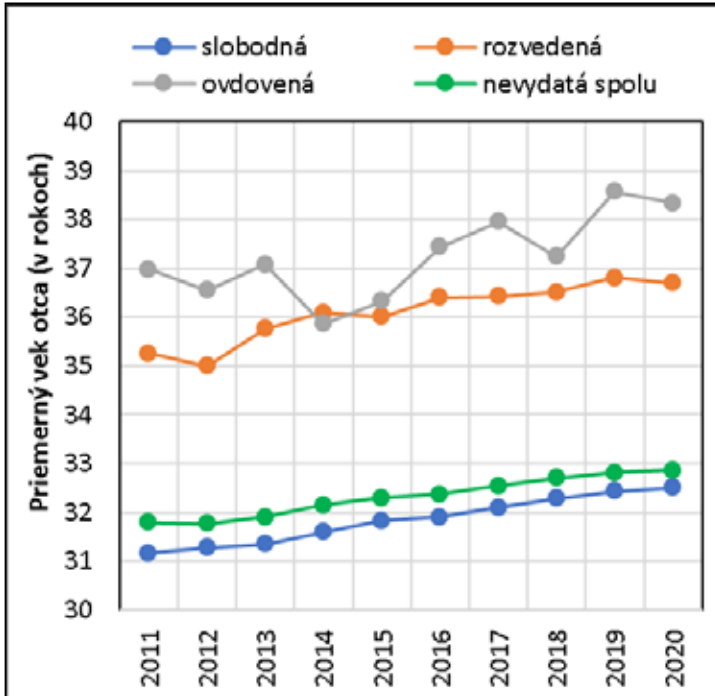
Zdroj údajov: ŠÚ SR

Obr. 2: Podiel živonarodených detí mimo manželstva podľa veku otca v roku 2011 a 2020

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Obr. 3: Priemerný vek otca živonarodeného dieťaťa mimo manželstva podľa rodinného stavu matky

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Vzdelanie otca

Najviac detí narodených mimo manželský zväzok sa rodí s otcom s úplným stredoškolským vzdelaním (tab.3). Ich podiel v roku 2011 predstavoval 16 % zo všetkých živonarodených mimo manželstva. Počas nasledujúcich rokov sa pomerne intenzívne zvyšoval, až na súčasných takmer 30 %. U otcov so stredoškolským vzdelaním bez maturity sa podiel živonarodených mimo manželstva z počiatočných 11 % v roku 2011, zvýšil na takmer 15 % v roku 2017. Túto hranicu však neprekročil a v nasledujúcom období sa naopak ešte o niečo znížil na 13,5 % v roku 2020. Podiel živonarodených mimo manželstva otcom so základným vzdelaním sa v sledovanom období zvýšil iba minimálne zo 4,3 % na 5,6 %. V prípade vysokoškolsky vzdelaných otcov sa ich podiel v priebehu 10 rokov zdvojnásobil, keď zo 6,5 % v roku 2011 vzrástol na 13,7 % (obr. 3).

Tab. 3: *Živonarodení mimo manželstva podľa vzdelania otca*

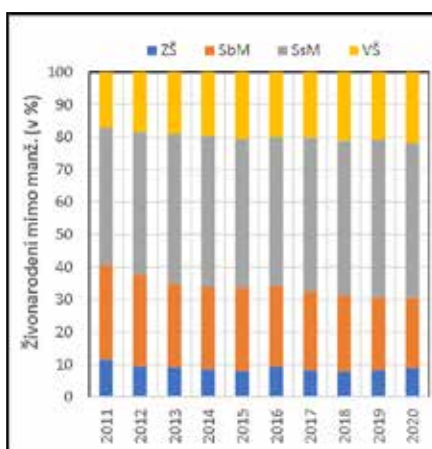
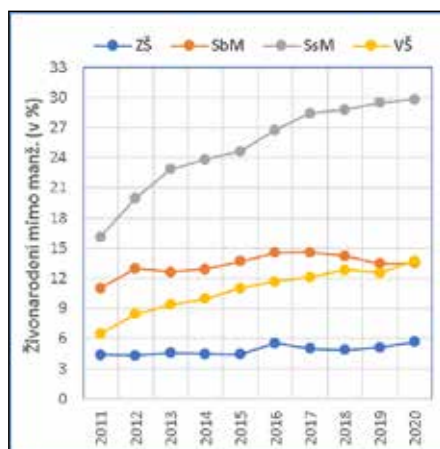
Vzdelanie otca	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
základné	903	842	924	952	960	1280	1156	1116	1165	1300
stredné bez maturity	2280	2542	2552	2764	2976	3362	3386	3275	3077	3111
stredné s maturitou	3332	3917	4627	5108	5366	6182	6594	6629	6746	6862
vysokoškolské	1340	1655	1896	2133	2393	2693	2807	2953	2867	3154
neuvedené	12848	10676	10277	10474	10090	9619	9286	9079	9032	8622

ZŠ- základné, SbM-stredné bez maturity, SbS-stredné s maturitou, VŠ- vysokoškolské
Zdroj údajov: ŠÚ SR

Ak sa zameriame iba na tie prípady, známeho (uvedeného) vzdelania otca, je zrejmé, že v štruktúre otcov dominujú tí, ktorí majú úplné stredné vzdelanie. V roku 2011 predstavoval podiel detí narodených mimo manželstvo s otcom s úplným stredným vzdelaním 42 % a posledné dva roky „atakujú“ hranicu 50 %. Na druhom mieste sú otcovia so stredoškolským vzdelaním bez maturity, ktorým sa až do roku 2016 rodila približne štvrtina z celkového počtu detí narodených živo mimo manželstva so známym údajom o vzdelaní otca. Z vývoja podielu je vidieť ich pokles v prípade nižších stupňov vzdelania. O 2,5 percentuálneho bodu (z 11,5 % na 9 %) v skupine otcov so základným vzdelaním a o 7,5 percentuálneho bodu (z 29 % na 21,5 %) so stredným vzdelaním bez maturity. Naopak podiel živonarodených otcov s úplným stredoškolským vzdelaním vzrástol v sledovanom období o 5 percentuálnych bodov (z 42,4 % na 47,5 %) a približne rovnako aj u vysokoškolákov (zo 17 % na 22 %). Zvýšený podiel živonarodených mimo manželstva s otcom s vysokoškolským vzdelaním evokuje, že sa môže jednat' o prípady, kedy sa rodičovský pár vedome rozhodol neuzavrieť manželstvo. Túto hypotézu potvrdzuje do istej miery rastúci podiel živonarodených rodičov, z ktorých má minimálne jeden vysokoškolské vzdelanie (z 30 % na 41 %). V štruktúre živonarodených mimo manželstva podľa vzdelania oboch rodičov tvoria najvyšší podiel detí, ktorých obaja rodičia majú úplné stredné vzdelanie. Počas celej predchádzajúcej dekády to bola viac ako štvrtina (26-28 %) živonarodených mimo manželstva. Podiel živonarodených rodičov, z ktorých má minimálne jeden úplné stredné vzdelanie je viac menej stabilný. V sledovanom období sa pohyboval medzi 62-64 %. V prípade živonarodených mimo manželstva rodičov, z ktorých má aspoň jeden stredné vzdelanie bez maturity došlo v minulom desaťročí k poklesu z 36 % na 27 %. Podiel detí živonarodených mimo manželstva rodičov, z ktorých má aspoň jeden základné vzdelanie sa s výnimkou roku 2011, v ktorom tesne prekročil 16 %, pohybuje medzi 12 až 13 % (obr. 6 a 7).

Obr. 4: (vľavo) Podiel živonarodených mimo manželstva podľa vzdelania otca

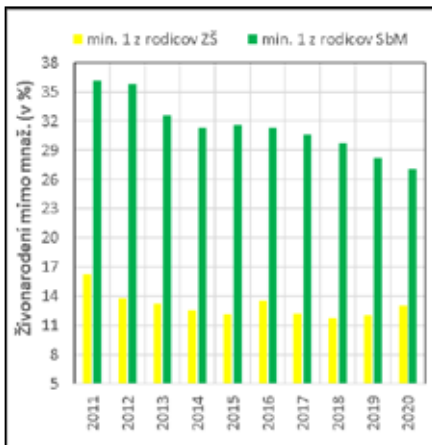
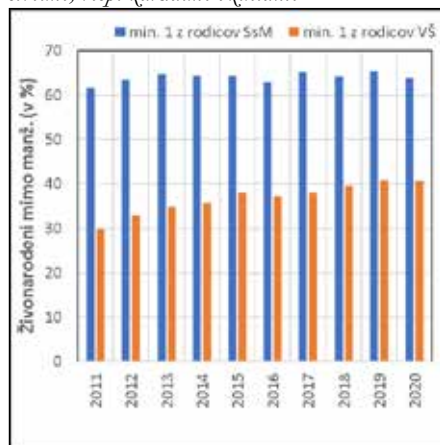
Obr. 5: (vpravo) Podiel živonarodených mimo manželstva podľa vzdelania otca (iba uvedené vzdelanie)

ZŠ- základné, SbM-stredné bez maturity, SsM-stredné s maturitou, VŠ- vysokoškolské
Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autorov

Obr. 6: (vľavo) Podiel živonarodených mimo manželstva rodičom, z ktorých má minimálne 1 úplné stredné, resp. vysokoškolské vzdelanie

Obr. 7: (vpravo) Podiel živonarodených mimo manželstva rodičom, z ktorých má minimálne 1 neúplné stredné, resp. základné vzdelanie

ZŠ- základné, SbM-stredné bez maturity, SsM-stredné s maturitou, VŠ- vysokoškolské
Zdroj údajov: ŠÚ SR, výpočty autorov

Národnosť otca

V štruktúre narodených mimo manželstva podľa národnosti otca pochopiteľne dominuje slovenská národnosť. V roku 2011 počet nemanželských detí s neuvedeným údajom o národnosti otca ešte prevyšoval počet uvedených

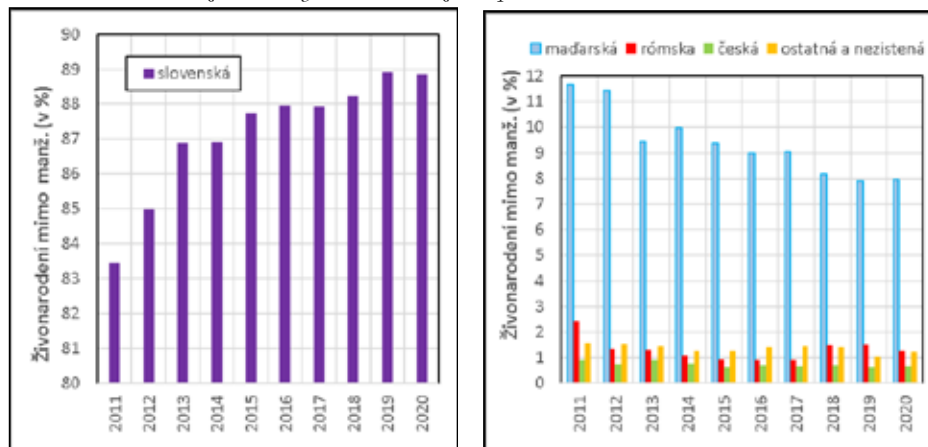
prípádov (tab. 4). Aj z tohto dôvodu bol v uvedenom roku zaznamenaný najnižší podiel - iba 83 % živonarodených mimo manželstva, keď matka uviedla u otca slovenskú národnosť. V nasledujúcom roku dosiahol 85 % a postupne rástol na 87 % v rokoch 2013 a 2014, na 88 % v rokoch 2015 až 2018 a v rokoch 2019 a 2020 na takmer 89 % (obr. 8 a).

Tab. 4: Živonarodení mimo manželstva podľa národnosti otca

Národnosť otca	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
slovenská	7524	8696	9835	10443	11265	12984	13245	13513	13561	13700
maďarská	1051	1168	1069	1198	1203	1327	1362	1250	1203	1229
rómska	217	136	147	130	121	134	137	227	230	197
česká	83	76	103	91	84	105	100	109	99	103
ostatná a nezistená	143	157	165	152	165	209	218	218	158	191
neuvedená	11685	9399	8957	9417	8947	8377	8167	7735	7636	7629
spolu	20703	19632	20276	21431	21785	23136	23229	23052	22887	23049

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Obr. 8 a, b: Podiel živonarodených mimo manželstva podľa národnosti otca

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Druhú najpočetnejšiu skupinu živonarodených mimo manželstva z hľadiska národnosti otca tvoria narodení otcom maďarskej národnosti, a to aj napriek tomu, že ich podiel postupne klesá (obr. 8 b). Na začiatku sledovaného obdobia podiel živonarodených mimo manželstva otcom s maďarskou národnosťou dosahoval takmer 12 %, v súčasnosti je to 8 %. Podiel živonarodených mimo manželstva,

u ktorých matka uviedla u otca rómsku národnosť sa znižoval z 2,4 % v roku 2011, na 1 % v roku 2014. Nasledujúce tri roky bol ich podiel stabilizovaný tesne pod 0,9 %. V roku 2018 mierne vzrástol, keď opäť prekročil hranicu 1 %. Momentálne tvorí 1,3 % z celkového počtu živonarodených mimo manželstva s uvedenou národnosťou otca. Podiel živonarodených mimo manželstva s otcom s českou národnosťou sa v priebehu posledných 10 rokov stabilizoval pod úrovňou 1 %. Počty iných národností otca nemanželského dieťaťa a nezistenej národnosti sa v sledovanom období 2011-2020 v súbore narodených mimo manželstva vyskytovali rádovo v jednotkách (napr. nemecká, rusínska, vietnamská, nemecká národnosť), výnimočne v desiatkach prípadov (napr. poľská národnosť). Ich podiel sa na Slovensku zvlášť významne nemenil a od roku 2011 do roku 2020 sa pohyboval medzi 1,2-1,5 %.

Štát narodenia a štátna príslušnosť otca⁷

Podľa údajov o počtoch živonarodených detí mimo manželstva, podľa štátu narodenia otca dieťaťa a jeho štátnej príslušnosti, je zrejmé, že dominantnú skupinu tvoria otcovia narodení na Slovensku a občania Slovenskej republiky (tab. 5). V súčasnosti ich podiel predstavuje 64 % (u oboch demografických charakteristík) zo všetkých živonarodených mimo manželský zväzok. Podiel živonarodených mimo manželstva s otcom narodeným mimo územia Slovenskej republiky, sa v sledovanom období pohyboval približne na úrovni 2 %, v prípade iného štátneho občianstva ako SR, to bolo s výnimkou roku 2014 (0,3 %) okolo 1,1-1,4 %. Podiel živonarodených mimo manželstva bez uvedenia informácie o štáte narodenia otca, alebo jeho štátnej príslušnosti, predstavuje aj napriek klesajúcej tendencii, stále takmer tretinu z celkového počtu živonarodených mimo manželstva (obr. 9 a 10).

Z celkového počtu živonarodených mimo manželstva, pri ktorých máme k dispozícii obe charakteristiky otca, až 97 % tvoria prípady, kedy sa otec dieťaťa narodil na Slovensku a bol štátnym občanom Slovenskej republiky. Počet živonarodených mimo manželstva s otcom narodeným na Slovensku vzrástol od roku 2013 z 11,7 tisíc na 14,7 tisíc a počet živonarodených mimo manželstva s otcom so slovenským štátnym občianstvom z 2,5 tisíc v roku 2014 na takmer šesťnásobok – na 14,8 tisíc v roku 2020. Druhým najčastejším štátom narodenia otca nemanželského dieťaťa, aj krajinou štátnej príslušnosti bola Česká republika. Podiel živonarodených mimo manželstvo otcom narodeným v Česku sa pohyboval od 1,6 % v roku 2013 do 1,2 % v roku 2020 a podiel živonarodených mimo manželstvo otcom s českou štátnou príslušnosťou osciloval okolo 0,6-0,7 %. Rádovo v desiatkach ročne sa vyskytli prípady nemanželských detí otcom narodeným v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku. Čo sa týka štátnej príslušnosti, okrem

⁷ Štatistický úrad disponuje údajmi o štáte narodenia otca nemanželského dieťaťa od roku 2013, o štátnom občianstve otca nemanželského dieťaťa od roku 2014

uvedených krajín početnejšie prípady takto narodených detí pripadali aj na štátnych občanov Talianska a Veľkej Británie.

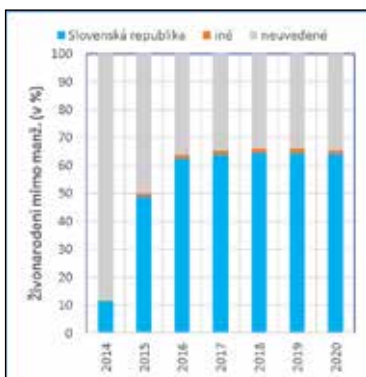
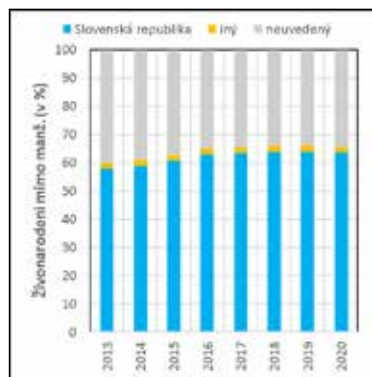
Tab. 5: Živonarodení mimo manželstva podľa štátu narodenia a štátneho občianstva otca

Štát narodenia otca	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Česká republika	200	201	218	218	207	237	196	186
Maďarsko	36	48	50	48	47	43	49	33
Rumunsko	24	21	19	30	35	37	27	24
Srbská republika	5	10	21	18	18	21	28	31
Slovenská republika	11732	12620	13223	14577	14706	14716	14622	14655
iný	154	154	155	164	181	183	200	177
neuvedený	8125	8377	8099	8081	8035	7815	7765	7943
spolu	20276	21431	21785	23136	23229	23052	22887	23049
Štátne občianstvo	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Česká republika	x	17	79	116	107	119	98	98
Maďarsko	x	6	44	49	49	47	50	36
Rumunsko	x	5	17	24	29	31	23	20
Srbská republika	x	0	7	12	12	15	22	23
Taliansko	x	3	13	17	20	22	23	18
Spojené kráľovstvo	x	1	8	10	20	18	18	13
Slovenská republika	x	2468	10671	14464	14841	14861	14745	14777
iné	x	29	81	117	116	124	143	121
neuvedené	x	18902	10865	8327	8035	7815	7765	7943
spolu	x	21431	21785	23136	23229	23052	22887	23049

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Obr. 9: (vľavo) Podiel živonarodených mimo manželstva podľa štátu narodenia otca

Obr. 10: (vpravo) Podiel živonarodených mimo manželstva podľa štátneho občianstva otca

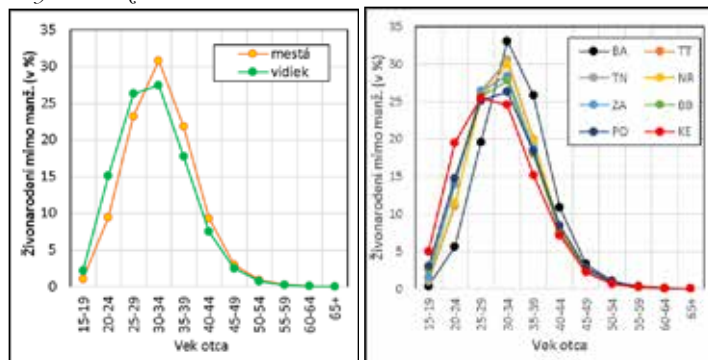
Zdroj údajov: ŠÚ SR

Regionálny pohľad

Na regionálnej úrovni dosahovali demografické charakteristiky otcov nemanželských detí úroveň veľmi podobnú národnej. Platí, že v mestách i na vidieku, v krajoch i okresoch SR, ak matka uviedla pri narodení nemanželského dieťaťa vek otca, tak to bolo najčastejšie medzi 30. a 34. rokom. Ukazuje sa však, že podiel detí narodených mimo manželstvo mladším otcom (15-29 roční) je vyšší na vidieku, ako u rovnako starých otcov v mestách a naopak v mestách zaznamenávame vyšší podiel nemanželských detí s otcom starším ako 30 rokov. Približne od 45. roku veku otca je podiel živonarodených mimo manželstva v mestách aj na vidieku vyrovnaný a od 50. rokov a viac dosahuje minimálne hodnoty (obr. 11). Odráža sa to na úrovni priemerného veku otca nemanželského dieťaťa, ktorý je v mestách trochu vyšší. V priebehu sledovaného obdobia však vzrástla jeho hodnota v mestskom i vidieckom priestore približne o jeden rok, na 33,49 rokov v mestách a na 32,09 rokov na vidieku. Od celorepublikového priemeru sa čiastočne odlišuje Bratislavský a Košický kraj. Maximum živonarodených mimo manželstvo bol jedine v Košickom kraji v mladšej vekovej skupine 25-29 ročných. V tomto kraji sa však rodí celkovo viac detí mimo manželstvo s mladším otcom ako v iných krajoch a v najmladšej vekovej skupine 15-19 ročných to bolo v období 2011-2020 najviac (5 %) spomedzi krajov SR. Pre porovnanie v Bratislavskom kraji ich podiel predstavoval iba 0,4 %. Vo zvyšných krajoch dosiahol najvyššie hodnoty podiel živonarodených mimo manželstvo u otcov vo veku 30-34 rokov, v Bratislavskom kraji ich však bolo výraznejšie viac ako inde, aj ako na úrovni SR (obr. 12). Priemerný vek otca nemanželského dieťaťa sa v krajoch SR pohyboval medzi 31-32 rokmi, zhruba ako na národnej úrovni. Jedine v Bratislavskom kraji to bolo významne viac 34 rokov a v Košickom naopak výrazne menej 30,5 rokov.

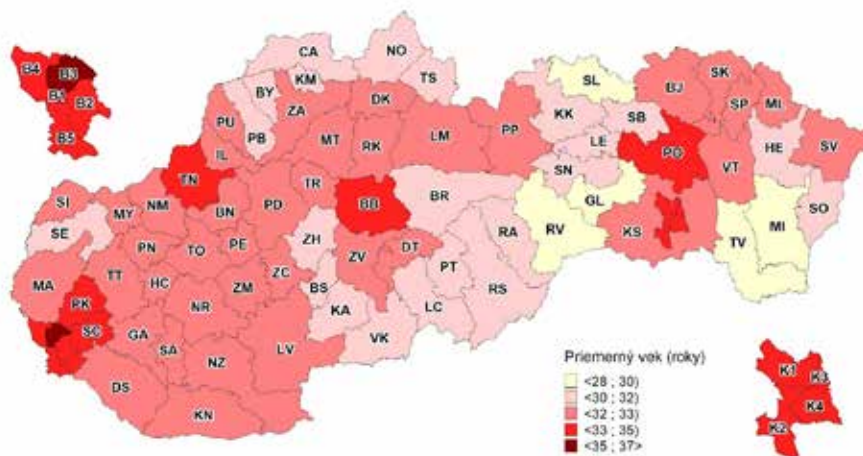
Obr. 11: (vľavo) Podiel živonarodených mimo manželstva podľa veku otca v mestách a na vidieku, priemer za roky 2011 až 2020

Obr. 12: (vpravo) Podiel živonarodených mimo manželstva podľa veku otca v krajoch SR, priemer za roky 2011 až 2020

Zdroj údajov: ŠÚ SR,
 BA - Bratislavský kraj,
 TT - Trnavský kraj,
 TN - Trenčiansky kraj,
 NR - Nitriansky kraj,
 ZA - Žilinský kraj,
 BB - Banskobystrický kraj,
 PO - Prešovský kraj,
 KE - Košický kraj

Obr. 13: Priemerný vek otca živonarodeného dieťaťa mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2011 až 2020

Zdroj údajov: ŠÚ SR

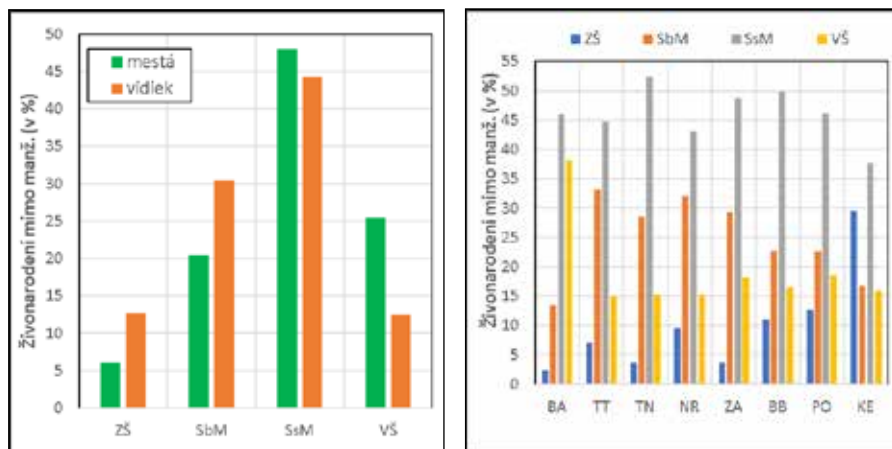
Ešte významnejšie rozdiely v úrovni priemerného veku zaznamenávame na okresnej úrovni. Rozdiel medzi najvyššou (Bratislava I, 36 rokov) a najnižšou (Gelnica a Stará Ľubovňa, 29 rokov) hodnotou predstavoval 7 rokov. V dvoch tretinách okresov sa pohyboval medzi 32-33 rokmi. V priemere starší otcovia nemanželských detí boli z geografického pohľadu koncentrovaní skôr na západnom Slovensku, v centrálnej časti stredoslovenského a východoslovenského regiónu, v okresoch našich najväčších miest. Okresy s najnižším priemerným vekom otca nemanželského dieťaťa dosiahli okresy Rožňava, Gelnica, Stará Ľubovňa, Michalovce, Trebišov na východné Slovenska, relatívne mladí sú aj v okresoch Kysúc, Oravy a na juhu stredného Slovenska (obr. 13). Vyššie zastúpenie detí narodených mimo manželstvo otcom v mladom veku v okresoch Košického a čiastočne Prešovského kraja je ovplyvnené vyšším zastúpením rómskej populácie, pre ktorú je príznačný život v kohabitácii a relatívne skorý nástup rodičovstva.

Podobne ako na republikovej, tak aj na nižších administratívnych úrovniach, ak matka nemanželského dieťaťa uviedla vzdelanie otca, najčastejšie to bolo stredné s maturitou. Ukazuje sa však, že na vidieku je podiel živonarodených u otcov s nižším stupňom vzdelania vyšší ako v mestách, kde je naopak vyšší podiel živonarodených s vysokoškolsky vzdelaným otcom (obr. 14). Korešponduje to s hypotézou kompozičnej teórie, ktorá sa opiera o predpoklad, že rozdiely medzi mestom a vidiekom spočívajú v odlišných charakteristikách osôb v nich žijúcich. Predovšetkým ide o vyššiu vzdelanostnú štruktúru, ekonomickú aktivitu, nižší podiel osôb žijúcich v manželstve u obyvateľstva z miest, v porovnaní s vidiekom

(Šprocha, Tišliar, 2016)⁸. Najväčšie zastúpenie živonarodených detí mimo manželstvo s otcom s úplným stredným vzdelaním zaznamenal Trenčiansky kraj, v ktorom priemerná hodnota ich podielu v období 2011-2020 prekročila 50 % (obr. 15). Druhú najpočetnejšiu skupinu v krajoch SR tvorili živonarodení s otcom so stredným vzdelaním bez maturity. Iba v Bratislavskom kraji to boli vysokoškooláci a v Košickom kraji otcovia so základným vzdelaním.

Obr. 14: (vľavo) Podiel živonarodených mimo manželstva podľa vzdelania otca v mestách a na vidieku, obdobie 2011 až 2020

Obr. 15: (vpravo) Podiel živonarodených mimo manželstva podľa vzdelania otca v krajoch SR, priemer za roky 2011-2020

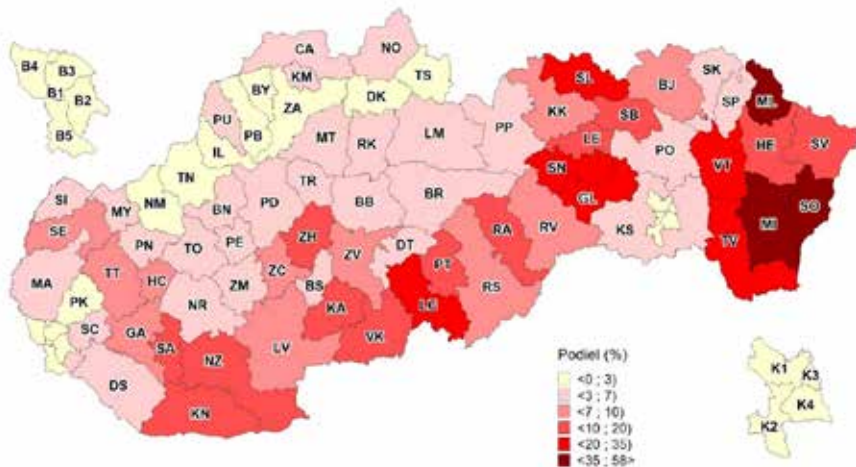

Zdroj údajov: ŠÚ SR, BA-Bratislavský kraj, TT-Trnavský kraj, TN-Trenčiansky kraj, NR-Nitriansky kraj, ZA-Zilinský kraj, BB-Banskobystrický kraj, PO-Prešovský kraj, KE-Košický kraj
ZŠ-základné vzdelanie, SbM-stredné bez maturity, SsM-stredné s maturitou, VŠ-vysokoškolské

Iba v troch okresoch SR (Medzilaborce, Michalovce, Sobrance) v štruktúre živonarodených detí mimo manželstvo podľa vzdelania otca bolo zaznamenané najvyššie zastúpenie s otcom so základným vzdelaním. Ide o okresy s vyššou koncentráciou rómskeho etnika s nízkou úrovňou vzdelania (obr. 16). Vo zvyšných okresoch prevažovali prípady s otcom s úplným stredným vzdelaním (obr. 17). Najvyšší podiel zaznamenali okresy Ilava, Trenčín, Nové Mesto nad Váhom na Považí, Rimavská Sobota a Brezno na strednom Slovensku a okresy Košice okolie a Stropkov vo východoslovenskom regióne. V prípade neúplného stredného vzdelania otca maximálny podiel nemanželských detí bol evidovaný v južných okresoch západoslovenského regiónu (Dunajská Streda, Komárno, Šaľa), v jeho centrálnej časti (Topoľčany, Partizánske, Turčianske Teplice), na

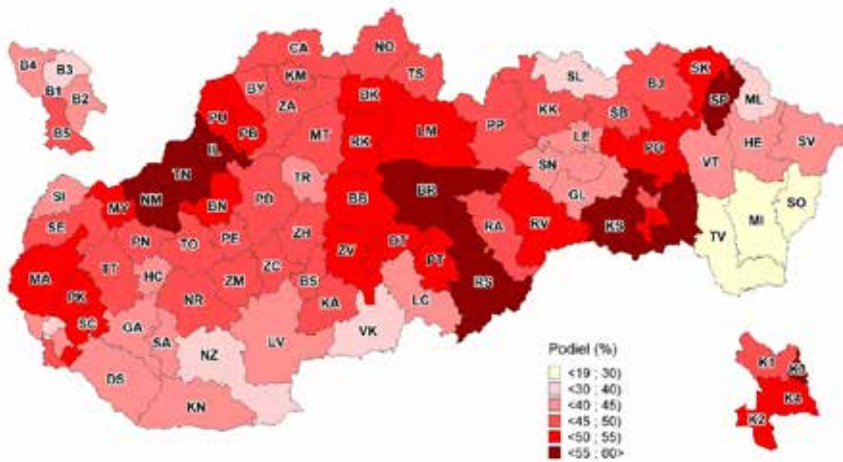
⁸ ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol. *Transformácia plodnosti žien na Slovensku v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z. 2016

Obr. 16: Podiel živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2011-2020 - otec základné vzdelanie

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Obr. 17: Podiel živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2011-2020 - otec stredné vzdelanie s maturitou

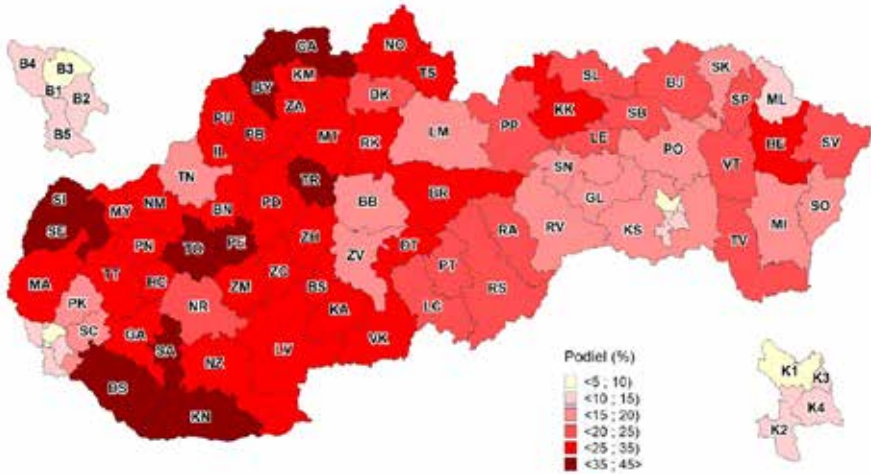

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Kysuciach (Bytča, Čadca) a na Záhorí (Skalica, Senica) (obr. 18). Najväčšie rozdiely v priemernej hodnote podielu živonarodených mimo manželstva na okresnej úrovni nachádzame v rozložení okresov podľa vysokoškolsky vzdelaného otca. Medzi okresom s najnižším (Sobrance, 5,2 %) a najvyšším (Bratislava I, 63,4 %) podielom bol rozdiel 52,2 percentuálnych bodov. Platí, že v tých okresoch, kde

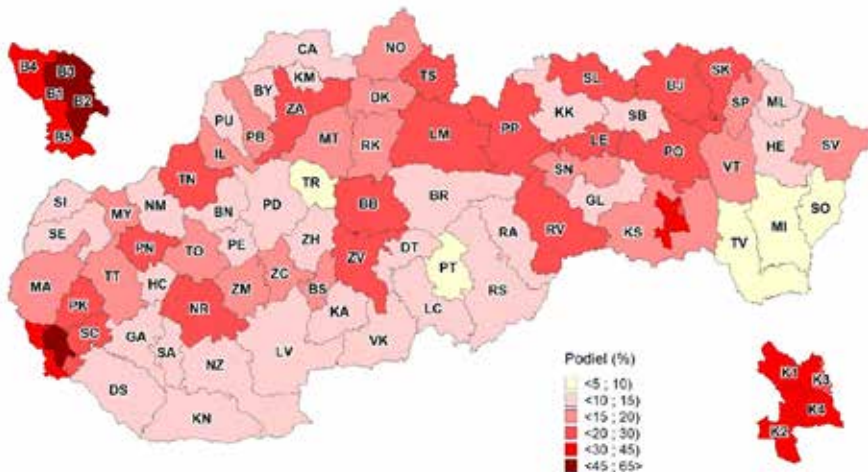
bol zaznamenaný vysoký podiel živonarodených mimo manželstvo s otcom so základným vzdelaním, je naopak nízky podiel takto narodených detí s otcom s vysokoškolským vzdelaním. Maximálne hodnoty dosiahol v sledovanom období podiel nemanželských detí s vysokoškolsky vzdelaným otcom v okresoch našich najväčších miest Bratislavy a Košíc (obr. 19).

Obr. 18: Podiel živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2011-2020 - otec stredné vzdelanie bez maturity

Zdroj údajov: ŠÚ SR

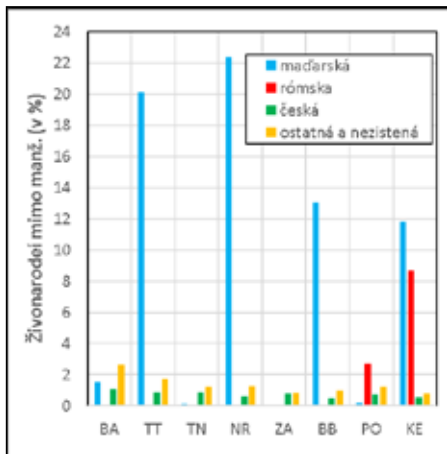
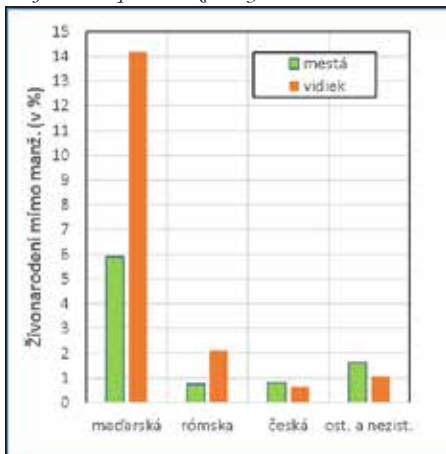
Obr. 19: Podiel živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2011-2020 - otec vysokoškolské vzdelanie

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Obr. 20: (vľavo) Podiel živonarodených mimo manželstva s inou ako slovenskou národnosťou otca v mestách a na vidieku, priemer za roky 2011-2020

Obr. 21: (vpravo) Podiel živonarodených mimo manželstva s inou ako slovenskou národnosťou otca v krajoch SR, priemer za roky 2011-2020

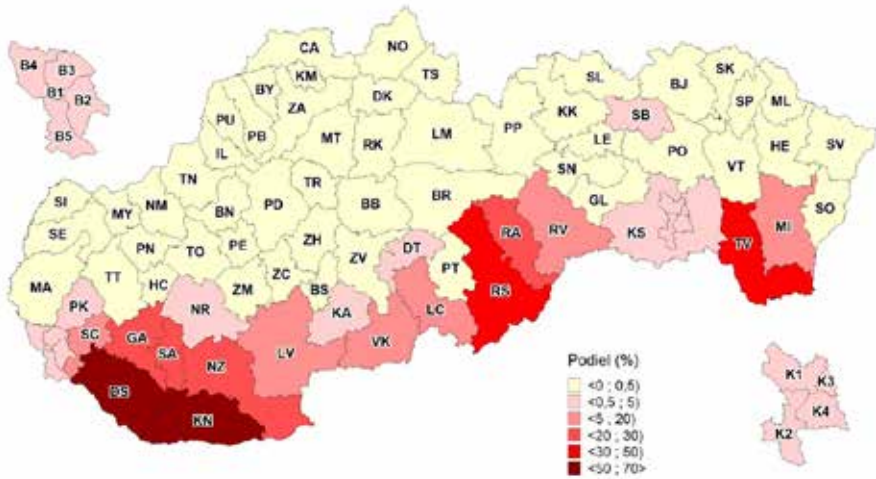
Zdroj údajov: ŠÚ SR, BA-Bratislavský kraj, TT-Trnavský kraj, TN-Trenčiansky kraj, NR–Nitriansky kraj, ZA-Zilinský kraj, BB-Banskobystrický kraj, PO-Prešovský kraj, KE-Košický kraj

V priemere 9 % nemanželských detí sa v období 2011-2020 narodilo v mestách s otcom inej alebo nezistenej národnosti. Na vidieku bol tento podiel dvojnásobný, o čo sa pričínili predovšetkým príslušníci maďarskej národnosti. Kým v mestách bol podiel nemanželských detí s otcom maďarskej národnosti tesne pod hranicou 6 %, na vidieku to bolo 14,2 % (obr. 20). V krajoch sa najvyšším zastúpením maďarskej národnosti otca nemanželského dieťaťa vyznačovali Nitriansky a Trnavský kraj, ale významné zastúpenie mali takto narodené deti aj v Banskobystrickom a Košickom kraji (obr. 21). Podiel živonarodených mimo manželstvo s otcom rómskej národnosti bol viac ako dvojnásobne vyšší na vidieku. V mestách mali zase miernu prevahu živonarodení mimo manželstvo s otcom českej národnosti. Národnostné zloženie otcov nemanželských detí bolo v mestách pestrejšie, kde bolo približne o tretinu vyššie zastúpenie nemanželských detí s otcom inej a nezistenej národnosti. Na úrovni krajov bol v sledovanom období zaznamenaný vyšší podiel nemanželských detí s otcom rómskej národnosti v oboch krajoch východoslovenského regiónu. V Košickom kraji predstavoval takmer 9 %, v Prešovskom necelé 3 %. Podiel živonarodených mimo manželstvo s otcom českej národnosti sa v krajoch SR pohyboval medzi 0,5-1 %. Vyššou koncentráciou iných a nezistených národnosti sa vyznačoval iba Bratislavský kraj.

Okresy s vyšším zastúpením živonarodených mimo manželstvo s otcom s deklarovanou maďarskou národnosťou tvoria z geografického pohľadu súvislý pás lemujúci našu južnú štátnu hranicu. Ide o priestor, v ktorom je historicky

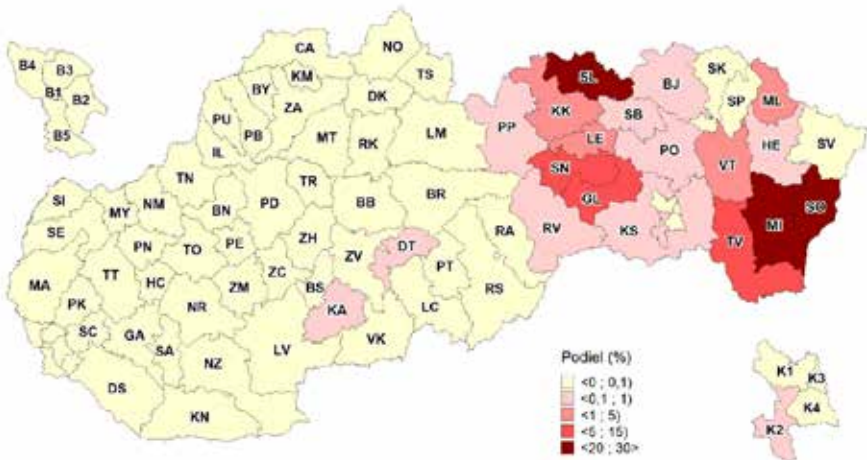
vyššia koncentrácia obyvateľstva maďarskej národnosti (obr. 22). Najviac prípadov zaznamenali okresy Dunajská Streda a Komárno, ďalej Rimavská Sobota a Trebišov. Prípady narodenia dieťaťa mimo manželstva s otcom s rómskou národnosťou sa vyskytovali takmer výhradne vo východoslovenskom regióne (obr. 23). Viac ako 20% podiel takto narodených detí mali okresy Michalovce, Sobrance a Stará Ľubovňa. Početné zastúpenie zaznamenali ešte okresy Trebišov, Gelnica a Spišská Nová Ves.

Obr. 22: Podiel živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2011 až 2020 - otec maďarskej národnosti

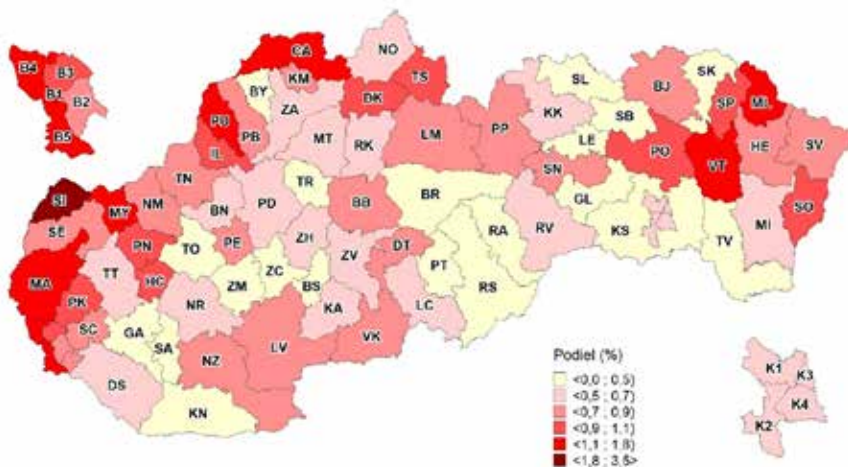
Zdroj údajov: ŠÚ SR

Obr. 23: Podiel živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2011 až 2020 - otec rómskej národnosti

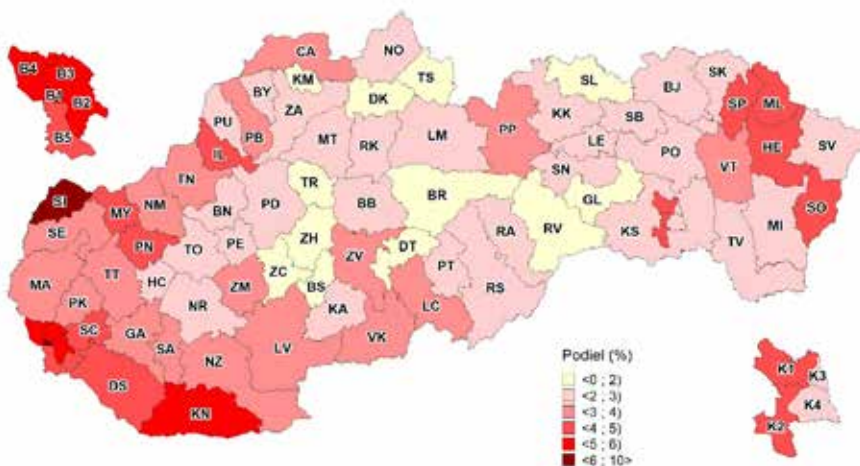
Zdroj údajov: ŠÚ SR

Obr. 24: Podiel živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2011 až 2020 - otec českej národnosti

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Obr. 25: Podiel živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2013 až 2020 - otec štátu narodenia iný ako SR

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Podiel živonarodených mimo manželstva s otcom českej národnosti sa v okresoch SR pohyboval na nízkych hodnotách v intervale 0-3,2 %. Ich rozloženie nebolo geograficky tak kompaktné ako u predchádzajúcich národností otca, ale skôr mozaikovité po celom území SR (obr.24). Najčastejšie sa prípady takto narodených detí vyskytovali v okresoch s českým pohraničím (Skalica, Myjava

a Malacky), v okresoch na území hlavného mesta, v okresoch Púchov, Ilava, Čadca, Dolný Kubín a Tvrdošín. V rámci východoslovenského regiónu sa najviac detí narodilo mimo manželstva s otcom s českou národnosťou v okresoch Vranov nad Topľou a Medzilaborce, ďalej v okresoch Sobrance, Prešov a Stropkov.

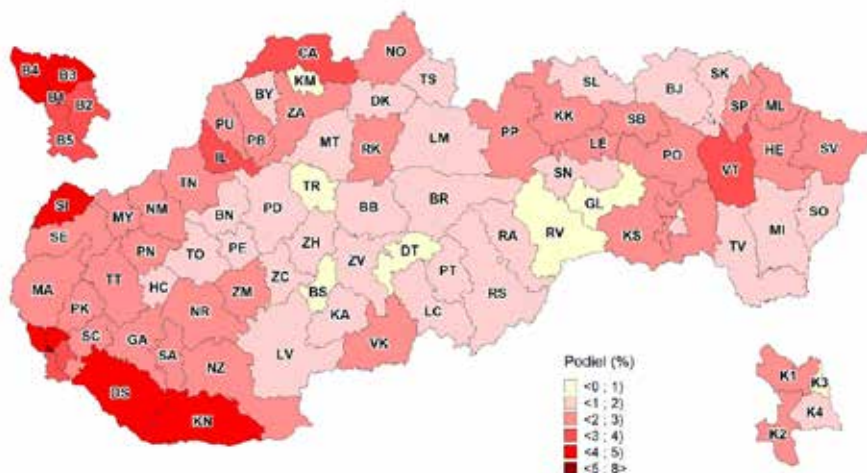
Vyššie zastúpenie nemanželských detí s otcom inej a nezistenej národnosti bolo zaznamenané v okrese Medzilaborce (5,2 %), kde žije pomerne početná skupina obyvateľstva rusínskej a ukrajinskej národnosti a v okresoch hlavného mesta. Jeho metropolitný charakter so širokou ponukou pracovných príležitostí, vrátane sídel rôznych zahraničných spoločností, je atraktívny aj pre zahraničných pracovníkov, čo sa v konečnom dôsledku prejavuje aj na omnoho rozmanitejšom spektre národnostnej štruktúry populácie v hlavnom meste. Do istej miery to zrejme má vplyv aj na výskyt prípadov živonarodených mimo manželstvo s otcom s inou ako slovenskou, maďarskou, či českou národnosťou. Patria sem napríklad narodení mimo manželstva s otcom nemeckej, poľskej, bulharskej, rakúskej, či vietnamskej národnosti, ale sú to sporadicky, v jednotkách, výnimočne v desiatkach vyskytujúce sa prípady.

Na všetkých regionálnych úrovniach s absolútnou prevahou dominuje podiel živonarodených mimo manželstvo s otcom narodeným na Slovensku a so štátnym občianstvom SR. Z uvedených iných štátov to boli v mestách i na vidieku najčastejšie otcovia narodení v Českej republike, v Maďarsku, Rumunsku a Srbsku ako aj štátni občania spomínaných krajín a občania Talianska a Spojeného kráľovstva. Neuvedený údaj o štáte narodenia a štátnom občianstve však tvorili v sledovanom období pomerne významnú časť – v mestách až 42 %, na vidieku o tretinu viac. Spomedzi krajov pomerne často absentovali informácie o štáte narodenia a občianstve otca v Prešovskom (67 % živonarodených nemalo informáciu o štáte narodenia otca a 71 % o štátnom občianstve) a v Košickom kraji (58 %, resp. 63 %). Podiel živonarodených mimo manželstvo s otcom s inou krajinou narodenia ako SR sa v drvivej väčšine okresov (77 okresov) pohyboval v priemere od 0,5 do 5,5 % (obr. 25). Iba v okrese Bratislava I a Skalica to bolo viac (9,5 %, resp. 7,5 %). V súbore živonarodených mimo manželstva sa v okresoch SR v rámci kategórie iný štát narodenia otca najčastejšie vyskytovali prípady narodenia otca v Českej republike (napr. Skalica, Myjava, Ilava, Bratislava I, Čadca, Bytča, Humenné, Stropkov, Vranov nad Topľou, Sobrance), v Maďarskej republike (napr. Komárno, Dunajská Streda, Nové Zámky, Levice, Veľký Krtíš, Rimavská Sobota, Trebišov, Košice-okolie) v Rumunsku (napr. Skalica, Galanta, Senica, Šaľa, Medzilaborce) a v Srbskej republike (Bratislava II, III a IV, Trnava, Myjava, Ilava Galanta).

Prípadov, kedy má otec občianstvo iné ako občianstvo štátu, v ktorom sa narodil, sú v našich podmienkach nateraz zriedkavé a vyskytujú sa iba v jednotkách, prípadne desiatkach prípadov ročne. Rozloženie okresov podľa podielu živonarodených mimo manželstvo s otcom s inou štátnou príslušnosťou je v podstate identické,

ako pri inom štáte narodenia otca (obr.26).

Obr. 26: Podiel živonarodených mimo manželstva v okresoch SR, priemer za roky 2014 až 2020 - otec, štátne občianstvo iné ako SR

Zdroj údajov: ŠÚ SR

Záver

Zmeny v štruktúre narodených detí podľa legitimacy predstavuje jednu z viacerých črt transformácie reprodukčného a rodinného správania sa. Tak intenzívny nárast počtu detí narodených mimo manželský zväzok, aký na Slovensku v posledných desaťročiach zaznamenávame, nemá v predchádzajúcom demografickom vývoji obdoby. Ide o fenomén, v pozadí ktorého stoja na jednej strane posuny v hodnotových a normatívnych rámcoch súvisiacich s materstvom a rodičovstvom, na strane druhej sú tu viaceré demografické premenné pôsobiace v smere rastu váhy nemanželských detí. Výskum mimomanželskej plodnosti zamestnáva pozornosť širokej odbornej verejnosti. Tá sa sústreďuje predovšetkým na nevydaté matky. Nakoľko od roku 2011 sú k dispozícii už aj údaje o otcoch takto narodených detí, pokúsili sme sa ich v článku zosumarizovať, popísať a doplniť tak dátovú bazu oboch rodičov. Z dostupných informácií a výsledkov popisnej analýzy môžeme charakterizovať otca nemanželského dieťaťa ako muža, najčastejšie vo veku 30-34 rokov, slovenskej národnosti, narodeného na Slovensku a s úplným stredným vzdelaním. Pohľad na nižšie regionálne úrovne odhalil, že na vidieku je podiel nemanželských detí vyšší u mladších ročníkov (15-29 roční muži) ako v mestách. Spomedzi krajov je vysoké zastúpenie nemanželských detí mladých otcov v Košickom kraji, v Bratislavskom najmenej. Tam je však najvyššia koncentrácia prípadov s otcom vo veku 30 rokov a viac. Z hľadiska vzdelania vo

vidieckom priestore prevyšovali prípady narodených mimo manželstvo s otcom so stredným vzdelaním bez maturity a základným, ako mestách, kde naopak bolo vyššie zastúpenie otcov s úplným stredným a vysokoškolským vzdelaním. Košický kraj „vyčnieva“ s niekoľkonásobne vyšším podielom nemanželských detí s otcom so základným vzdelaním, ktorý bol okrem toho aj dvojnásobne vyšší ako s otcom s neúplným stredným vzdelaním. Vo vidieckom priestore bol zaznamenaný v porovnaní s mestami viac ako dvojnásobok prípadov nemanželského dieťaťa s otcom s maďarskou národnosťou a takmer trojnásobok podielu nemanželských detí s otcom s rómskou národnosťou. Prípady narodenia otca nemanželského dieťaťa v inom štáte ako v SR zatiaľ nie sú časté a vyskytujú sa skôr v mestskom prostredí. To isté platí pre iné ako slovenské štátne občianstvo otca.

Zoznam prameňov a literatúry (Sources)

- BLEHA, Branislav – VAŇO, Boris – BAČÍK, Vladimír (eds.). (2014) *Demografický atlas Slovenskej republiky*. Bratislava : Geo-Grafika.
- DŽAMBAZOVIČ, Roman – ŠPROCHA, Branislav. (2017). Kto žije v kohabitáciách na Slovensku? Intenzita vytvárania a charakteristiky kohabitujúcich osôb podľa výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011. In: *Sociológia*, 49, 4, s. 369-404.
- HAMPLOVÁ, Dana – ŘEHÁKOVÁ, Blanka (2006). Mimomanželská plodnosť: individuální charakteristiky žen a vliv regionu. In: Hamplová, D. (ed.). *Mimomanželská plodnost v České republice po roce 1989: sociální a ekonomické souvislosti. Sociologické studie*, 06:05. Praha. Sociologický ústav AV ČR, s. 26–39
- HAMPLOVÁ, Dana. (ed.). (2007). *Děti na psí knížku? Mimomanželská plodnost v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- MLÁDEK, Jozef – ŠIROČKOVÁ, Jana (2004). Kohabitácie ako jedna z foriem partnerského spoluzitia obyvateľstva Slovenska. In: *Sociológia*, 35, 5, s. 423-454.
- POTANČOKOVÁ, Michaela - VAŇO, Boris - PILINSKÁ, Viera - JURČOVÁ, Danuša (2008). Slovakia: Fertility between tradition and modernity. In: *Demographic research* 19, Special collection 7.
- RYCHTARÍKOVÁ, Jitka (2006). Být svobodnou matkou v České republice. In: Kocourková, J. – Rabušic, L. (eds). *Sňatek a rodina: zájem soukromý nebo veřejný?* Praha: Univerzita Karlova v Praze, s. 20–44.
- SALNER, Peter (1984). Postavenie slobodnej matky v dedinskom spoločenstve v prvej polovici 20. storočia. In: *Národopisné informácie : informatívny bulletin Národopisného ústavu SAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV*.
- SULLEROTOVÁ, Evelyne (1998). *Kříže rodiny*. Praha: Karolinum.

- ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol (2008). *Plodnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919–1937*. Bratislava: STIMUL.
- ŠPROCHA, Branislav - TIŠLIAR, Pavol (2016). *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava: Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska Filozofická fakulta UK Bratislava.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2018). *100 rokov obyvateľstva Slovenska. Od vzniku Československa po súčasnosť*. Bratislava : Centrum pre historickú demografiu a populačný vývoj Slovenska, Filozofická fakulta UK Bratislava.
- ŠVECOVÁ, Soňa (1997). Rodina a dedina. In: Botíková, M. - Jakubíková, K. – Švecová, S. (eds.). *Tradiície slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA.
- VAŇO, Boris. a kol (2001). *Obyvateľstvo Slovenska 1945–2000*. Bratislava: INFOSTAT.